

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

SOSYOLOJİK AÇIDAN KÜRESELLEŞME VE DİN

Ümit AKTI

Danışman
Doç. Dr. Adil ÇİFTÇİ

2008

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düŐecek bir yardıma baŐvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmıŐ olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2008

Ümit Aktı

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ümit AKTI
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Felsefe ve Din Bilimleri Doktora
Tez Konusu : Sosyolojik Açından Küreselleşme ve Din
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI O OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet O
Tez, mevcut hali ile basılabilir. O
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin, basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Doktora Tezi
Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din
Ümit AKTI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Günümüzde küreselleşme, dünya genelinde, üzerinde en fazla çalışma yapılan konulardan biridir. Küreselleşmenin bütün toplumsal kurum ve yapılar üzerinde olumlu ve olumsuz etkisi yoğun şekilde tartışılmaktadır. Küreselleşmeyi bir kurtuluş olarak görüp ona bütünüyle tabi olmak gerektiğini kabul edenlerin yanında, tamamen olumsuz bir süreç gibi görüp karşı cephe alanlar da vardır.

Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle de önemli bir ivme kazanan küreselleşme, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla az veya çok tüm dünya ülkelerini etkilemektedir. O halde küreselleşme nedir? Küreselleşme, çok boyutlu bir süreçtir. Bu sebeple tarihi bağlamından koparıp tek yönlü değerlendirilmemesi gerekir. Küreselleşme, tarihi ve toplumsal gelişmeler yanında teknolojik gelişmelerin de belirleyici olduğu, toplumların ve kültürlerin birbirleriyle çok yakın etkileşime girdikleri bir süreçtir. Küreselleşmenin etkisine maruz kalan toplumsal kurumlardan biri ise dindir. Bu etkileşim süreci kimi zaman homojen bir kültür meydana getirirken, kimi zaman da yerel kültürlere küresel ölçekte kendilerini ifade etme fırsatı sunmaktadır. Bu açıdan, bazen egemen kültürlerin dinleri yerel dinleri etkilemekte, bazen de yerel dinler onları tehdit edecek boyuta ulaşabilmektedir.

Bu çalışmada küreselleşme siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik boyutları bakımından incelenmiştir. Ardından küreselleşmenin bu boyutlarının din üzerindeki etkileri, dini tecrübenin ifade şekilleri bağlamında ele alınmıştır. Son olarak, küreselleşmenin Türkiye'deki dini hayata etkileri üzerinde durulmuştur. Bu açıdan çalışmamız, küreselleşen dünyada dinin hangi yönleriyle etkiye maruz kaldığını sosyolojik perspektifle ortaya koyma çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: 1) Küreselleşme 2) Din 3) Kültür 4) Sekülerleşme

ABSTRACT

Doctorate Dissertation

Globalization and Religion from Sociological Perspective

Ümit AKTI

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of the Sciences of Philosophy and Religion

Today, globalization is one of the most widely studied topics in the world. It is being discussed intensively that globalization has positive or negative effects on all social organizations and structures. There are many who accept globalization as salvage and consider themselves bound by it, while many others seem to oppose to.

Globalization, which has recently gained an important acceleration also with the development of mass media, influences more or less the whole world with its economic, political, social and cultural dimensions. Then what's globalization? Globalization is a multidimensional process. So it shouldn't be considered unidimensionally by isolating it from its historical context. Globalization is a process in which technological as well as historical and social developments are decisive, and societies and cultures interact each other very closely. One of the social organizations which were exposed the effects of globalization is religion. This interaction process sometimes creates a homogeneous culture and sometimes gives regional cultures an opportunity to explain themselves globally. From this point of view, sometimes religions of ruling cultures effect regional religions and occasionally regional religions could reach the dimensions that can threat them.

In this study, globalization has been analyzed in political, economical, cultural and technological aspects. Afterwards, influences of these aspects of globalization on religion were discussed in the context of the expression ways of religious experiences. Finally, effects of globalization on the religious life in Turkey were examined. Thus, our thesis is trying to explain with a sociological perspective in what ways the religion was affected in the globalizing world.

Key Words: 1) Globalization 2) Religion 3) Culture 4) Secularization

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

1.1. KAVRAMSAL GELİŞİMİ.....	10
1.2. TARİHİ GELİŞİMİ	13
1.3. KÜRESELLEŞMEYİ MEYDANA GETİREN FAKTÖRLER	22
1.3.1. Siyasi Gelişmeler	23
1.3.2. Ekonomik Gelişmeler.....	24
1.3.3. Teknolojik Gelişmeler.....	26
1.4. KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ BAKIŞ AÇILARI.....	28
1.4.1. Küreselleşme Karşıtları	29
1.4.2. Küreselleşme Taraftarları.....	31
1.4.3. Dönüşümcüler	33
1.5. KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI VE ETKİLERİ.....	35
1.5.1. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Ve Etkisi	35
1.5.2. Küreselleşmenin Siyasi Boyutu Ve Etkisi.....	39
1.5.3. Küreselleşmenin Kültürel Boyutu Ve Etkisi	45
1.5.4. Küreselleşmenin Teknolojik Boyutu Ve Etkisi	54

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİN

2.1. KÜRESELLEŞME-DİN İLİŞKİSİ.....	61
2.2 KÜRESELLEŞEN DÜNYADA DİN.....	68
2.3. KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİLERİ.....	70
2.3.1. EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİSİ	71
2.3.1.1. Küreselleşme Sürecinde Dinin Ekonomik Modeli.....	71
2.3.1.2 Ekonomik Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Dine Etkileri	74
2.3.2 KÜLTÜREL KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİSİ.....	79
2.3.2.1. Küreselleşme Sürecinde Homojenleşmenin Dine Etkileri	84
2.3.2.2. Küreselleşme Sürecinde Yerelleşmenin Dine Etkileri	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ EKONOMİK GELİŞMELERİN TÜRKİYE’DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI	106
3.1.1. Küreselleşme Sürecinde Türkiye’deki Ekonomik Gelişmeler	107
3.1.2. Türkiye’deki Ekonomik Gelişmelerin Dini Hayat Üzerindeki Yansımaları	109
3.1.3. Ekonomik Küreselleşmenin Kültürel Boyutunun Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Yansımaları	118
3.2. KÜLTÜREL KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	125
3.2.1. Homojenleşmenin Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Etkileri.....	126
3.2.2. Yerelleşmenin Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Etkileri.....	132
SONUÇ	143
KAYNAKLAR	149

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
nr.	: Numara
s.	: Sayfa numarası
thk	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz
vs.	: ve saire
yay. haz.	: yayına hazırlayan

GİRİŞ

Bir kavram olarak “küreselleşme”; sokaktaki simitçiden inşaat ustasına, sanayideki oto tamircisinden mahalledeki bakkala, televizyondaki şov programlarında boy gösteren kişilerden ekonomi profesörlerine, eğitimcilere, yazarlara ve nihayet akademisyenlere kadar listeyi uzatabileceğimiz daha pek çok meslek gruplarının kullanımıyla moda haline gelen ve çoğu zaman semantik açıdan içerik kaybına uğrayan bir sözcüktür.

Küresel nitelemesine uygun düşen ilişki modellerini toplumsal hayatın pek çok alanında görmek mümkündür. Nitekim ülkemize gelen bir iş adamı veya akademisyen öğleden sonra İngiltere’den uçağa bindiğinde daha akşam olmadan İstanbul’a ulaşabilir. Dünyanın değişik iki noktası arasında 24 saat içerisinde gidip gelebilmek son 30-40 yıla özgü yeni bir olgudur. Bu da küresel ulaşım demektir. Hava alanına gelen bu iş adamı ülkesinde kendinden haber bekleyenleri cep telefonu ile arayarak sağ salim geldiğini söyledikten sonra, randevusu için Türkiye’deki ortağını arayabilir. İki görüşme arasındaki fark sadece fiyat farkından ibarettir ve uzaklığın bir önemi yoktur. Küresel ulaşımdan sonra geldiği yeni kentin, örneğin, İstanbul’un cadde ve sokaklarında dolaştığı hemen her yerde küreselleşmenin izlerini görebilir. Mesela, otelinden çarşıya gitmek üzere bindiği Renault marka otomobilin parçaları muhtemelen değişik ülkelerde imal edilmiş, farklı ülkelerde de monte edilmiştir. Dolayısıyla Fransız arabası olarak bilinen Renault markası da aslında küresel bir araba olmuştur. Ama onu ülkemiz insanına sorarsanız, neredeyse Türk malı araba diyecek kadar benimsemiştir.

İstanbul’da dolaşmaya devam eden bu misafir alışık olduğu pek çok yiyeceği Carrefour’un İstanbul şubesinde kolaylıkla bulabilecektir. Ayrıca ödemesini de yanında bulunan herhangi bir bankanın kredi kartıyla yapabilir. Kapalı çarşıya geldiğinde ise Türkiye’ye özel neredeyse tüm yerel ürünlerimizi görüp alma fırsatını da bulacaktır. Öyleyse, küreselleşme tek yanlı bir bakış açısıyla değerlendirilebilecek bir kavram değildir. Küreselleşmenin boyutlarından hangisinin onun özünü kapsadığı

konusundaki akademik tartışmalar, fil meselinin postmodern bir versiyonunu hatırlatmakta gibidir. Bazı araştırmacılar küreselleşmenin temelinde ekonomik süreçlerin yer aldığını öne sürerler. Diğerleri ise, siyasal, kültürel ve ideolojik yönlerde ayrıcalık tanırlar. Küreselleşmeyle ilgili araştırma yapanlardan her birinin bütününe sadece bir boyutu ile ilgilendiği, bununla birlikte çoğunun da kendi ilgilendikleri özel alanın her şeyi ifade ettiğini düşünmekten geri durmadığı görülür. Bu bağlamda, küreselleşme gibi çok boyutlu bir olguyu sadece bir alana indirgeyerek dogmatik biçimde ele almanın uygun olmadığı kanaatindeyiz. Elinizdeki bu çalışma, böyle bir tutumdan olabildiğince kaçınarak küreselleşmeyi farklı boyutlarıyla birlikte incelemeyi amaçlamaktadır.

Küreselleşme teriminin güncel kullanımı bazen de duygusal bir anlam ortaya koymaktadır. Bazıları için barış ve demokratikleşmenin önünü açacak bir süreci, bazıları için de Amerika'nın siyasal ve kültürel egemenliğini ve bunun bir sonucu olarak her yere yayılan ve bir tür Disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı akla getirmektedir.¹ Ancak küreselleşme, “*coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç*”² veya “*dünyanın sıkıştırılması*”³; ya da “*dünyanın küçülmesi ve dünya bilincinin güçlenmesi*”⁴ olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, küreselleşme, “*zaman ve mekânın her yere sirayet edici yoğunlaşması*”⁵ olarak da anlaşılmaktadır.

¹ Peter L. Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik**, ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 10.

² Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 449.

³ Robertson, “sıkışma kavramı”nın hem artan sosyo-kültürel yoğunluğa hem de giderek artan bilinçlenmeye işaret ettiğini ifade etmektedir. bkz. Roland Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, çev. İhsan Çapcıoğlu, **Dini Araştırmalar**, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003, s. 351.

⁴ Roland Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 21.

⁵ “Yoğunlaşmayla, bilgi teknolojilerinin karakteristiği olan olağanüstü hızın insanın düşünme, hissetme ve eyleme tarzını etkileyerek, günlük beşeri tecrübelerini tanımlaması anlatılmaktadır. Yine, dünyanın her yerinden gelen haberlerin ekranda gösterilmesi uzaklık hissini iptal ederek sanal ile gerçeği birbirine karıştırmakta ve mekânı da sıkıştırmaktadır.” Richard Falk, **Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim**, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 75.

Dikkat edilirse, tanımların ortak noktasının insanların ve toplumların birbirleriyle iletişimlerinin eskiye göre –yaklaşık 1960’lı yıllara göre– daha fazla artması olduğu görülür. İnsanlar veya toplumlar birbirleriyle iletişim şekli olarak mektuplaşmadan, yazılı eserlerin tercümelerine; gemilerle yapılan meşakkatli deniz aşırı yolculuklardan uçakla yapılan seyahatlere kadar pek çok yöntemi kullanmışlardır. Günümüzde kullanılmakta olan yöntemler ise, zaman ve mekân arasındaki mesafeyi oldukça “daraltmış” tır. Evimizde oturduğumuz yerden dünyanın pek çok yerinde meydana gelen hadiselerden haberdar olabilirken, internet aracılığıyla tanıdığımız tanımadığımız kişilerle iletişim kurabilmemiz bugün oldukça kolaydır. Dahası dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen çevreci bir protesto bütün dünyada yankı bulmakta ve benzer protestolar pek çok farklı ülkelerde aynı anda gerçekleşmektedir. Nitekim ilginç protesto eylemleriyle dikkati çeken çevreci Greenpeace örgütü hemen akla gelen bir örnektir. Örnekleri farklı alanlarda artırabiliriz. Bu durum, küreselleşmenin küresel ölçekte meydana gelen ekonomik, siyasi, kültürel ve dini açılardan hızlı ve yoğun bir etkileşim süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Küreselleşme teriminin kullanımı çok yakın zamanda yaygınlaştı. 1980’lerin ortalarına kadar akademik çevrelerden pek de kabul görmemesine rağmen, aynı yılların ikinci yarısından itibaren büyük bir artış göstermiştir. Artık o tarihten itibaren kavram, neredeyse izini sürmenin imkânsız olduğu çok sayıdaki yaşam alanına girmiştir.⁶ Aynı zamanda konunun tartışması da hızla gelişmiş ve iki ana yönelim etrafında toplanma eğilimi göstermiştir. Bir yandan farklı yönlerdeki bağımlılığa –en çok vurgu yapılanı ekonomidir–, diğer yandan “bilimin küreselleşmesi”, “eğitimin küreselleşmesi” gibi söyleyişlerle kurumların, toplulukların ve pratiklerin küreselleşmesine işaret edilmiştir.⁷

Kavram, moda tabirle, ‘kapsama alanı’ oldukça geniş siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanları da içine alan bir süreci ifade ettiğinden, onun tarihi gelişimi

⁶ Robertson, a.g.e., s. 21.

⁷ Robertson, a.g.e., s. 284.

konusunda da bir uzlaşmaya imkân vermemektedir. Küreselleşmenin başlangıcı olarak medeniyetin başlangıcı, Sanayi Devrimi ve modernleşme, ondokuzuncu yüzyılın ortaları, 1950 sonrası veya 1980’li yıllar dile getirilmektedir. Küreselleşme, doğuşu, gelişimi ve sahip olduğu farklı boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu sosyal değişime dayalı süreç, coğrafi keşifler, modernleşme, kapitalizmin gelişmesi, ticaret ve finansın uluslararası düzeyde yaygınlaşması ve teknolojik gelişmeleri içermektedir.⁸ Küreselleşmenin bu tarihsel süreci içinde seksenli yıllardan itibaren günümüze kadar bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişme dünya toplumları arasındaki entegrasyonları hızlandırmıştır. Bu gelişmeler birçok ülkenin küresel piyasalara girişini artırdığı için terimin kullanım ağırlığı daha çok ekonomik alanda olmuştur. Bu alandaki kullanım yoğunluğu küreselleşme çalışmalarına da yön vermiş “geç dönem kapitalizm”, “düzensiz kapitalizm”, “ulus aşırı şirketler” gibi konular üzerinde daha çok durulmuştur. Ancak, bu meseleler kadar kültürel boyutun da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Dahası küreselleşme geleneksel olarak disiplinler arası bir yaklaşıma gereksinim duyan bir alandır.⁹ Bu yüzden biz de, zaman zaman ekonomi, siyaset gibi farklı bilim dallarından ve onların kaynaklarından –sınırlı ve dar anlamda da olsa– yararlanma yoluna gitmeye gayret göstereceğiz.

Küreselleşmenin etkilerini kültürel açıdan değerlendirdiğimizde, onun bir taraftan küresel/homojen bir kültür meydana getirirken, diğer taraftan yerel kültürlerin de yeniden canlanmasına imkân tanıdığını görürüz. Aslında dünyanın yaklaşık 1800’lü yıllardan itibaren küresel bütünlüğe doğru hareket ettiğini söyleyenler yanında, ulus toplumlar ve büyük dünya dinlerinin doğuşu kadar eski bir tarihi geçmişe sahip olduğu söyleyenler de vardır.¹⁰ Hatta bu uzun dönem boyunca kurulmuş olan çeşitli imparatorluklar ve uygarlıkların, başkalarının kendilerine ait özelliklerini öğrenmeye araç olması yanında belki de bu suretle kendi kimliklerine ait özellikleri pekiştirmesi gibi hususların bugünün küresel kültürünün oluşumunda

⁸ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, **Globalleşme: Fırsat mı, Tehdit mi?** Zaman Kitap, İstanbul, 2004, s. 29.

⁹ Robertson, a.g.e., s. 89.

¹⁰ Robertson, a.g.e., s. 20.

önemli bir payı olduğu da düşünülmektedir.¹¹ Ancak, coğrafi sınırların öneminin azaldığı, dolayısıyla zaman ve mekân mefhumlarının geçmişe oranla farklılaştığı günümüzde küreselleşme süreci daha da hızlı ve yoğun gerçekleşmektedir. Uydu antenli televizyon yayınları, internet gibi yeni teknolojiler sayesinde tüketimcilik, yeni düşünce akımları, moda ve çeşitli dini ifade tarzları daha önce görülmemiş bir serbestlikle dünyaya yayılmaktadır. Kültürün bir yerden diğerine böylesine kolay ve hızlı bir şekilde aktarılmasının insanların gündelik hayatlarını ve bunun bir parçası olan dini hayatlarını da etkilediği varsayılmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte meydana gelen hızlı kültürel aktarım dünya üzerindeki insanları acaba birbirine mi benzetmekte (homojenleştirmekte), yoksa farklılaştırmakta (yerelleştirmekte) midir? Çelişkili görünse de, bu soruya, “her ikisi de” diye cevap verildiği görülmektedir. Çünkü günümüzde ekonomik, siyasal ve teknolojik üstünlüğe sahip Batı dünyası bir yandan Batılı değerlerin, kültür kalıplarının evrenselleşmesine, tüketim kalıplarının ve yaşam tarzlarının dünya ölçeğinde standartlaştırıp küresel bir kültürün oluşmasına önyak olurken; diğer taraftan geleneklerin yeniden canlanmasına ve yerel kimliklerin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin oluşturmaktadır.

Konuyu Robertson’un modeli çerçevesinde değerlendirecek olursak, küreselleşme sürecinde ilişkileri, toplumlar-bireyler-uluslararası ilişkiler ve insanlık ekseninde farklı yaşam alanları arasındaki etkileşimler meydana getirmektedir. Küreselleşme sürecini önceki tarihsel dönemlerden ayıran önemli unsurlardan biri yukarıdaki çerçevede meydana gelen ilişkilerdeki yoğunluktur. Bu açıdan küreselleşme, hem egemen kültürlerin homojenleştirici etkilerine, hem farklı yaşam biçimlerinin yani yerel kültürlerin kendilerini küresel ölçekte ifade edebilmelerine imkân tanımaktadır. Her ne kadar günümüzde küresel kültürün kökeni ve içeriğinin Amerikan ağırlıklı olduğu söylene de¹² küreselleşmenin tek bir kültür ve değerler sistemi tarafından şekillendirildiği, her şey bir tarafa toplumsal gerçeklikle örtüşmez. Çünkü bu süreçte aynı zamanda alternatif kültür ve değerlerin de etkileri görülür.

¹¹ Robertson, a.g.e., s. 186-187.

¹² Berger, a.g.m., s. 10.

Nitekim modern dünya sisteminin kültürel inşasında İslami, Hintli ya da Çinli kültürlerin gerçekte rollerinin olmadığı söylenemez.¹³ Bu husus, küreselleşme sürecinde küresel kültür ile yerel kültürler arasında süregelen bir diyalektiğin varlığını gösterir. Bu noktada, çalışmamızda küreselleşmenin kültürel boyutlarından bahsederken “kültür” teriminin geleneksel toplumbilimsel¹⁴ anlamını esas aldığımızı belirtmeliyiz. Bu anlamda kültür, sıradan insanların günlük yaşamlarındaki inançları, değerleri ve yaşam tarzlarını ifade etmektedir.

Konumuzun ikinci ana başlığını meydana getiren ve insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip ve etki gücü yüksek bir diğer toplumsal olgu ise, dindir. Çünkü o, insan ruhunun derinlerine kadar inen ve insanın kutsalla olan tecrübesini ifade eden bir olgudur. Yaşamakta olduğumuz ve adına küreselleşme denen sürecin boyutlarıyla dinin ilgisinin olmadığını düşünemeyiz. Bu yüzden, biz bu çalışmamızda din ile tüm dünyayı etki alanına almış/almakta olan “küreselleşme” ilişkisini inceleyeceğiz. Yukarıda ifade edilen özet veriler doğrultusunda küreselleşme süreci içinde dinin konumunun ne olduğu veya olabileceği sorusuna cevap bulmaya çalıştık. Fikrisabit haline gelen etkinlik, kâr, büyüme ve aşırı ferdiyetçiliğe adanmış ekonomist bir düşünce tarzının revaçta olduğu bu süreç içinde acaba dinler ne şekilde etkilenmekte ve bunun toplumsal yansımaları nasıl olmaktadır? Dolayısıyla, bizim temel varsayımımız küreselleşmenin boyutlarının dini tecrübenin ifade şekilleri açısından etkisinin olduğu yönündedir.

Sosyolojik açıdan küreselleşme ve din ilişkisini araştırırken konunun son derece geniş bir çalışma alanını kapsadığını gördük. Bu bakımdan konuyu hem din, hem de küreselleşme açısından ele alırken öncelikle küreselleşmeyi farklı boyutlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Konuyu hem din, hem de küreselleşme açısından iki farklı şekilde sınırladık. Din açısından konunun sınırlarını ifade edecek olursak, küreselleşmenin din üzerindeki etkilerini dini tecrübenin ifade şekilleri bakımından sınırlayarak ele aldık. Bilindiği gibi dini tecrübe muhtelif şekillerde objektifleşerek türlü ifade tarzlarına bürünmektedir. Dinler ve onun ifade şekilleri,

¹³ Robertson, a.g.e., s. 116.

¹⁴ Berger, a.g.m., s. 10.

toplumların kültürel unsurlarının da etkisiyle, onların dinamiklerine göre şekillenmekte hatta değişime uğrayarak yeni formlarla tezahür etmektedir.¹⁵

Günümüzde küreselleşmenin kültürel alanı son derece hızlı bir şekilde etkilediğini daha önce belirtmiştik. Bu gerçeği de dikkate alarak, küreselleşmenin, dinin objektifleşme biçimi olan dini tecrübenin ifade şekilleri ve dinin toplumsal işlevleri üzerinde ne gibi etkisi bulunduğunu inceledik. İkinci olarak, çalışmamızı ekonomik küreselleşmenin kültürel alanda meydana getirdiği değişimin tezahürlerinden biri olan homojenleşme ile bu olgunun karşısında ortaya çıkan yerelleşme ekseninde, küreselleşmenin dine etkileriyle sınırlamaya çalıştık. Böylece küreselleşme sürecinin, dinin teorik, pratik, sosyal, zihniyet ve ahlak ya da toplumsal işlevleri açısından, hangi yönde ve nasıl bir etkide bulunduğunu ve bunun toplumsal tezahürlerini İkinci Bölümde ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü Bölümde ise, aynı bakış açısıyla küreselleşme ve din ilişkisinin ülkemizdeki toplumsal yansımalarını inceledik.

Çalışmamızı yürütürken takip ettiğimiz yöntem ve yararlandığımız kaynaklara ilişkin birkaç söz söylemek uygun olacaktır. Öncelikle, varsayımlarımızı ispatlamak üzere topladığımız hem yazılı, hem de yazılı olmayan verilerimizi metin okuma tekniklerinden olan “anlama döngüsü” yardımıyla değerlendirdik. Konuyla ilgili tutumlar, yaklaşımlar ve kavramların tarihsel konumlarını zihnimizde sürekli canlı tutmaya çabaladık. Yine bu tekniğe bağlı olarak kaynaklarda anlamı kapalı görünen ifadeleri, anlamı daha açık olan ifadeler aracılığıyla değerlendirmeye yoluna gittik. Öncelikle, varsayımlarımızı ispatlamak üzere topladığımız hem yazılı, hem de gözleme dayalı verilerimizi anlayıcı yaklaşım perspektifiyle değerlendirdik. Çünkü beşer dünyasında anlamlar, sadece görünen şeylerden ibaret değildir. Onlara, içeriden bakmadan tüm unsurlarını yeterince anlayamayız. Ancak anlamlara içeriden bakmakla, sosyologun onlara kendi zihninden anlamlar yüklediği de anlaşılmalıdır. Bilakis sosyolog, herkesin baktığı fenomene onlardan farklı bir gözle bakar. Çünkü mesele, basit bir neden ve sonuçtan öte, eylem-maksat ilişkisi içinde tek eylemin iki veçhesidir ve anlayıcı yaklaşım da bunu böyle ele alır. Bu

¹⁵ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 233.

sebeple, bir eylemde bilinç ya da birey tarafından niyetlenen anlamı bulma konusunda anlayıcı yaklaşım tercih sebebi olmuştur.¹⁶

Böylece çalışmanın yöntem ve onu tercih etme sebebine böylece değindikten sonra temel kaynakların bazılarında söz etmek uygun olacaktır. Nitekim küreselleşmeyi, tarihi perspektif içinde değerlendiren Roland Robertson ile onu modernleşmenin bir sonucu olarak gören Anthony Giddens'in eserleri küreselleşmenin teorik çerçevesini oluşturmada önemli katkıları olmuştur. Bu çerçevede özellikle, Roland Robertson'un çeşitli makalelerini derleyip yeniden gözden geçirerek yayımladığı ve Türkçe'ye de çevrilen "**Küreselleşme; Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**" isimli kitabı ile Giddens'in "**Modernliğin Sonuçları**" isimli eserini anmalıyız.¹⁷ Ayrıca, John Tomlinson, Anthony D. King, Peter L. Berger ve Samuel P. Huntington, Paul Hirst ve Grahame Thomson gibi sosyal bilimcilerin küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarını ele alan çalışmaları¹⁸ tezimize katkısı olan kaynaklardır. Bunun dışında, hem yöntem ve hem de konunun somutlaştırılması açısından E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay'ın çalışmaları ile Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural'ın müşterek çalışmaları¹⁹ da yararlı olmuştur.

Genel olarak, küreselleşmenin sosyolojik boyutu meselesinden sonra küreselleşmeyle birlikte dinsel alanda ortaya çıkan gelişmeleri incelerken müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında ise, Peter Beyer'in **Religion and Globalization** adlı

¹⁶ Ayrıca bkz. Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, Kitabiyat, Ankara, 2004; **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Kitabiyat, Ankara, 2003.

¹⁷ Roland Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, çev. Ü. H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999; Anthony Giddens, **Modernliğin sonuçları**, çev. E. Kuşdil, Ayrıntı, İstanbul, 1998.

¹⁸ John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004; Anthony D. King, **Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998; Peter L. Berger ve Samuel P. Huntington, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik**, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003; Paul Hirst, Grahame Thomson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Ç. Erdem, E. Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998;

¹⁹ E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, 1998; **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000; Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, **Globalleşme: Fırsat mı Tehdit mi?**, Zaman Kitap, İstanbul, 2004.

çalışması, İslami İlimler Araştırma Vakfı tarafından düzenlenen uluslararası **Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye** sempozyumu, ayrıca pek çok derginin küreselleşme özel sayıları ile Nilüfer Göle ve Ali Yaşar Sarıbay'ın eserleri de çalışmamız bakımından aydınlatıcı ve yol gösterici olmuştur.²⁰

Tezimize geçmeden önce kullandığımız noktalama işaretlerinden bahsetmemiz gerekir. Tam alıntılar (“”) çift tırnak içerisinde ve italik yazıyla, terimsel kullanımlar yine (“”) çift tırnak fakat normal yazıyla, çekinceli ya da farklı bağlamlarda değişik anlamlara gelebilecek ibareler (“”) tek tırnak içerisine yazılmıştır.

²⁰ Peter Beyer, **Religion and Globalization**, Sage, London, 1994; **Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye**, yay. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002; **İslamiyat**, c. 6, sayı 2, Nisan-Haziran 2003 (Küreselleş(tir)me Özel Sayısı); **Doğu Batı**, yıl 5, sayı 18, Şubat, Mart, Nisan 2002 (Küreselleşme Özel Sayısı); **Dini Araştırmalar**, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003 (Küreselleşme ve Din Özel Sayısı); Nilüfer Göle, **İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2000; Ali Yaşar Sarıbay, **Global Toplumda Din ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

1.1. KAVRAMSAL GELİŞİMİ

Kullanımı moda haline gelen ve kendisiyle ilişkilendirilmeden ele alınan çoğu konunun eksik görüldüğü “küreselleşme”yi, günümüzde ABD’nin dünya hâkimiyetini güçlendirmesi ve Amerikan popüler kültürünün yaygınlaştırılmasının çağdaş adı olarak algılayanlar²¹ yanında, farklı tanımlar ileri sürenler de vardır.

Küreselleşme terimi 1980’li yıllara kadar akademik çevreler tarafından pek önemsenmese de; bu yıllardan itibaren kullanıldığı alanları takip etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. “Global” bütün dünyayı ve küresel düzeyde olan şeyleri niteleyen bir sıfat olarak 19. yüzyıl sonundan itibaren İngilizce konuşulan ülkelerde yaygın kullanılan bir kelime ise de, ilk defa 1961’de Webster’e girerek sözlüklerde kullanılmaya başlanmıştır. *Oxford Dictionary of New Words*’da bile yeni olarak tanımlanan²² terim, Gordon Marshall’ın *Sosyoloji Sözlüğü*nde “*coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç*” olarak²³; sunulan amaçlar yönüyle ele alındığında ise, genel anlamda, “*dünyanın sıkıştırılması*”²⁴, “*dünyanın küçülmesi veya dünya bilincinin güçlenmesi*”²⁵ ya da bir başka ifadeyle, “*zaman ve mekânın her yere sirayet edici yoğunlaşması*”²⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

²¹ Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 10; Mustafa Erdem, “Küreselleşme ve İslam Dünyası”, *Dini Araştırmalar*, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003, s. 8.

²² Robertson, a.g.e., s. 22.

²³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 449.

²⁴ Robertson’un “sıkış(tır)ma” kavramına atfettiği anlama Giriş’te yer vermiştik. bkz. 3. dipnot.

²⁵ Robertson, a.g.e., s. 21.

²⁶ Falk, a.g.e., s. 75.

Tanımlara dikkat edilirse; genelde bölgeler, kültürler, toplumlar ve ülkeler arasındaki temas ve etkileşimler üzerine odaklandığını söylemek mümkündür. Elbette bu temas ve etkileşimler sadece küreselleşme çağına ait değildir. Ancak, küreselleşmeyi eşsiz kılan önemli bir özellik, bu süreçteki etkileşimin tarihte eş benzeri görülmeyen bir hız, etkinlik ve yaygınlıkla meydana gelmesidir. O halde, hem yukarıdaki tanımları müşterek bir noktada toplamak, hem de dünyanın belli dönemlerindeki kaydettiği aşamaları belirtmek üzere, küreselleşme, modern iletişim ve ulaşım araçları vasıtasıyla “dünyanın tek bir mekân”²⁷ haline gelişini ifade eden bir kavramdır diyebiliriz.

Tanımlarda görülen önemli bir ortak nokta, küreselleşmenin bir “süreci” ifade etmesidir. Bu açıdan, denilebilir ki, küreselleşme çok farklı boyutlara sahip ama birbiriyle ilişkili ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik, kültürel, dini vb. alanlarda birden fazla süreci ihtiva etmektedir. Söz konusu süreçlerden herhangi biri ile ilgili bir hadise bizi, önceki dönemlere göre daha doğrudan ve daha hızlı etkilemektedir. Örneğin, sağlık amacıyla bireylerin uyguladıkları diyetler, belki de dünyanın öteki ucunda geçimini gıda üreticisi olarak temin eden insanları etkileyebilmektedir.²⁸ Yine, çeşitli bitkiler ya da ürünlerin faydalarıyla ilgili, dünyanın herhangi bir yerinde yapılan sağlık açıklamalarının benzerleri hemen ulusal medyada da duyulurken, ardından ilgili ürünlerin çok geçmeden mağaza veya marketlerin vitrinlerinde yerini aldığı görülmektedir. Demek ki, dünyada yaşayan insanların büyük bir kısmını kuşatan bu süreçler, adeta bütün insanları aynı toplumdaymışçasına buluşturmaktadır.

Bu tanımlarda göze çarpan diğer bir önemli husus, küreselleşmenin en temel veçhesinin zaman ve mekânın her yere sirayet edici yoğunlaşması olarak görülmesidir. Bu yoğunlaşma ve hız, bizim hissetme, düşünme ve hatta gündelik sıradan işlerimizi bile etkileyerek toplumlar arası benzerlik ve melezliği ortaya

²⁷ Hüsnü Ezber Bodur, “Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumunu Üzerindeki Yansımalarının Bir Değerlendirmesi”, **Dini Araştırmalar**, sayı: 17, s. 48.

²⁸ Anthony Giddens, **Üçüncü Yol**, çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 42.

çıkarmaktadır. Harpler de dâhil olmak üzere dünyanın her yerinden gelen haberlerin ekranda gösterilmesi, uzaklık hissimizi iptal ederek sanal ile gerçeği birbirine karıştırırken mekânı da sıkıştırılmaktadır.²⁹ Meydana gelen tüm bu hadiseler, bilgi teknolojilerinin karakteristiği olan hız sayesinde adeta tarihi de hızlandırmaktadır.

Son olarak, “küreselcilik” (“globalizm”), “küresellik” (“globality”) ve “küreselleşme” (“globalization”) kavramları arasında farklılıkların bulunduğunu ifade etmek gerekir. “Küreselcilik” (“globalizm”), küreselleşmenin çok boyutluluğunu doğrusal bir biçimde algılanan tek bir boyuta; daha çok ideolojik ve politik bir tutum ve tavır alışını simgeleyen ve ekonomik boyuta indirgeyen tek nedenli bir bakış açısıdır. Bu açıdan bakıldığında “küreselciliğin” (“globalizmin”), dünya düzenini kendi politikalarına göre yönlendirmeye çalışan Amerikan kitle kültürünü temsil ettiği söylenir. Bu anlamda küreselleşme, onun karşıtları tarafından “Amerikanlaşma” olarak görülmektedir. “Küresellik” (“globality”) ise uzun süreden beri bir dünya içinde yaşamayı ifade eder.³⁰ Robertson’un deyişiyle “küresellik” (“globality”) çağdaş bilincin bir boyutu olarak ortaya çıkan bir söylemdir.³¹ Hiçbir ülke ya da grup kendisini diğerlerine kapatamaz. Farklı ekonomik, kültürel ve siyasal formlar çarpışmaktadır. “Küreselleşme” (“globalization”) ise; toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik ve askeri düzeylerdeki bölgesel-küresel ilişki ağlarının tespit edilebilir ölçü, yoğunluk ve sürekliliğinin kitle iletişim araçları ile kendilerini tanımlamalarıdır. Bu süreç içinde olup biten sadece ulusal sınırlar içerisindeki gündelik yaşam ve iletişim değil, medya, tüketim ve turizmin de etkisiyle ortaya çıkan ileri derecedeki karşılıklı bağımlılık ve yoğunlaşmadır.³²

Literatürde küreselleşme hakkında temelde iki yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, “doğal küreselleşme” şeklinde adlandırılan, olağan gelişmelerin ürettiği ve içinde belli bir politik hedefin içkin olmadığı

²⁹ Falk, a.g.e., s. 75.

³⁰ Ulrich Beck, “Küreselleşme Nedir?”, **Küreselleşme Okumaları**, ed. Kudret Bülbül, çev. Kudret Bülbül, Kadim Yayınevi, 2006, Ankara, s. 219-222.

³¹ Robertson, a.g.e., s. 133.

³² Beck, “Küreselleşme Nedir?”, s. 222-223.

küreselleşmedir. Doğal küreselleşme dünyada meydana gelen değişmelerin kendine özgü bir gelişimini ifade etmektedir. Diğeri ise, küreselliğin başlı başına politik bir hesabın tasarrufu ve ürünü olarak kabul edilen “yapay küreselleşme” dir. Yapay küreselleşmede, başta “öteki” olarak tanımlanan grup, kültür ve sermaye dünyası olmak üzere ortada her ne varsa, küreselliğin akışına tam olarak teslim olması amaçlanmaktadır.³³ Çalışmamız boyunca “küreselleşme” kavramından söz ederken, “doğal küreselleşmeyi” kastettiğimizi belirtelim. Bunun dışında bir anlamda kullandığımız takdirde de bunu ayrıca ifade edeceğiz.

Buraya kadar ele aldığımız tanımlarda küreselleşme konusunda iki belirleyici unsur ortaya çıkmaktadır. Öncelikle küreselleşme bir süreci ifade etmektedir. İkinci olarak küreselleşme, hız ve yoğunlaşma özelliğine sahiptir. Böylece kavramın tanım ve önemli özelliklerini ifade ettikten sonra tarihi gelişimine bakabiliriz.

1.2. TARİHİ GELİŞİMİ

Küreselleşme siyasi, kültürel, ekonomik ve daha pek çok alanı kapsayan bir süreçtir. Küreselleşme kavramının kapsamı bu kadar geniş olduğu için, başlangıcı konusunda da bir uzlaşma söz konusu değildir. Sanayi devrimi ve modernleşme, 19. yüzyılın ortaları, 1950 sonrası veya 1980’li yıllar küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³⁴ Mesela Anthony Giddens’e göre, “küreselleşme modernliğin bir sonucudur”.³⁵ Diğer taraftan Robertson’a göre ise, küreselleşme sadece modernliğin sonucu olarak değerlendirilemez. Küreselleşmenin sahip olduğu ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve dini boyutlar dikkat alınmalıdır. Ancak bu yapıldığı takdirde sosyal değişime dayalı bir tarihi seyirden söz edilebilecektir.³⁶

³³ Necdet Subaşı, **Sınırları Yoklamak Din Sosyolojisi Okumaları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.155-156.

³⁴ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, “**Globalleşme Fırsat mı? Tehdit mi?**”, Zaman Kitap, İstanbul, 2004, s. 29.

³⁵ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı, İstanbul, İkinci basım 1998, s. 59-77.

³⁶ Robertson, a.g.e., s. 51.

Küreselleşme sürecini meydana getiren coğrafi, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gelişmeleri dikkate alan Robertson, kavramın tarihi gelişimini beş evrede değerlendirir:

1. Oluşum Evresi (1400–1750):

Avrupa’da onbeşinci yüzyılın başlarından onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir süreci kapsar. Bu zaman aralığında meydana gelen gelişmeleri kısaca özetlersek; ulus toplulukların yavaş yavaş ortaya çıkışı, ortaçağın “ulusötesi” sisteminin çöküşü, Katolik kilisesinin etkinlik alanının genişlemesi ve birey anlayışlarının ve insanlığa ilişkin düşüncelerin öne çıkarılması şeklinde sıralanabilir. Maddi gelişmeler açısından ise, güneş merkezli dünya kuramı ve modern coğrafyanın başlaması; miladi takvimin kullanımının yayılmasından söz edilmektedir.³⁷

2. Başlangıç Evresi (1750–1870):

Onsekizinci yüzyılın ortalarından 1870’lere kadar devam eder. Ulus devlet anlayışının gelişmesi ve ulus devletlerin ortaya çıkması, uluslararası ilişki ve iletişimi geliştiren yasal sözleşmelerin yapılması bu dönemdeki gelişmelerdir. Uluslararası sergi ve kongreler düzenlenmesi, Avrupalı olmayan toplumların “uluslararası topluma” kabulü sorununun baş göstermesi de yine başlangıç evresindeki gelişmelerdendir.³⁸

3. Yükseliş Evresi (1870–1920):

Modernleşme ve kapitalist gelişmenin hızlanması, uluslararası düzeyde ilişkilerin artması, Avrupalı olmayan birkaç toplumun “uluslararası topluma” sokulması, insanlık hakkındaki düşüncelerin uluslararası düzeyde formüle edilmesi ve bunların uygulamaya sokulma girişimleri bu evrede meydana gelen gelişmelerdendir. Küresel iletişim biçimlerinin sayısı ve hızındaki aşırı artış, ilk ‘uluslararası romanlar’, Olimpiyatlar ve Nobel Ödülleri gibi küresel yarışmaların

³⁷ Robertson, a.g.e., s. 99.

³⁸ Robertson, a.g.e., s. 100.

gelişimi ve nihayet ilk dünya savaşının ortaya çıkışı da bu dönemin diğer gelişmeleri arasındadır.³⁹

4. *Hegemonya İçin Mücadele Evresi* (1920–1960):

Batı uygarlığı ve modernleşme modelleri arasında hegemonya mücadelesi, Milletler Cemiyeti'nin ardından Birleşmiş Milletler'in kurulması, Soğuk Savaş'ın zirveye ulaşması, Soykırım ve atom bombasının kullanılması bu dönemin gelişmeleri arasında sayılan olaylardır.⁴⁰

5. *Belirsizlik Evresi* (1960-...):

Nihayet bu son evrede küresel bilincin 1960'ların sonundan itibaren arttığı görülür. Aya ayak basılması ve Soğuk savaşın sona ermesi, küresel iletişim araçlarındaki hızlı artış ve toplumların çok kültürlülük ve çok etniklik sorunlarıyla daha fazla karşı karşıya kalması bu evredeki olaylardır. Birey anlayışlarının, cinsel, etnik ve ırksal düşünceler tarafından daha karmaşıklaştırılması, insan haklarının küresel bir sorun haline alması da bu dönemdeki gelişmelerdendir. Daha genel ifade edilecek olursa; bütün yeryüzünün Batılı değerlere entegre edilme çabaları ve Batı uygarlığının evrensel ve homojen tek bir dünya uygarlığına dönüştürülme teşebbüsleri belirsizlik evresi içerisinde değerlendirilmektedir.⁴¹

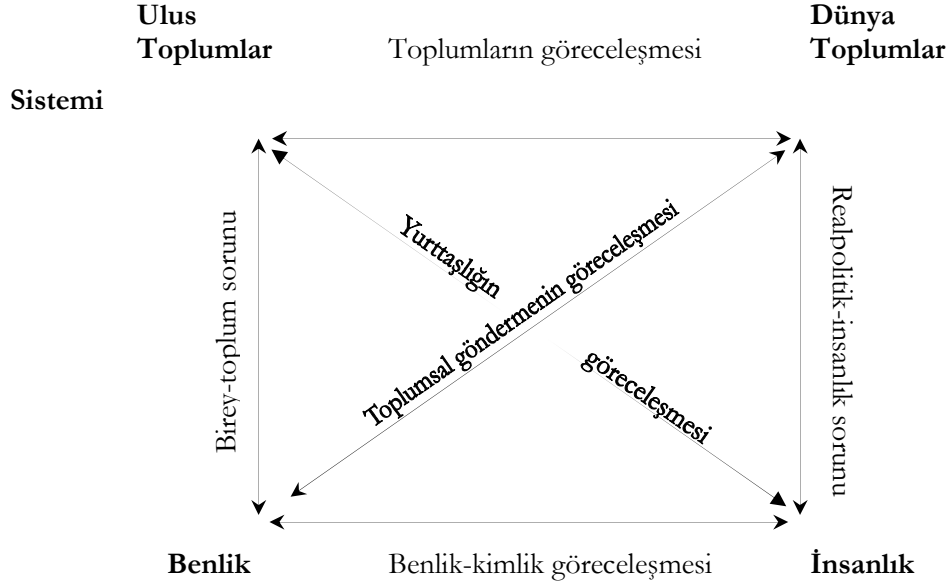
Küreselleşme safhalarını beş evreye ayıran Robertson'ın tasnifi incelendiğinde görülecektir ki, küreselleşme, bir taraftan küresel düzeydeki siyasal ve ekonomik bağımlılıkları ifade ederken; diğer taraftan ise sosyal ve kültürel alandaki küresel bütünlüğü ifade etmektedir. Siyasal, ekonomik ve kültürel bağımlılıkların küresel düzeyde gerçekleşmesinde maddi gelişmelerin etkisinin olduğu bu tasnifte görülmektedir. Dolayısıyla Robertson'un küreselleşmeyi, kültürel ekonomik ve politik alanlarda eş zamanlı vuku bulan çok boyutlu bir süreç olarak ele aldığını söylemek mümkündür.

³⁹ Robertson, a.g.e., s. 100.

⁴⁰ Robertson, a.g.e., s. 100-101.

⁴¹ Robertson, a.g.e., s. 101.

Robertson'a göre, küreselleşme sadece ekonomik ve kültürel boyuta indirgenemez. O çok farklı boyutta birçok şeyi birden ihata etmektedir. Küreselleşmenin Robertson'a göre şekil 1'de⁴² görüldüğü üzere dört temel unsuru vardır.



Şekil: 1

Küreselleşmenin Robertson'a göre dört unsuru, “ulus toplumlar, bireyler, dünya toplumlar sistemi ve insanlık” tır. Küreselleşmeyi meydana getiren bu unsurlardan her biri diğer üçü tarafından sınırlandırılmaktadır. Mesela bireyler; öncelikle insan türünün bir üyesi, sonra içinde bulunduğu bir toplumun üyeleri olarak sınırlanırlar ve nihayet uluslararası ilişkilerden etkilenirler. Bu nedenle Robertson, küreselleşmeyi hem tikelciliğin evrenselleşmesi hem de evrenselciliğin tikelleşmesinin kurumsallaşması şeklinde ifade eder. Bu sayede toplumsallaştırma, bireyleştirme, uluslararası toplumlar sisteminin pekişmesi ve insanlık duygusu gibi kavramlar öne çıkar.⁴³

⁴² Robertson, a.g.e., s. 51.

⁴³ Robertson, a.g.e., s. 173.

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açılardan birlikte ortaya çıktığını ve onun çok boyutlu bir süreç olduğunu vurgulayan Robertson, bu süreçte muhtelif alanlardaki bağımlılıklara dikkat çeker. Ancak o, meydana gelen bağımlılıkların zorunlu bir küresel entegrasyon meydana getireceği görüşünde değildir.⁴⁴ Bu açılardan bakıldığında denilebilir ki, Robertson'un küresellik modeli esnek bir modeldir. Yukarıda zikrettiğimiz toplumlar, bireyler, uluslararası ilişkiler ve insanlıktan meydana gelen küreselleşmenin dört ana bileşeninin her birindeki değişimlerin, aynı zamanda bunlar arasındaki değişimleri de beraberinde getireceğini söyleyebiliriz. Ayrıca Robertson'un tarihi gelişmeleri göz önünde bulundurarak oluşturduğu bu model, kısmen bu yüzyılı özetlemekle birlikte, bireyin, uluslararası ilişkilerin ve insanlığın giderek birbirleriyle bağlantılı bir biçime dönüştüğüne dikkat çekmektedir.

Küreselleşme sürecini teorik bağlamda izah eden bir diğer düşünür de Giddens'tir. O küreselleşmeyi "modernlik" temeline dayandırarak açıklamaya çalışır. Ona göre, modernlik yapısal olarak küreselleştiricidir. Giddens, kavramsallaştırmasının temeline "zaman-uzam uzaklaşması" kavramını koyarak başlar. Zaman uzam uzaklaşmasından kastı ise, "*yerel katılımlar ve uzak etkileşim arasındaki karmaşık ilişkilerdir*". Bu sayede yerel ve uzak toplumsal olaylar arasındaki ilişkiler buna uygun olarak 'esnerler (yayırlar)'. Giddens'e göre, küreselleşme bu esneme sürecine işaret etmektedir. Kürenin pek çok farklı toplumsal bağlamlar ya da bölgeler arasındaki bağlantı biçimleri Yerküre üzerinde yayılır.⁴⁵

Giddens, özellikle Yerküre üzerindeki zaman-mekân mefhumunun hiçbir dönemde olmadığı kadar anlamının farklılaştığını söyler. Nitekim bunu, biz de hayatımızda sıkça görebiliriz. Dünyanın bir ucunda meydana gelen bir felaket haberinden anında haberdar olabildiğimiz gibi akşam televizyonda herhangi bir yabancı kanalın reklâmlarında izlediğimiz ürünü, yarın gittiğimiz semt marketinde kolaylıkla bulabiliriz.

⁴⁴ Robertson, a.g.e., s. 185–186.

⁴⁵ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 66.

Öyle görülüyor ki Giddens'in küreselleşme kavramında, zaman ve mekân mefhumları oldukça önemlidir. Çünkü evrensel saatin bütün dünyada esas alınması ile farklı yerlerdeki toplulukların tümünde birden kullanılmaya başlanması hayatın her yerde yeniden örgütlenmesi ve benzeşmesine yol açmaktadır. Ayrıca o'na göre zamanın ve mekânın uzaklaşması küreselleşmenin ön şartıdır.⁴⁶ Böylece Giddens küreselleşmeyi “*uzak yerleşimlerin birbirleriyle etkileşimi, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması*”⁴⁷ diye tanımlar.

Robertson, Giddens'i küreselleşmeyi “*modernliğin bir sonucu*” gibi basit bir önerme içinde ele almasını eleştirse de⁴⁸, kendisinin vurgu yaptığı “*tikelin evrenselleşmesi, evrenselin tikelleşmesi*”⁴⁹ nitelendirmesiyle Giddens'in tanımındaki evrensel ve yerel etkileşim algısına yaklaşmaktadır. Böylece küreselleşme kavramının tarihi gelişimi konusunu ele alış biçimleri farklı olsa da, evrensel ve yerelin etkileşimi konusunda küreselleşmeyi algılama biçimlerinin birleştiği görülmektedir.

Giddens küreselleşme kuramını izah ederken iki temel yaklaşımı ele alır ve onları önce eleştirdikten sonra kendi kuramını bir biriyle irtibatlı dört temel üzerine inşa eder. Onun temel aldığı kuramlardan biri “uluslararası ilişkiler” literatürü; diğeri ise Marksist yaklaşıma yakın duran “dünya sistemler kuramı”dır. Uluslararası ilişkiler kuramı Giddens'in ortaya koyduğu küreselleşme teorisinin bir boyutudur. Ancak o, “uluslararası ilişkiler kuramı”nın tek başına bu süreci izah etmede eksiklerinin bulunduğunu belirterek bunu şöyle açıklar: “*Devletleri, birbirleriyle ve uluslararası alandaki diğer örgütlerle bağlantıları olan aktörler gibi değerlendirmek, devletlerin arasında ya da dışında olmayan ve devletlerle ilgili ayrımları dikine kesen toplumsal ilişkileri ele almayı zorlaştırır*”.⁵⁰ Bu eleştirisini

⁴⁶ Aktan, Vural, a.g.e., s. 68.

⁴⁷ Giddens, a.g.e., s. 66.

⁴⁸ Robertson, a.g.e., s. 51.

⁴⁹ Robertson, a.g.e., s. 173.

⁵⁰ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 69.

biraz daha somutlaştırarak ulus devletlerin egemenliklerinin azalmasını kabul etmez. Çünkü uluslararası ilişkiler kuramı küreselleşmenin eşitsiz gelişme süreçlerini ihmal etmektedir. Bazı devletlerin özerkliklerini yitirmesi çoğu zaman güç birlikleri, savaşlar ya da bazı siyasi ve ekonomik değişimler sonucu meydana gelmiştir. Mesela, küresel iş bölümündeki hızlanma sonucu bazı Batı devletlerinin bağımsız yönetimleri azalmasına rağmen, bazı açılardan Uzakdoğu ülkelerindeki gelişmiştir.⁵¹

“Dünya sistemi” kuramına gelince; Giddens’ göre, kuramın kökenleri onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara kadar uzanır. “*Kuram, küresel boyutta ve siyasi güçten çok ekonomik güce dayanan ‘kapitalist dünya ekonomisi’ni öngörür. Bu ‘kapitalist dünya ekonomisi’ ise, siyasi bir merkez yoluyla değil ticaret ve üretim bağlantılarıyla bütünleşir.*”⁵² Ancak kuram, tek bir kurumsal yapının kapitalizmin modern dönüşümlerin nedeni görmektedir. Bu nedenle, “dünya sistemi” kuramı ağırlıklı olarak ekonomik etkiler üzerinde yoğunlaşırken, ekonomik farklılaşmalarla aynı çizgide olmayan sosyal, siyasi ya da askeri güç gibi izah tarzlarına imkân vermez.⁵³

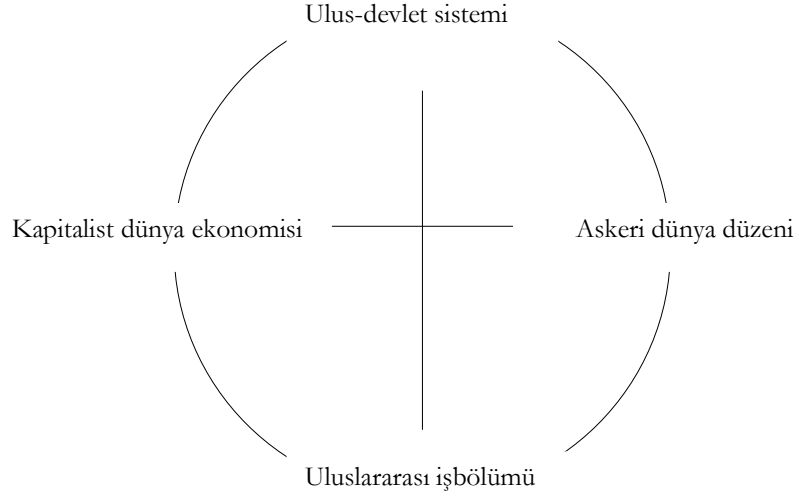
Giddens, bu iki kuramın tek başlarına küreselleşme sürecini kapsamlı şekilde açıklamaktan uzak olduğunu belirterek; bunları, kendi kurduğu dört boyutlu sisteminin birer parçası olarak alır. Kendisinin ilave ettiği iki unsurla birlikte, aşağıdaki şekilde (şekil 2)⁵⁴ görüldüğü gibi, dört boyutlu bir sistem kurar.

⁵¹ Giddens, a.g.e., s. 69.

⁵² Giddens, a.g.e., s. 70.

⁵³ Giddens, a.g.e., s. 69-71; Giddens, **Üçüncü Yol**, s. 42.

⁵⁴ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 72.



Şekil: 2 Küreselleşmenin boyutları

Giddens'in küreselleşmeyi izah ettiği sistemi, şekilde de görüldüğü üzere, dört boyutludur: Ulus-devlet sistemi, kapitalist ekonomi, dünya askeri nizamı ve uluslararası iş bölümü. Kapitalist dünya ekonomisi sisteminin birinci boyutudur. Ticari kuruluşlar, özellikle uluslararası şirketler, pek çok devletin bütçesine denk gelebilecek ekonomik bütçeye ve aynı zamanda kendi ülkeleri veya bir başka ülkedeki siyaseti hatta dünya siyasetini etkileyebilecek güce de sahiptirler. Ama buna rağmen devletle rekabet edemeyecekleri alanlar da vardır. Bunlardan en önemlileri toprak bütünlüğü ve şiddet araçlarının kontrolüdür. Kutup bölgeleri gibi istisna yerler hariç herhangi bir devletin kontrolü dışında bir yer yoktur. Diğer taraftan tüm modern devletler kendi toprakları üzerinde şiddet araçlarının kontrolünü az ya da çok başarmışlardır. Ekonomik güçleri ne kadar büyük olursa olsun bu büyük şirketler ne askeri bir örgüte sahip olabilir ne de bir toprak parçasının siyasi belirleyicisi olabilirler.⁵⁵

Küreselleşmenin ikinci boyutunu teşkil eden ulus-devlet, varlığını ekonomik yapılanmaların güvencesini sağlamasından almaktadır. Öte yandan, devletin kendi

⁵⁵ Giddens, a.g.e., s.72.

toprakları içindeki özerklik iddiası, sınırlarının diğer devletler tarafından tanınmasıyla onaylanmaktadır. Böylece ulus devlet kendi varlığını sağlamlaştırdığı aynı süreçte uluslararası ilişkiler vasıtasıyla küresel bir aktör haline de gelmektedir. Ancak küreselleşmenin doğası gereği ülkeler arası ilişkiler bazı açılardan söz konusu eyleme katılan ülkelerin egemenliklerini azaltmaktadır.⁵⁶ Nitekim Birleşmiş Milletler veya Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü gibi uluslararası teşkilatlar devletlerin küresel ölçekte sınırsız egemenlik kullanmalarına izin vermemektedirler.

Giddens'in sunduğu küreselleşme teorisinin üçüncü boyutunu askeri dünya düzeni meydana getirmektedir. Bu boyutun yapısını belirleyen savaşın endüstrileşmesi, silah ve askeri örgütlenme tekniklerinin dünyanın bazı bölümlerinden diğer taraflara akışını ve devletlerin birbirleriyle kurdukları ittifaklar arasındaki bağlantıları ihtiva eder. Askeri gücün küreselleşmesi sadece silahlar ve ülkeler arasındaki askeri ittifaklarla sınırlı kalmayıp savaşın kendisiyle de ilgilidir. Dünya savaşlarının ikisi de yerel çatışmaları küresel boyutta konular durumuna getiren sürecin şahitleridir. İkinci dünya savaşı daha küresel ölçekte olmasına rağmen her iki savaşta da dünyanın bütün bölgelerinden katılım vardı. Ekonomik açıdan yetersizlik ile askeri güç arasında herhangi bir paralellik yoktur. Nitekim ekonomik bakımdan zayıf pek çok üçüncü dünya ülkesi askeri açıdan güçlüdür. Nükleer silahlara sahip olmak bile, bugün yalnızca ekonomik açıdan ileri ülkelerle sınırlı bir ayrıcalık değildir. Nükleer silah bulundurmanın amacı –en azından bugün– diğerlerini bu silahları kullanmaktan caydırma amacına dayanmaktadır.⁵⁷

Küreselleşmenin dördüncü boyutu ise, endüstriyel gelişmelerle ilgili iş bölümüdür. Modern endüstri beceri ve ham madde üretimi yönünden bölgesel uzmanlaşmayı gerekli kılmakta, bu da beraberinde küresel bağımlılığı meydana getirmektedir. Endüstrinin küreselleşmesi, makine teknolojilerinin dünya çapındaki yayılışını ve insanların günlük yaşamlarının pek çok yönünü de içine alacak şekilde

⁵⁶ Giddens, a.g.e., s. 73-74.

⁵⁷ Giddens, a.g.e., s. 74-75.

etkilemektedir. Özellikle dünya üzerindeki tüm insanlığı etkileyecek zararlı nitelikli ekolojik değişmeler bunun en önemli örneğini teşkil etmektedir.⁵⁸

Giddens'e göre, endüstrinin küreselleşmesinin en önemli etkilerinden biri iletişim teknolojilerinin biçim değiştirmesidir. Bu etki küreselleşmenin boyutlarından her birinin arkasında yatan ve "kültürel küreselleşme" diye nitelendirilebilecek daha ileri ve oldukça temel bir yönüne işaret eder. 1892 yılında bir yorumcu, modern gazetelerin çıkışıyla, küçük bir köyde oturan bir kişinin çağdaş olayları yüzyıl öncesinin başbakanından daha iyi anlayabileceğini yazmış ve daha sonra pek çok yazar tarafından medyanın küreselleştirici etkisi dile getirilmiştir.⁵⁹ Buradaki önemli nokta, olaylardan tesadüfen bilgilenmek değildir. Bugün birbirinden çok uzakta bulunan bireyler bile, hemen her konudaki bilgi birikimine doğrudan ve eş zamanlı ulaşabilmektedir.

Buraya kadarki açıklamalarımızda; biri, oluşumunu tarihi sürece dayandıran, diğeri ise, modernliğin bir sonucu olarak değerlendiren iki küreselleşme teorisini ortaya koymaya çalıştık. Çıkış noktaları farklı olsa da, Robertson'un "*tikelin evrenselleşmesi evrenselin de tikelleşmesi*" nitelemesi ile Giddens'in "*uzak yerleşim yerlerinin, birbirlerine muhtelif yollarla bağlandığı dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması*" şeklindeki küreselleşme tarifleri, onları evrensel ve tikelin eş zamanlılığı konusunda birleştirmektedir.

1.3. KÜRESELLEŞMEYİ MEYDANA GETİREN FAKTÖRLER

Görüşlerini incelediğimiz her iki sosyolog, küreselleşmenin tek faktörle açıklanamayacağını; sürecin siyasi, kültürel, ekonomik ve diğerk çok alanı kapsadığını ifade etmektedirler. Dolayısıyla, bu alanlarda meydana gelen pek çok gelişme küreselleşme sürecinde rol oynamaktadır. Modernleşmenin etkisini ihmal etmemekle birlikte, Robertson'un küreselleşmenin tarihi geçmişini değerlendirmesinde de gördüğümüz gibi, süreç yüzyıllara uzanan bir zamanı

⁵⁸ Giddens, a.g.e., s. 76.

⁵⁹ Giddens, a.g.e., 76-77.

kapsamaktadır. Bu uzun zaman içerisinde küreselleşmeyi meydana getiren faktörlerin hepsini ele almak mümkün değildir. Bu yüzden daha yakın zamanlara gönderme yapan faktörleri, *siyasi gelişmeler, ekonomik gelişmeler ve teknolojik gelişmeler* olarak üç başlık altında toplayacağız.

1.3.1. Siyasi Gelişmeler

Yaşamakta olduğumuz küreselleşme sürecini meydana getiren faktörler arasında ekonomik ve teknolojik gelişmeler kadar belki de daha önce siyasi gelişmelerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer iki faktörün küreselleşme sürecini etkilemeleri bu gelişmeleri takip etmiştir.

Küreselleşmenin siyasi boyutunun uluslararası ilişkiler literatüründe 1970’lerde ortaya çıktığı görülür.⁶⁰ İster bilinçli ve planlı, ister ekonomik çıkarlar ve egemenlik isteğinin kaçınılmaz bir sonucu ortaya çıksın, küreselleşmenin alt yapısı ikinci dünya savaşından sonra hazırlanmaktaydı. Sovyetler Birliği yıkılana kadar ABD ile mücadelesinde doğrudan ideolojik bir yayılmayı tercih etmiş ve kendi siyasal sistemini diğer halklara ve devletlere, ‘devrim’ adına zorla dayatmak istemişti. ABD ise bunu, onların benimseyebileceği tarzda, kendi yaşam tarzını sunuyordu. Bir taraftan ekonomik bağılıklar kurarken, diğer yandan medya ve iletişim teknolojileri aracılığıyla müzikten sinemaya, naylon çoraptan bluejean’e hatta alabroz traş biçimine kadar maddi manevi tüm kültür ürünlerini dünyaya yayıyordu.⁶¹

II. Dünya savaşından sonra sayıları ve etkinlikleri artan Birleşmiş Milletler (The United Nations), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund), Dünya Bankası (The World Bank) vb. uluslararası örgütler ile çok uluslu şirketlerin varlığı siyasi etkilerin ulus devletlerin sınırlarını aştığını göstermiştir.⁶² Özellikle doğu

⁶⁰ E. Fuat Keyman, “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, der., E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, 1998, s. 37.

⁶¹ Ömer Naci Soykan, “Küresel İnsan Kimdir?”, **Felsefe Dünyası**, sayı 41, 2005/1, s. 21–22.

⁶² Keyman, “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, s. 37.

bloğunun yıkılmasının ardından liberal piyasalara güven artmış, eski devletçi ekonomiler, uluslararası düzeyde ekonomik yapılanmaları tercih etmişlerdir.⁶³ Bu görüş devletin egemenliğinin korunması ilkesine sadık kalmakla birlikte, devlet merkezli bir dünya anlayışının yerine çok merkezli bir dünya anlayışını savunur.⁶⁴ Özetle söylemek gerekirse Asya krizi sonrası küreselleşmeye yönelik itirazlar meydana gelse de, duvarların yıkılmasıyla küreselleşmenin önündeki en büyük engeller ortadan kalkmıştır.

1.3.2. Ekonomik Gelişmeler

Küreselleşmeyi meydana getiren faktörlerden ekonomik faaliyetler, çok eski tarihlerden itibaren uluslararası düzeyde farklı devletler veya medeniyetler arasında gerçekleşmektedir. C. Columbus ve Vasco da Gama tarafından yapılan coğrafi keşifler sayesinde de ekonomik faaliyetler sınır komşularının dışındaki deniz aşırı bölgelerle de yapılmaya başlamıştır. Ancak küresel düzeyde bir ekonomik faaliyetten bahsetmek için elbette uzun tarihi bir sıçrayış yapmak gerekecektir.

Ekonomik açıdan küreselleşme üç dönemde de ele alınabilir. 1490'larda birinci dönem başlar. Bu dönemin karakteristik özelliği, pusulanın icadı, buna bağlı denizcilikteki gelişmeler ve yeni kurulmakta olan ulusal devletin mümkün olduğu kadar fazla altın ve gümüş getirme, mümkün olduğu kadar fazla ihracat yapma olarak ifade edebileceğimiz "merkantilist"⁶⁵ politikalarıdır. 1890'larda başlayan ikinci dönemin karakteristiği ise sanayileşme, onun doğurduğu hammadde ve üretilen mamuller için pazar bulma ihtiyacıydı. İçinde bulunduğumuz üçüncü dönemin itici güçleri ise 1970'lerde çok uluslu devletlerin güçlenmesi 1980'lerde iletişim devrimi ve 1990'larda Sovyet Blok'unun çökmesidir.⁶⁶

⁶³ Veysel Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, Alfa, İstanbul, 2000, s. 27.

⁶⁴ Keyman, a.g.m., s. 37.

⁶⁵ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 487-488.

⁶⁶ Samir Amin, "Küreselleşmecilik mi? Yoksa Küresel-Ölçekli Apartheid mi?", **Modern Küresel Sistem**, İmmanuel Wallerstein, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005, s. 16-22; Baskın Oran, "Kaçınıcı Küreselleşme?", **Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları**, No.9, 2000, s. 114, Erişim: 19.12.2006, <http://www.rekabet.gov.tr/haziran2000.html>.

Son dönemi biraz daha genişleterek, ekonominin, küreselleşmenin meydana gelmesine etkisini irdeleyebiliriz. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi İkinci Dünya Savaşından sonra bilhassa da 1960 sonrasına rastlar. Bu dönem, bir yandan çokuluslu şirket faaliyetlerinin ortaya çıktığı, bir yandan da uluslararası ticaretin geliştiği dönemdir. Daha sonra, 1971–73 döneminde yarı-sabit⁶⁷ kur rejiminin çöküşüyle birlikte, sermaye piyasaları hızla uluslararasılaşmıştır. Bununla birlikte, uluslararası menkul kıymetler yatırımları ve banka kredileri yaygınlaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu süreç, ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşması sonucunu doğurmuş, bütünleşmiş ve bağımlı bir dünya ekonomisinin gerçek anlamda küreselleştiğinin habercisi olmuştur.⁶⁸

Küreselleşmeyi meydana getiren unsurlardan ekonomik küreselleşmenin ikinci döneminde, uluslararası ticaret hacmi hızla artmış ama asıl gelişme finansal sermayede gözlenmiştir. Küresel ekonomi öncelikle ulaşım maliyetlerinin, ardından da küreselleşme dönemindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak telekomünikasyon maliyetlerindeki düşüşe dayanmaktadır. Örnekleme gerekirse, 1930 yılında New York ile Londra arasındaki üç dakikalık bir telefon konuşması 1996'daki değeriyle 300 dolar tutuyor iken, günümüzde internet aracılığıyla neredeyse bedavaya gelmektedir.⁶⁹

Ekonomik küreselleşme sadece piyasaları etkileyen bir unsur değildir. Tezimizin de ana temasını teşkil eden bir yönü daha bulunmaktadır. Thomas Friedman'ın ifadesiyle küreselleşmenin kendine özgü başat bir kültürü vardır.⁷⁰ İleride daha ayrıntılı değineceğimizden burada kısaca ifade edelim. Kültürel açıdan küreselleşmenin, tamamen değilse de, büyük ölçü de ekonomik açıdan egemen

⁶⁷ Bir ülkenin parasını önde gelen paralara ya da onlardan oluşan bir sepete bağlayarak paralarının değerindeki dalgalanmayı belli bir bandın sınırları içinde tutmaya çalışmasıdır. “yarı sabit kur” için ayrıca bkz. <http://www.e-aso.org.tr/html/TUR/asomedyahaziran2001-ft.html>

⁶⁸ Hirst, Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, s. 44.

⁶⁹ Haluk Tözüm, “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?”, **Doğu Batı**, yıl. 5, sayı 18, Şubat, Mart, Nisan 2002, s.156.

⁷⁰ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, çev. Elif Özsayar, Boyner Yayınları, İstanbul, üçüncü baskı Haziran 2003, s. 31.

devletlerin kültürünün yaygınlaşmasında önemli bir etken olduğu söylenebilir. Günümüzde giyimde Levis', gıdada McDonalds' ve ilerde örnekleyeceğimiz çeşitli sektör ve ürünler dünyanın pek çok ülkesinde bir yaşam tarzı olarak benimsenmektedir. Dolayısıyla, ekonomik küreselleşme, sadece ekonomik gelişmelerden ibaret olmayıp, kültürel küreselleşmenin meydana gelmesinde önemli bir etkiye sahip görünmektedir.

1.3.3. Teknolojik Gelişmeler

Toplumsal ilişkilerin yeniden örgütlenmesi ve kökten dönüştürücü işlevler görme bakımından insanlık tarihine bakıldığında üç temel devrimden söz edilebilir. Bunlardan ilki M.Ö. 5000'lerde gerçekleşen "tarım devrimi"dir. Göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmeleri, şehir devletlerinin teşekkülü, ilk sosyal ve siyasal örgütlenme örneklerinin ortaya çıkması, yazının, hukukun, kamusal faaliyetlerin, bilimsel düşüncenin ilk örneklerinin yine bu dönemde gözükmesi tarım devriminin ilk kazanımlarıdır.⁷¹

İnsanlığın ikinci dönemini "sanayi devrimi" oluşturmaktadır. Buhar gücünün üretimde kullanılmaya başlamasıyla tabiattaki ham maddelerin belli işlemlerden geçirilerek mamul maddeye dönüştürülmesi, aynı zamanda bu hammaddelerden oldukça farklı yeni ürünlerin elde edilmesi, yeni süreçlerin, ilişkilerin ve kurumların ortaya çıkmasını sağlamış ve bir bakıma zorunlu kılmıştır. Tarım devrinde gücün belirleyicisi, daha iyi sulanabilir büyük toprak parçaları iken, sanayi döneminde hammadde, mesela petrol kaynakları olmuştur.⁷²

Son iki yüz yıllık döneme bakılırsa üç büyük teknolojik devrimin gerçekleştiği görülecektir. Birincisi buhar makinesinin üretime uygulanması, ikincisi ise ondokuzuncu yüzyılın sonlarında elektrik enerjisinin kullanılması ve üretilen enerjinin ucuza mal edilmesi ile birlikte binlerce kilometre öteye taşınmasıdır. İkinci

⁷¹ Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1995, s. 108.

⁷² Davut Dursun, "Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi", **Yeni Türkiye**, Ocak-Şubat 1998, yıl 4, c. I, sayı 19, s.154-155.

devrim ulaştırılabilirlik bakımından birincisinden daha büyük bir fark meydana getirmiş, ulaşımındaki kolaylık sanayin yaygınlaşmasına hız kazandırmıştır. Elektriğin yaygın kullanımı sayesinde telgraf, telefon ve radyo aracılığıyla bilgi ve mesajlar anında çok uzak mesafelere ulaştırılabilmektedir. Üçüncüsü, özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda büyük ivme kazanan teknolojik devrimdir. Geliştirilen entegre devreler ve mikro chipler sayesinde başta üretim sistemleri olmak üzere insan hayatının her alanını muazzam derecede etkilemiştir.⁷³ 1980’li yılların başlarında daha henüz elektrikle tanışmamış pek çok yerleşim yerlerinden söz etmek mümkündür. Bugün ise internet bağlantısının bir süreliğine kesintisi neredeyse geçmiş yıllardaki elektrik kesintisi kadar etkili olabilmektedir.

Teknolojik devrimin üçüncü aşamasıyla birlikte 20. yüzyılın sonlarından itibaren insanlığın üçüncü dönemi, “bilgi devrimi” veya “enformasyon çağı” diye ifade edebileceğimiz döneme girilmiştir.⁷⁴ Bu dönemin en önemli özelliği onu icat edenleri bile şaşırtacak kadar hızlı bir şekilde gelişen teknolojik gelişmelerdir. Teknoloji, en genel ifadesi ile işin yapılmasına yönelik, bilginin ve bilgiye dayalı usullerin herhangi bir uygulanması olarak tanımlanabilir. Teknolojik gelişme ise esas itibariyle zaman sürecine gönderme yapılarak tanımlanabilmektedir. Bir işe uygulanan bilgi ve bilgiye dayalı usul o işin daha kısa zamanda yapılmasına imkân sağlıyorsa bir teknolojik gelişmeden söz edilebilmektedir.⁷⁵

Sanayi dönemi temel teknolojisi kol gücüne dayanmakta iken, bugün insan beynini esas alan bir teknolojiye geçilmiştir. Yani sanayi döneminin kol gücünü emsal alan anlayış geride kalmış ve onun oluşturduğu telakkiler, kavramlar ve ilişkiler artık beyin gücünü öne çıkaran bir aşamaya gelinmesiyle büyük bir değişim geçirmiştir. Teknolojik değişimin en etkili şekilde görüldüğu alanlar arasında üretim faaliyetleri gelir. Her yeni teknolojik gelişme, üretimdeki insan unsurunu nitelik olarak giderek azaltırken, üretimi artırmıştır. Neticede toplumsal yapı da bu

⁷³ Şaylan, a.g.e., s. 109-110.

⁷⁴ Dursun, a.g.m., s. 154-155.

⁷⁵ Şaylan, a.g.e., s. 98.

durumdan etkilenmiş ve tüketime dayalı bir yaşam tarzının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁶

Toplumsal süreçleri sadece teknolojiye indirgemek aşırı basitleştirme gibi görünse de küreselleşme üzerinde teknolojinin etkisini inkâr etmek de mümkün değildir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren enformasyon teknolojilerinin yaygınlık kazanması, dünyada mesafe kavramının eski anlamını ortadan kaldırmıştır.⁷⁷ Bu durum küreselleşme bağlamında belki de ilk etkisini finansal piyasalarda hissettirmekle birlikte, bu etki günümüzde sosyal, siyasal, kültürel ve daha birçok alanı ve incelemekte olduğumuz konuyu, dini de içine alacak şekilde çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

Meydana gelen bütün teknolojik gelişmelere rağmen, küreselleşme sürecini indirgemeci bir yaklaşımla sadece bu nedene dayalı açıklamak güçtür. Ancak teknolojik gelişmeler bu sürecin anlaşılmasına yardımcı olacak vazgeçilmez unsurların başında gelmektedir. Çünkü günümüzde hızla ucuzlayıp yaygınlaşan enformasyon teknolojileri, medya iletişim araçları, küresel düzeyde değişim ve etkileşim sürecini geçmiş yıllarda olmadığı kadar hızlandırmaktadır.

1.4. KÜRESELLEŞME İLE İLGİLİ BAKIŞ AÇILARI

Kavramların bilimsel yönü olduğu kadar ideolojik bir özü bulunduğu da bilinmektedir. Küreselleşme sözcüğü yaşadığımız dünyadaki dönüşümleri açıklamak üzere geliştirilmesine rağmen, bünyesinde küreselleştirici bir telkin ve yönlendiriciliği de içermektedir.⁷⁸ Bu bakımdan pek çok kavram gibi küreselleşme kavramını da objektif bir değerlendirmeye tabi tutmak çok da kolay değildir.

⁷⁶ Mehmet Altan, “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutları”, **Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye**, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 30.

⁷⁷ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, s. 26.

⁷⁸ Bodur, a.g.m., s.48.

Kavramın savunucuları da eleştirenleri de kendi haklılıklarını ispatlamak üzere her türlü gelişmeleri ve istatistikî bilgileri ortaya koymaktadırlar. Onu savunanlar ekonomik büyümedeki hız, teknolojik gelişmeler, bilginin daha hızlı paylaşımı, demokratikleşme ve insan hakları gibi faydaları açısından yüceltmektedirler. Bunun karşısındaki düşünce ise küreselleşmenin gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarını az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere empoze etme girişimi dolayısıyla emperyalizmin yeni bir biçimi şeklinde değerlendirmektedir.

Küreselleşmeye yönelik bu ve benzeri yaklaşımların değişik kombinasyonları bulunmakla birlikte üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Küreselleşme karşıtları, küreselleşme taraftarları ve dönüştürücüler.

1.4.1. Küreselleşme Karşıtları

Bu grubu meydana getirenlerin düşüncelerinin hareket noktası küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuz gelişmelerdir. Bunlara göre, en önemli olumsuzluk, sermayenin küreselleşmesiyle birlikte zenginler ile yoksullar arasındaki uçurum ve sosyal dengesizliklerin artmasıdır. Şu an küreselleşme adı verilen bu süreç emperyalizmin yeni bir biçiminden başka bir şey de değildir. Nitekim bugünkü Amerikan emperyalizminin benzeri örnekleri tarih içinde her dönemde bulunmuştur.⁷⁹

Ekonomik açıdan bakılacak olursa, ulusal ekonomilerin ortadan kalktığı doğru değildir. Ancak bu ekonomiler arasındaki bağlar ve ilişkiler artmıştır. Bu şartlarda koruyucu, düzenleyici ve yönlendirici ulus devletinin önemi azalmamakta tersine artmaktadır.⁸⁰

⁷⁹ Aktan, Vural, a.g.e., s.175.

⁸⁰ Aktan, Vural, a.g.e., s. 176.

Kültürel açıdan bakıldığında ise, bir homojenleşmeden ziyade ırkçılık, milliyetçilik ve köktenci dini akımların meydana getirdiği yeni bir parçalanma ve dağılma görülmektedir.⁸¹

Bu karşıt görüşe göre, küreselleşmeye ülkeler arasında hızla artan ticaret ve sermaye akımları açısından bakılırsa, onu, yeni bir durum gibi görmek mümkün değildir. O sadece bir mitten ibarettir. Küreselleşme karşıtlarının iddialarının temel nedenleri ise şunlardır:

1. Günümüzdeki büyük ölçekli uluslararası ekonomi öncesiz değildir. 1860'larda ekonominin modern endüstriyel teknoloji üzerine kurulmasından bu yana devam edegelen birtakım ekonomi konjonktürlerinden biridir.

2. Gerçekte uluslararası şirketlere az rastlanır, çoğu şirket ulusal temellidir. Ulusal şirketler de bölgelerinin gücüne göre uluslararası ticaret yapmaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası şirketlerin büyümesi konusunda bir artıştan söz etmek mümkün değildir.

3. Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru sermaye hareketliliği, yoğun bir yatırım ve istihdam akışı görülmemektedir. Hatta denilebilir ki, bu yatırımlar büyük ölçüde gelişmiş endüstriyel ekonomiler arasında yoğunlaşmış durumdadır. Üçüncü Dünya ülkeleri ise, yeni endüstrileşen birkaç ülke dışında yatırım ve ticaret bakımından marjinal durumdadır.

4. Bazı iddialı küreselleşme taraftarlarının kabul ettiği gibi, dünya ekonomisi gerçekten küresel değildir. Ticaret, yatırım ve diğer ekonomik faaliyetler daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeninde yoğunlaşmakta ve böyle de süreceğe benzemektedir.

⁸¹ Osman Ulagay, "Küreselleşme Nereye?", **Perşembe Konferansları**, s. 88, Erişim: 19.12.2006, <http://www.rekabet.gov.tr/haziran2000.html>

5. Bahsi geçen bu büyük ekonomik güçler ortak politikalar izledikleri takdirde ekonomik yapılanmalar üzerinde güçlü baskılar kurabilecek güçtedirler. Öyleyse, küresel piyasalar hiç de kontrol edilemez ve düzenlenemez değildir.⁸²

Öyle anlaşılıyor ki, küreselleşme karşıtlarının temel düşüncesine göre, ulus devlet ekonomik ve sosyal önceliklerini belirlemede önemli bir güce ve oldukça geniş bir manevra alanına sahiptir. Bu düşünce açısından küreselleşme, sadece teknolojik ve ekonomik bir durum değil, gelişmiş güçlü ülkelerin ekonomik yönden zayıf ülkelere uyguladıkları emperyalist bir tutumdur. Dolayısıyla küreselleşme karşıtları sundukları bu iddialara dayanarak, bu kadar eşitsizlik karşısında, bir homojenleşme kültüründen ziyade farklılıkların ön plana çıkacağını savunmaktadırlar.

1.4.2. Küreselleşme Taraftarları

Küreselleşme taraftarlarının önde gelen isimlerinden Thomas Friedman, bu süreç ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirir: “*Soğuk Savaş’ın en belirgin endişesi çok iyi tanıdığımız bir düşman tarafından yok edilme korkusu iken, küreselleşmenin tanımlayıcı endişesi ise göremediğiniz, dokunamadığınız ve hissedemediğiniz bir düşmandan gelebilecek değişim korkusudur. Örneğin işiniz, topluluğunuz ya da iş yeriniz, adı konmamış ekonomik ve teknolojik kuvvetlerce her an değiştirilebilme tehdidi altındadır.*”⁸³ Friedman bu ifadesiyle küreselleşmenin tercihten öte kaçınılmaz bir realite olduğunu belirtmektedir. Nitekim hiç beklemediğiniz bir anda meydana gelen küresel ekonomik bunalımlar veya yepyeni teknolojik gelişmeler yapmakta olduğunuz ekonomik faaliyetinizin hiç beklemediğiniz bir şekilde gelişmesine neden olabilir.

Küreselleşme taraftarları sürecin, 1960’lı ve 1970’li yıllara kıyasla çok daha gelişkin durumda ve ulusal sınırları aştığı görüşündedirler. Uluslar eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçiler ise olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir

⁸² Hirst, Thompson, a.g.e., s. 27-28.

⁸³ Friedman, a.g.e., s. 35.

kısmını kaybetmişlerdir. Bu görüşün en önemli iddiası ise ulusal devlet çağının sona ermiş olduğudur. Bu görüşü paylaşanlar ikiye ayrılmaktadır. Neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken; neo-marksistler, küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler.⁸⁴ İş ve işletme yazarı Japon Kenichi Ohmae de ulusların sadece basit birer kurgudan ibaret kaldığını iddia eder. Onun gibi düşünen diğer yazarlar Asya krizinin ekonomik sıkıntılarının küreselleşme gerçeğini tüm çıplaklığı ile ortaya koyduğunu belirtmektedirler.⁸⁵

Soğuk Savaş yıllarında ulus devletler üzerindeki denge ABD ve Sovyetler Birliği tarafından sağlanırken, bu yeni süreç içerisinde ABD tek ve belirleyici süper güç konumundadır. Örneğin gazetelerin birinci sayfalarında okuduğumuz haberlerin çoğu, ister Irak'ın zaptedilmesi isterse NATO'nun Rusya'ya karşı genişleme politikaları, bu dengenin yardımıyla açıklanmaktadır.⁸⁶

Küreselleşme savunucularının bu çağa ilişkin temel savunularından biri de teknolojik ve özellikle de iletişim teknolojilerindeki gelişmelere dayanmaktadır. Burada göze çarpan, sadece enformasyon teknolojisinin küreselleşmeyi kolaylaştırması değil, ekonomiden kültüre, eğitimden siyasete, dini anlayışlardan ideolojik düşüncelere kadar hayatı baştan aşağıya dönüştürmesidir.⁸⁷ Friedman'nın 'elektronik sürü' adını verdiği milyonlarca yatırımcı bilgisayar faresine bir kez dokunarak dünyanın bir ucundan diğer ucuna para aktarabilmektedir. Bu durum bugün ulus devlet üzerinde olağanüstü bir tesir hatta hükümetlerin düşmesine yol açacak etkiler yaratabilmektedir.⁸⁸

Küresel çağdaki kolay iletişim devlet otonomisi ve egemenliğini azaltırken ülkeler arası işbirliği ve halklar arasındaki ilişkiler artmıştır. Bu artan ilişkiler

⁸⁴ Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", s. 19.

⁸⁵ Giddens, **Üçüncü Yol**, s. 21.

⁸⁶ Friedman, a.g.e., s. 35.

⁸⁷ Craig Calhoun, "Küreselleşmeye Direnmek Mi Oksa Ona Şekil Vermek Mi?", **Küresel Kuşatma Karşında İnsan**, haz. Mustafa Armağan, Ufuk Kitap, İstanbul, 2004, s. 33.

⁸⁸ Friedman, a.g.e., s. 36.

sayesinde farklı ülke insanları ortak çıkarlarının daha çok farkına varmışlardır. Bunun sonucu da küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemin meydana getireceği de küreselleşme savunucularının iddiaları arasındadır.⁸⁹

Küreselleşen dünyada iktisadi olay ve süreçleri etkileyen ve belirleyen unsur, küresel piyasalardaki uluslararası firmalardır. Bu süreçte firmalar, özellikle büyük, çokuluslu şirketler kamuya göre daha esnek yapılara sahip, değişen koşullara kolay uyum sağlayabilen önemli aktörler konumundadır. Bu da onlara küresel ölçekte rahat bir hareket alanı sağlamakta ve stratejik bir üstünlük kazandırmaktadır. Son elli yıldır sanayileşmiş ülkelerin mal ve hizmet üretimine önem vermeleri ve seri üretim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte küresel kültürün bu firmalar tarafından belirlenmesi, 'bizim için iyi olan dünya için de iyidir' sonucunu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde devletler ikincil bir role sahip, inisiyatif alan değil reaksiyon gösteren, öncü olmak yerine takip eden bir güç durumundadırlar. Küresel düzeyde örgütlenmiş ve faaliyetlerini küresel ölçüğe çıkarmış firmalar, ulus devletlerin de yardımıyla, dünya ekonomisini çekip çeviren ana organizasyon haline gelmişlerdir.⁹⁰

Bu grubu meydana getirenler arasında iki farklı görüş bulunur. Bunlardan bir kısmı küreselleşme sürecinde devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, diğer bir grup ise, aynı süreci baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirir. Her iki görüşün temsilcileri aralarındaki farklılığa rağmen, bugün giderek artan bütünleşmiş küresel bir ekonominin varlığı konusunda ise hemfikirlerdir.⁹¹

1.4.3. Dönüşümcüler

Küreselleşme karşıtları ve taraftarları yanında üçüncü bir grubu dönüşümcüler oluşturmaktadır. Bu grup sürece karşıt ya da taraftar olmayıp, daha ziyade onu çözümlene çabasındadırlar. Bu yaklaşımı savunanlar, küreselleşme

⁸⁹ Bozkurt, a.g.m., s. 21.

⁹⁰ Aktan, Vural, a.g.m., s. 172-173.

⁹¹ Bozkurt, a.g.m., s. 19.

karşıtları ve taraftarlarından farklı olarak, bu sürece olumlu ya da olumsuz nitelikler atfetmeksizin küreselleşmeyi çok boyutlu bir yapı içerisinde, toplumsal bir süreç gibi değerlendirerek toplumsal kurumları karşıtlık ve kutuplaşmalar içinde değil de tarihsel ve toplumsal gerçeklik şeklinde ele almaktadırlar.

Bu yaklaşımın savunucuları küreselleşmenin ekonomik, siyasal ya da kültürel etkenlerden sadece birine bağlı indirgemeci bir yöntemle anlaşılamayacağını, onu tarihi arka planı olan çok boyutlu bir süreç olarak kabul ederler. Bu süreç kapitalizm ve modernite sonrası bir ‘durum’ ya da ‘global dünya’nın ortaya çıkması şeklinde düşünülmemelidir. Aksine küreselleşme kapitalizm ve moderniteye içsel, ama aynı zamanda ‘yeni’ bir oluşumu da nitelemektedir. Bu oluşum, küreselleşme süreçlerinin devletler, toplumlar ve insanlar arası karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde yarattığı ‘yoğunlaşma, derinleşme ve hızlanma’ nedeniyle meydana gelen ve toplumsal ilişkilerin “zaman-mekân boyutunda” hissedilen radikal değişimler ve dönüşümlerdir. Bu değişim ve dönüşümler ulusal boyutta meşruiyet ve temsiliyet krizi meydana getirirken, global-yerel etkileşim açısından yeni bir zaman-mekan boyutunu toplumsal ilişkilerin odağına yerleştirmektedir. Bu sebeple küreselleşme süreci bir durumdan ziyade toplumsal ilişkiler üzerinde yaptığı etkiler bakımından ele alınmalıdır.⁹²

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otorite ve güçlerini yeniden yapılandırdıklarını kabul etmekle birlikte, hem aşırı küreselleşmecilerin “*egemen ulus devletin sonunun geldiği*” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtlarının “*hiçbir şey değişmedi*” tezlerini reddederler.⁹³ Hatta kuşkucuların, “*küreselleşmede yeni olan ne?*” türünden itirazlarına dönüşümcüler tarafından öne sürülen tezleri şöylece özetlemek mümkündür. Onlara göre, küreselleşme sürecinde yeni olan sadece ulusal sınırlar içerisindeki gündelik yaşam ve etkileşim değil, aynı zamanda ileri derecedeki yoğunluk ve bağımlılıktır. Bu onlara göre ulus ötesi bir kavrayıştır. Bunun kapsamı ise medyadan turizme, tüketime, emeğin ve sermayenin yersizleşmesine, küresel

⁹² Fuat Keyman, “Globalleşme Söylemleri ve Türkiye”, Erişim: 31.05.2006,

<http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale5.htm>

⁹³ Bozkurt, a.g.m., s. 22-23.

ekolojik tehlikelerin farkına varıncaya kadar pek çok konuda yeni bir kavrayış içermektedir. İnsanların kendileri dışındaki 'öteki' kültürlerle çok daha kolay karşılaşmaları ve bunun yarattığı çelişkiler ya da beraberlikler de bu yeni kavrayışın ürünüdür. Kültürel anlamda belki de en önemli husus, 'küresel kültür endüstrileri'nin yayılmasıdır.⁹⁴ Dönüşümcüler bu süreç içerisinde ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandığı görüşündedirler. Demek ki, bu çerçevede küreselleşme ulus devletlerin sınırlarını kimi zaman birbiriyle çakıştırması yanında yeni ekonomik ve kültürel bölgeler meydana getirerek ulus devletleri dar alanlara sıkıştırılmaktadır.

Dönüşümcüler açısından küreselleşme politik ve ekonomik etkilerin bileşiminden doğan ve daha pek çok karmaşık süreçlerden meydana gelmektedir. Bu durum, bir yandan yeni uluslar üstü sistemler ve güçler üretirken; diğer taraftan özellikle de gelişmekte olan ülkelerde değişimi zorunlu kılmaktadır.⁹⁵ Bir bütün olarak düşündüğümüzde bu görüşü savunanlar açısından küreselleşme, içinde yaşanan toplumun siyasal, ekonomik ve kültürel kurumlarını dönüştüren bir süreçten ibarettir. Bu durumda sözünü ettiğimiz bu gelişmeler küreselleşme sürecini nasıl etkilemektedir?

1.5. KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI VE ETKİLERİ

1.5.1. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Ve Etkisi

Küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel, teknolojik boyutları bulunmakla birlikte, küreselleşmeden bahsedildiğinde öncelikle ekonomik boyut ön plana çıkmaktadır. Küreselleşmenin ekonomiye yaptığı en önemli etki, sermaye hareketlerine getirdiği müthiş akışkanlıktır. Bu sayede dünya finans piyasaları birbirine tarihte ilk kez entegre olmuştur.

Dünya ekonomisinin küreselleştiğinin önemli bir göstergesi, son yirmi yıl içerisinde dünya ticaretinin hızla büyümesi, çokuluslu şirketler kanalıyla yabancı

⁹⁴ Beck, a.g.m., s. 223.

⁹⁵ Giddens, **Üçüncü Yol**, s. 44-45.

yatırımların büyük hacimlere ulaşması ve sermaye hareketlerinin sınır tanımayan bir hareket kazanmasıdır. 1980'lerden itibaren ekonomik bütünleşme süreci öncelikle sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşmiş, ardından gelişmekte olan ülkelere yönelmiş ve uluslararası ekonomide ciddi derecede itici güç olmuştur. Sanayileşmiş ülkelere başlayıp tüm dünyaya yayılan bu ekonomik bütünleşme küresel bir hâl almıştır.⁹⁶

Küreselleşmenin ulusal ekonomileri zayıflattığı konusunda görüş birliği içindeki iktisatçılar, ekonominin küreselleşmesi konusunda ise ikiye ayrılırlar. Birinci grup iktisatçılar ekonominin küreselleştiğini iddia ederlerken, diğer grup ise 1914 öncesindeki sistemin, verimli bir haberleşme ağı ve endüstrileşmiş nakil araçları sayesinde birbirine bağlanmış uluslararası bir sistemin devamı olarak görürler.⁹⁷ Tabii ki, bugünkü dünya ekonomisi 1914'lü yıllardan çok farklıdır. Sözü edilen tarihte sekiz askeri ve ekonomik büyük güç bulunmaktaydı: Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya ve ABD. Bugün ise G-7 olarak isimlendirilen büyük ekonomik güçler konumlarını korurlarken, Avusturya-Macaristan'ın yerini Kanada almış, Rusya ise gözlemci statüsünde masada yer bulabilmiştir.⁹⁸

Ekonomik küreselleşme, sadece mevcut ekonomik ilişkiler çerçevesinde daha fazla uluslararası ticaret ve yatırıma yönelik bir değişiklik değil, yeni bir ekonomik yapının ortaya çıkması olarak ele alınmalıdır.⁹⁹ Piyasalar ve üretim gerçekten küreselleşince, tüm sistemi etkileyen bağımlılık arttıkça, ulusal düzey uluslararası düzey tarafından kuşatılır ve dönüştürülür. Çıkarların örtüştüğünü kabul etsek bile, toplumsal koşullarından soyutlanmış küresel piyasaları düzenlemek zordur. Bu durumda ülkelerin ve piyasaların sistematik ve ekonomik bağımlılığının sonucu, dünya tüketicileri tamamen bağımsız ve verimli piyasa mekanizmalarından gereği gibi faydalanamayacaklardır. Başarılı ve gelişmiş devletlerin bile, küreselleşmenin

⁹⁶ Ahmet Selamoğlu, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Der. Veysel Bozkurt, Alfa, İstanbul, 2000, s. 33.

⁹⁷ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 32-33; Veysel Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", s. 19.

⁹⁸ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 8.

⁹⁹ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 32.

bu etkilerinden dolayı özerk ve kontrol dışı piyasa güçlerinin insafına kalmaları büyük bir olasılıktır.¹⁰⁰

Ulus ötesi şirketler, belirli ulus-devletlerin politikaları tarafından kontrol edilemez, hatta kısıtlanamaz. Herkes tarafından kabul edilen ve dayatılan uluslararası düzenleyici standartlar dışında her şeyden kaçabilirler. Bu durumda ulusal hükümetlerin sınırları içindeki çok uluslu şirketlere yeni standartlar ve düzenleyici politikalar uygulamaları oldukça zordur. Bu şirketler gerçekten küreselleşmiş bir ekonominin temel göstergesi olmakla¹⁰¹ beraber anavatan bağlarını koparmış değillerdir.¹⁰²

Hirst ve Thompson'a ait olan yukarıda ele aldığımız ifadelerden anlaşılacağı üzere, ekonominin küreselleşmesi öncelikle dünya ekonomik sisteminin birbirine daha çok entegre olması ve kontrol edilmeleri güç olan çok uluslu şirketlerin piyasaları hâkimiyetlerine almalarını sonuç vermektedir.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu açısından önemli bir model, uluslararası sermaye piyasasını tamamen özgür kılan ve aynı zamanda etkilerinin sosyal hayatta da büyük tesirleri olan neoliberalizmdir. Küresel ekonominin ivme kazandığı 1980'lerin iktisadi hayatını iyi değerlendirebilmek için neoliberal politikayla ilişkili iki önemli olguyu dikkat çekmek gerekir. Bunlar 1979'da Thatcher'in İngiltere'de, 1981'de ise Reagan'ın Amerika'da iktidara gelmeleridir. Bu iki liderin müşterek tarafları ise ikisinin de neoliberal politikaları benimsemiş olmalarıdır. Onların bu politik tercihleri bugün küreselleşme sürecini hızlandırmakta özel bir rol oynamıştır.¹⁰³

Neoliberal ekonominin en temel özelliği serbest piyasaya önem veren bir model oluşudur. Bu model dış ticaretin, sermaye akımlarının, finans piyasalarının

¹⁰⁰ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 36.

¹⁰¹ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 32-37, 124.

¹⁰² Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 99.

¹⁰³ Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 14-15.

liberalleşmesi, devletin ekonomik rolünün giderek azalması, kitlerin özelleştirilmesi gibi unsurları ihtiva eder. Bu model 80'lerin başından itibaren Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından gündeme getirilir. İlk uygulanan örneklerden biri 24 Ocak 1980 istikrar kararları ile Türkiye'dir. En başarılı ülkeler arasında "Asya Kaplanları" denen Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur gibi Asya ülkeleri gelir. Başarılı ülkeler daha ziyade açık ekonomi ve serbest modele dayalı iken; daha az başarılı ülkeler ise içe dönük, devletin daha ağırlıklı rol oynadığı devletlerdir.¹⁰⁴

Bu modelin tam uygulandığı ülkeler ile belli noktalarda bu modelden sapma gösteren ülkeler arasında ilginç bir paradoks vardır. Hindistan, Malezya, Vietnam gibi örneklerin ortak özellikleri, neoliberal politikaları benimsemiş olmakla birlikte, belli noktalarda bu politikalardan sapmalarıdır. Bu ülkelerin ekonomileri içe kapalı değil, dışa dönük, yabancı sermaye çekmeye yönelik olup; ihracat, bu ülkelerin büyüme sürecinde çok önemli rol oynar. Yabancı sermayenin ise, ihracatın teknoloji mallarına yönelmesinde çok önemli itici rolü vardır. Neoliberal normlara en katı şekilde uyan Arjantin de, belli bir dönem başarılı görünse de, bu başarısını devam ettirememiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında, liberalleşme için yeterli altyapı ve makro ekonomik dengelerin kurulmamış ve kurumsal yapıların oluşturulamamış olması gösterilmektedir. Bu bağlamda, Arjantin devletinin bu politikayla ilgili başarısızlığının temel nedeni, "*Önce liberalleşelim ve serbest piyasaya geçelim, kurumsal altyapı ise kendiliğinden gelir*" şeklindeki tutumudur.¹⁰⁵

Gelişmekte olan ülkelerde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığı ile uygulanan liberalleşme programlarının önemli sorunlarından biri de gelir dağılımındaki adalet ve sefaleti ortadan kaldırmaya yönelik konulardaki başarısızlığıdır.¹⁰⁶ Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığı ile yürütülen bu politika ile liberalleşme genel kural haline getirilerek ve özellikle gelişmekte olan

¹⁰⁴ Ziya Öniş, "Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları", Erişim: 25.02.2006, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_ziyaonis.html

¹⁰⁵ Öniş, a.g.m.

¹⁰⁶ Öniş, a.g.m.

ülkelere empoze edilerek, ekonomik küreselleşmenin önemli bir halkası gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁷

Küresel düzeyde bir rekabet sistemi kurulmadan serbestleşen dünya ticaretinin etkin bir şekilde işleyebileceği düşünülemez. Bu sebeple küresel ekonominin bütün bu özellikleri içinde ona dinamizm veren ise rekabet ilkesidir.¹⁰⁸ Küresel rekabetin başrol oyuncularını ise çok uluslu şirketler meydana getirmektedir. Küresel rekabetin derecesi sektörlere göre değişmekle birlikte iki farklı sonuç doğurmaktadır. Bir taraftan milli firmaları dünya verimlilik standartlarına zorlarken, diğer taraftan devletin milli üretim ve finansman üzerindeki gücünü zayıflatarak aralarında rekabet baskısı meydana getirmektedir.¹⁰⁹

1.5.2. Küreselleşmenin Siyasi Boyutu Ve Etkisi

Küreselleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi siyaset alanında da artan karşılıklı bağımlılık ve küreselleşen ekonomiye bağlı hızlı bir değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Bu değişimle ilgili, ulus devletin egemenliği ve çok kültürlü ve çok etnikli yapının canlanmasıyla ulus devlet yapısının erozyona uğraması sosyal bilimciler arasındaki önemli tartışmalardandır.¹¹⁰ Bu tartışmalardan önce ulus devletin tarihsel gelişimine bakmak günümüzdeki değişimi daha doğru tespit etme imkânı sunacaktır.

Egemenlik kavramı, 16. yüzyılda, Avrupa’da feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıktı. Jean Bodin ve Thomas Hobbes’un düşünceleri üzerine kurulan klasik egemenlik teorisi, egemen gücün mutlak, sürekli ve bölünmez nitelikte olduğu

¹⁰⁷ Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, s. 19.

¹⁰⁸ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, s. 75.

¹⁰⁹ Jonathan Perraton, David Goldblatt, David Held, Anthony McGrew, “Küreselleşen Bir Dünyada Ekonomik Aktivite”, çev. Nedret Demirci, **Küreselleşme Okumaları**, s. 21.

¹¹⁰ Hirst, Thompson, a.g.e., 203-230; Malcolm Waters, **Globalization**, Routledge, Second Edition, New York, 2001, s. 96-100; Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat, Ankara, 1998, s. 39-61; Celalettin Vatandaş, **Çok Kültürlülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16-34.

görüşüne dayanır. Egemen güç, yetkisini kullanırken, ne kendisine eşit ne de kendisinden üstün herhangi bir güce tabi değildir. Egemenlik, bir kişi, bir azınlık veya halkın çoğunluğunda toplanabilir. Feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan bu anlayışa göre, dönemin mutlak monarşileri gerçek egemen devletlerdi. Çünkü egemenlik, mutlak, bölünmez ve sınırlanamaz nitelikleriyle bir tek kişiye, monarka aitti. Avrupa’da Otuz Yıl Savaşları’nın ardından yapılan Westphalia Barışı (1648), bu egemenlik anlayışını temel almıştır. Westphalia modeli, dünyanın egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır. Devlet üstü otoriteler etkisini yitirmiştir. Papalık devre dışı bırakılmış ve devletlerin üzerinde herhangi bir üstün otorite kabul edilmemiştir.¹¹¹

Söz konusu bu anlaşma David Held’e göre aşağıdaki temel noktaları ihtiva eder:¹¹²

1. Dünya, hiçbiri üstün bir otoriteye sahip olmayan bağımsız devletlerden oluşmaktadır ve bu devletler arasında bölünmüştür.
2. Yasa yapma, anlaşmazlıkların çözümü ve yasaların uygulanması süreçleri büyük ölçüde tek tek devletlerin kendi ellerindedir.
3. Uluslararası hukuk, bir arada yaşamının asgari kurallarını ortaya koymaya yöneliktir; kalıcı ilişkilerin geliştirilmesi bir hedeftir, fakat bu ancak devletlerin amaçlarının gerçekleştirilmesi ölçüsünde söz konusudur.
4. Sınır ötesinde hatalı davranışların sorumluluğu, sadece bundan etkilenenleri ilgilendiren özel bir sorundur.
5. Bütün devletler yasa önünde eşittir, fakat yasal kurallar güç asimetrilerini de dikkate almaz.
6. Devletler arasındaki görüş ayrılıkları güç kullanılarak giderilebilir; etkin güç ilkesi geçerlidir. Güç kullanımına başvurmayı durduracak hiçbir yasal engel yoktur; uluslararası yasal kurallar yalnızca asgari bir koruma sağlayabilir.

¹¹¹ Oktay Uygun, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, Erişim: 22 Aralık 2006, www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/uygun.pdf, s. 1.

¹¹² Manfred B. Steger, **Küreselleşme**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 86.

7. Bütün devletlerin ortak önceliği, devletin özgürlüğü önündeki engellerin asgariye indirilmesidir.

Hiç kuşku yoktur ki devletin tarihi çok daha eskilere uzanır ve toplumsal gerçeğin temel öğelerinden biridir. Ancak dönüm noktası sayılabilecek Westphalia Antlaşmasından sonra ortaya çıkan, “ulus devlet” olarak da tanımlanan modern devlet, insan ve toplum yaşamının her alanını kökten etkileyen çok büyük ve kapsamlı değişim sürecinin ürünüdür. Modern ya da ulus devletin Weber’e atfedilen ve genellikle kabul edilen devletin üç temel öğesi vardır:

1. Düzenli bir yönetim örgütlenmesine sahiptir.
2. Bu yönetim örgütü toplumda şiddet ve güç kullanma tekelini elinde bulundurur ve bu, toplumun diğer üyelerince meşru kabul edilir.
3. Söz konusu şiddet ve güç kullanımı belirli bir coğrafi alanla sınırlıdır.¹¹³

Bu özelliklere sahip ulus devlet, yönetim tekelini kendi çabalarının dışında; 1648’deki Westphalia Antlaşmasıyla devletlerin dini inanç konusunda karşılıklı olarak birbirlerinin egemenliklerini tanımalarına ve bunun için bazı politik hedeflerinden vazgeçmelerine dayanır. Yani egemenliğe sahip olma kapasitesi büyük ölçüde dışsal etkenlere dayalı, devletler arasındaki yapılan anlaşmalarla sağlanmıştır.¹¹⁴ Westphalia modelinin ortaya çıkması ile ulusal devlet, modernitenin laik ve ulusal güç sisteminin temelini meydana getirmiştir.

Modern devletin ilk formunun mutlakıyetçi monarşi olarak tarih sahnesine çıktığını söyleyebiliriz. Mutlakıyetçi monarşinin belirleyici özelliği kural koyan ve bu kuralları uygulatan tekeli güç olmasıdır. Devlet, kamu adına bireyin belli biçimlerde davranmasını, belli davranışlardan kaçınmasını bir hak olarak talep etmekte ve bunu uygulayacak araçlara sahip bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, modern devlet mutlakıyetçi formu içinde onu diğer devlet tiplerinden

¹¹³ Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, s. 17; Hirst, Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, s. 204.

¹¹⁴ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 205.

ayırır üç temel işleve sahiptir. Birincisi, yasa ve düzen koyucudur. İkincisi, güvenliği sağlamak üzere teşkil ettiği bir ordu ve yasa ve düzeni gerçekleştirmek için oluşturduğu yargı mekanizmasına sahiptir. Devletin bu yeni formu sahip olduğu ordu ve yargı organlarına kaynak, yani kamu finansmanı sağlamak zorundadır. Ülkenin ekonomik gelişimi ve sermaye birikimini temin etmek üzere merkantilist ekonomi politikası izlemek de onun üçüncü temel işlevidir. Mutlak monarşilerin en temel özelliği ulusal devlet olmalarıdır. Böylece tarih sahnesine çıkan modern devlet ulusallık özelliği taşıyan bir yapıdadır.¹¹⁵

Modern devletin ilk biçimi olan mutlakıyetçi monarşi kapitalizmin gelişme süreci içinde ortaya çıkmış¹¹⁶ ve sermaye birikimi için temel bir görev üstlenmiştir. Bununla beraber, kapitalizmin dinamizmi ve gelişme yasası bir süre sonra üretim ve ekonomi alanındaki değişimlerin yanı sıra, siyasi alanda da gelişmelere neden olmuştur. Siyasi alanda devletin meşruiyet anlayışı, mutlakıyetçi monarşiden sonra ulusal egemenliğe dayalı meşruti monarşi veya cumhuriyet tipi devlet yönetimini ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷

Birinci ve ikinci Dünya savaşları, Westphalia modelinin sorgulanmasına, dünyada barış ve güvenliğin korunması için egemen devletler arasındaki ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasına ve bu kuralların gözetimini yapacak kurumların oluşturulmasına, ayrıca bu amacın gerçekleştirilmesi için Birleşmiş Milletler örgütünün kurulmasına zemin hazırlamıştır. Kuruluş amaçlarını ne kadar gerçekleştirebildiği ise, yakın tarihten hatırlayacağımız Kosova krizi örnek gösterilerek tartışılmaktadır.¹¹⁸ Aynı yıllarda örgütlenen diğer Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) vb. uluslararası örgütler ile çok uluslu şirketlerin varlığı siyasal etkinliklerin artık ulus devlet ile sınırlandırılmaması gerektiği ve uluslararası düzeyde ele alınması düşüncesini güçlendirmiştir. Bu düşünce, hem devlet egemenliğini korumakta, hem

¹¹⁵ Şaylan, a.g.e., s. 21-24.

¹¹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 101.

¹¹⁷ Şaylan, a.g.e., s. 26.

¹¹⁸ Uygun, a.g.m, s. 6.

de devlet merkezli bir dünya anlayışını bırakıp çok merkezli bir dünya anlayışına geçmenin önemini vurgulamaktadır.¹¹⁹

Bu da göstermektedir ki, çok uluslu şirketler yoluyla üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakların uluslararasılaşması herhangi bir ulus devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır. En azından devlet otoritesinde bir zayıflama müşahade edilmektedir. Kendi geleceği konusunda kendi karar verebilen devlet fikri ile modern ekonomilerin durumu arasında da bir kopma görülmektedir.¹²⁰

Küreselleşmenin ulus devlete yönelik diğer bir etkisi, onun heterojenleştirici yani yerel, alt ve etnik kültürlerin canlanmasına imkân tanıyan özelliğidir. Onun bu özelliği global düzeyde homojen bir toplum yaratırken diğer taraftan etnik milliyetçiliklerin ortaya çıkışını tetiklemektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, ulusun açıklayıcı ilkesinin kültürel ve sosyal farklılıklara, yani heterojenliğe belli bir sabitlik kazandırmak olduğundan, küreselleşmenin etkisi karşısında bu ilkenin gerçekleşmesi son derece zorlaşır. *“Çünkü ulus içindeki her bir ırk, etnik veya alt kültür kendi başına ulusallığı (milliyeti) tanımlamaya yönelir. Daha sonraki bir adım ise, bu kültürel ve sosyal heterojenlikler kendileri için politik bir meşrulaştırma ihtiyacı duymalarıyla birlikte, devlet de kendini yeniden meşrulaştıracak yeni bir topluluk aramaya yönelir ki, bu da müthiş bir gerilim meydana getirir.”*¹²¹ Bu bağlamda meydana gelen kriz, devletin hangi bölünmez topluluğa dayanacağı konusunda bocalama meydana getirir. Nihayet devlet yapısının temel şartı, bölünmez bütünlük yerine meydana gelen heterojen yapının her bir unsuruna dayanmasıdır. Bu durumdaki ulus ise, artık modern değil, postmodern bir ulustur.¹²² Birçok ülkede ulus devletin içinde yer alan tarihsel, siyasal, etnik, kültürel ya da ekonomik özellikleriyle farklılaşan bölgeler, yirminci yüzyılın ikinci yarısında devletin işleyişinde söz sahibi

¹¹⁹ Keyman, “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, s. 37.

¹²⁰ Christopher Newman, “Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet”, çev. Muammer Türker, **Türkiye Günü**, Sayı 64, Kış 2001, s. 85.

¹²¹ Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, s. 18.

¹²² Sarıbay, a.g.m., s.19.

oldu. İtalya ve İspanya, bölgesel devletin tipik örnekleridir. Katı bir üniter devlet yapısından bölge topluluk esasına dayanan federasyona dönüşmesi bakımından Belçika bu konuda en uç örnektir.¹²³

Bu olguya iki farklı kutuptan bakacak olursak, aşırı küreselleşmecilerin iddia ettikleri gibi ulus devlet, tarihi misyonunu tamamlamış bir kurum değilse bile, küreselleşme karşıtlarının söyledikleri gibi de kendi otoritesiyle belirli bir toprak parçası üzerinde, bütün boyutlarıyla politik sonuçlar yaratmaya muktedir bir güç olarak ilk yapısını korumaktadır.¹²⁴Ulus devletin egemenlik alanının daralmasına paralel devlet merkezli uluslararası hukuk da küreselleşme sürecindeki liberal ideolojinin etkisiyle üç temel esas üzerinde şekillenmektedir. Öncelikle uluslararası siyasetin temel aktörleri artık ulus devletler değil; bireyler, topluluklar, şirketler ve özel kuruluşlardır. İkincisi, devletin uluslararasıdaki başlıca fonksiyonu, bünyesinde bulundurduğu grupların çıkarlarını ve taleplerini dile getirmekle sınırlıdır. Son olarak, yeni uluslararası düzende devletin önemli bir görevi uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri kendi sınırları içerisinde yerine getirmektir.¹²⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse, şüphesiz ki ulus devletler henüz uluslararası ilişkilerin baş aktörleri konumundadırlar. Ancak ulus devletin egemenlik alanının daralmasından söz etmek mümkündür. Bu egemenlik alanı daralmasının üç boyutlu bir süreç içerisinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Birincisi, IMF, WB, GATT gibi uluslararası siyasal ve ekonomik birliklerin etkisidir. Bu etki ekonominin küreselleşmesi ile birlikte büyük bir ivme kazanmıştır. Yukarıdan aşağı doğru etki yapan bu sürece ayrıca ulus devletler tarafından kontrol edilemeyen uluslararası şirketlerin ve piyasaların etkisini de ilave etmek gerekir. Devletin küçülmesi, özelleştirmeler, merkeziyetçiliğin azalması gibi liberal ideolojiye dayanan anlayış ve uygulamalar ulus devlete etkinin ikinci boyutunu oluştururlar. Ulus devlete etki eden üçüncü boyutu ise aşağıdan yukarı doğru işleyen bölgeselleşme ve yerelleşme

¹²³ Oktay Uygun, “Ulus Üstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul, 2001, s. 151-178.

¹²⁴ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 225.

¹²⁵ Oktay Uygun, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, s. 177-178.

olgusudur. Nihayet küreselleşmenin siyasal açıdan ulus devlet aleyhine işleyen bir süreç olduğunu ve onu gelecekte nasıl şekillendireceği konusunda da bir belirsizlik meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

1.5.3. Küreselleşmenin Kültürel Boyutu Ve Etkisi

Kültür, küreselleşmenin kendisi gibi üzerinde konuşulması hayli zor bir kavramdır. Küreselleşme sürecinde insanlar ve toplumlar arası iletişim, etkileşim ve bağlılığın yoğunlaşması tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlanmıştır. Bu bakımdan kültür ve küreselleşme arasındaki önem daha da belirginleşmektedir. Burada kültürü ele alırken, onu Ziya Gökalp tarzı maddi ve manevi¹²⁶ diye bir ayırım yaparak veya batının teknolojisini alırken onun kültürel değerleri karşısında nasıl bir tavır takınacağımızı¹²⁷ tartışmayacağız. Burada küreselleşmenin kültürel boyutundan bahsederken kültürden kastımız, insanların günlük hayatlarındaki bilgi, sanat, ahlak, örf ve adetleri ile yaşadıkları toplum tarafından kazandırılan bütün alışkanlıklar, maddi ve manevi değerlerin tümü kısaca insanların günlük yaşam tarzlarıdır.¹²⁸

Her toplumun kendine özgü bir kültürünün bulunduğu kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir. Toplumlar tarihin çeşitli dönemlerinde savaş, sınır komşuluğu, ticaret, bilimsel faaliyetler, turizm gibi muhtelif vesilelerle karşılaşmışlar ve birbirlerinin kültürleri hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bahsettiğimiz ve daha başka sebeplerle meydana gelen kültürel karşılaşmalar neticesinde belirli düzeylerde etkileşimler meydana gelmiş, bu etki kimi zaman diğer kültürden nasıl alındı ise öyle kabul edilmiş kimi zamanda mevcut kültür içerisinde yeni bir şekil almıştır. Günümüzde ise durum bu ifade ettiğimizden çok daha farklıdır. Çünkü toplumsal karşılaşmalar ve etkileşim artık eskiden olduğu gibi zaman ve mekân unsurlarıyla sınırlı değildir. Bugün iletişim ve bilişim teknolojileri sayesinde “*zaman ve mekânın*

¹²⁶ Orhan Türkdoğan, **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 28-37.

¹²⁷ Recep Kılıç, **Dini Anlamak Üzerine**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 54-56.

¹²⁸ Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 10.

her yere sirayet edici yoğunlaşması”¹²⁹ toplumların birbirleriyle ilişki kurma biçimleri ve yoğunluk dereceleri de değişmiştir. Artık dünya Robertson’un deyimiyle¹³⁰ tek bir mekân ya da McLuhan’ın ifadesiyle “*küresel köy*”¹³¹ halini almıştır. Bunun önemli sonuçlarından biri ve aynı zamanda günümüz toplumlar arası ilişkileri de tanımlaya yardımcı olan karşılıklı bağımlılıktır.

Küreselleşme ile ilgili çalışmaların çoğunda, öyle ya da böyle, bir şekilde bulunan karşılıklı bağ veya bağımlılığa John Tomlinson “karmaşık bağlantılılık” (*complex connectivity*) adını verir.¹³² O bu kavramla, küreselleşme sürecindeki hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına işaret etmektedir. Bu bağlar ve bağımlılıklar o kadar çoktur ki, mallar, sermaye, bilgi, suç, kirlilik, uyuşturucu, moda ve inançlar karasal sınırlar arasında kolayca akmaktadır. Kısaca toplumsal hareketler ve ilişkiler akademiden cinselliğe kadar hemen hemen tüm alanlarda etkisini göstermektedir. Bütün bunlar küreselleşmenin gözlemlenebilir bir gerçeklik olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

Bağlantılılık kavramı gittikçe artan mekânsal yakınlığa işaret eder. “*Burada söz konusu olan, uzaklıkları aşmak için harcanan zamanın fiziksel (örneğin uçakla) ya da temsili (bilgi ve imgelerin elektronik araçlarla gönderilmesi) olarak büyük ölçüde kısaltılması yoluyla uzaklıkların da azaldığı duygusudur.*”¹³³ Özetle, bağlantılılık kavramı, artık uzaklıkların farklı şekilde yaşanmaya başladığının bir ifadesidir. Uzaklıklar ya iletişim teknolojileri veya kitle iletişim araçları yoluyla temsilen ya da transatlantik uçak yolculuklarıyla fiziksel olarak kolayca aşılabılır haldedir. Mesela Meksiko City artık Madrid’den 8800 km uzakta değil, on saat uçuş uzaklığındadır.¹³⁴ Ancak burada şu soru akla gelmektedir: fiziksel ya da temsili

¹²⁹ Falk, **Küreselleşme ve Din**, s. 75.

¹³⁰ Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, s. 21-22.

¹³¹ Marshall McLuhan, **Understandig Media: The Extensions Of Man**, London and New York, Routledge Classics, Reprinted 2002 (twice), First Published in the United Kingdom,1964 by Routledge and Kegan Paul, s. 37.

¹³² John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12.

¹³³ Tomlinson, a.g.e., s. 14; ayrıca bkz. Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 66-67.

¹³⁴ Tomlinson, a.g.e., s. 14-15.

yollarla bu mesafeleri aşarken kültürel mesafeleri de aşabilir miyiz? Bütün bu ulaşım, erişim ve teknolojik gelişmeler neticesinde meydana gelen karşılıklı bağımlılığın bir dünya toplumu oluşturması ya da küreselleşmiş bir kültürden veya farklı kültürlerin kaynaşması neticesi melez bir kültürden bahsetmek mümkün müdür? Bu husus küreselleşmenin homojenleştirici ya da heterojenleştirici yönünü sorgulamayı gerektirmektedir.

Küreselleşmenin kültürel boyutuyla ilgilenenler iki farklı yaklaşım içindedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, küreselleşmeyi hedefi belli, homojenleştirici bir süreç gibi değerlendirirken, ikinci gruba göre küreselleşme, kültürler arası farklılıkları da ortaya çıkarmaya yardım edebilecek bir süreçten ibarettir.

Küreselleşmeyi homojenleştirici bir süreç olarak değerlendiren Giddens'e göre o, zaman ve mekândaki dönüşümlerle ilgilidir. Mekanik saatin on sekizinci yüzyılda kullanımının yaygınlaşmasıyla zaman belirli bölgelere özgü bir olgu olmaktan çıkmış ve evrenselleşmiştir. Evrensel zamanın temel alınmasıyla toplumsal hayat küresel sistem içinde yeniden örgütlenmiştir. Giddens, "*küreselleşmenin ön şartının zamanın mekândan bağımsız kılınmasıdır*" der. Ona göre, bu sayede toplumsal ilişkiler mekâna bağımlılıktan kurtulacak ve uzak yerlerle ilişki içine girilerek toplumlar arasında küresel ilişki ağları kurulacaktır.¹³⁵

Küreselleşmeyi kültürler arası heterojenleştirici bir süreç olarak kabul eden ikinci yaklaşım, onun, kültürler arası etkileşim sonucu ortaya çıktığını savunur. Onlara göre küreselleşme, benzerlikleri ortaya çıkaran bir süreç olmaktan çok, aslında tikelliklerle var olabilen ve küresel ile yerel arasında sürekli bir diyalektiğin mevcut olduğu bir süreçtir.¹³⁶ Kültürel çeşitliliğin, yalnızca kültürün küreselleşme kuramına eklenmesi yoluyla çözülecek bir sorun değil, aynı zamanda Batı dışındaki

¹³⁵ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 25–28, 66–67.

¹³⁶ Stuart Hall, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, s. 88.

diğer coğrafyalardaki kültürel çeşitlilik ve farklılığının tanınmasıyla mümkün olabileceğini belirtmektedirler.¹³⁷

Konunun başında da ifade ettiğimiz gibi, kültürler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bütün toplumların kültürel unsurlarının modern sistemin kültürel inşasında hiçbir rollerinin olmadığını ve yüzyıllardır merkez ülkelerin kültürel etkileri altında olduklarını söylemek yanlış olacaktır. Farklı bir şekilde ifade edersek, dünya sisteminin ekonomik ve siyasal açıdan genişlemesi, bütün toplumların paylaştığı egemen bir küresel kültürden bahsedebilme imkânı vermez. Hatta bu küresel gelişmelere karşı hem ulusal kimlik arayışlarını körükleyecek hem de siyasal, ideolojik ve dini köktenci hareketlerin meydana çıkmasına olanak sağlayacaktır.¹³⁸ Bu bakımdan dünya sistemini meydana getiren öğelerden biri kültürel çeşitlilik diğeri ise, küresel alanın çoğulcu yapısıdır. Burada şu ayrımı belirlemek gerekir; dünyada güçlü homojenleşme eğilimlerinin mevcudiyetini kabul etmek başkadır, mevcut küresel çeşitliliğin yok olacağını ileri sürmek başkadır.

Kültürel çeşitliliğin ortadan kalkması bir tarafa, küresel ölçekteki kültürel akışlar genellikle yerel kültürlerin faaliyetlerini yeniden canlandırmaktadır. Yerel farklılıklar, Batı'nın benzerliğe zorlayan güçleri tarafından tamamen ortadan kaldırılamamakta, tersine farklı kültürel alanlar meydana getirmede önemli rol oynamaktadır. Robertson, kültürel küreselleşmenin her zaman yerel bağlamda gerçekleştiğini öne sürerek kültürel türdeşleşmeyi reddeder. O küreselleşmeden söz ederken, kültürel alışveriş sonucunda ortaya çıkan küresel ve yerelin karmaşık etkileşimi şeklinde değerlendirmektedir.¹³⁹

Yerelleşme ile benzerlikler taşıyan farklı bir tepki biçimini Berger “melezleşme” olarak isimlendirir. Bununla ifade etmek istediği, yerli ve yabancı kültür öğelerinin bilinçli bir sentezini yaratma çabasıdır. O, buna iki örnek verir; biri,

¹³⁷ E. Fuat Keyman, “Globalleşme ve ‘Öteki’ Sorunu”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, s. 209–212.

¹³⁸ Robertson, a.g.e., s. 115-118.

¹³⁹ Robertson, a.g.e., s.286-291.

Hindistan'daki yazılım mühendislerinin bilgisayarlarını Hindu geleneklerine göre süslemeleri, diğeri, "Afrika Yerel Kilisesi" denen kurumların Hıristiyanlık ile yerel dinlerin bir sentezini meydana getirmesidir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere, mekanik bir küresel türdeşleşme düşüncesinin, insanın kültürel küreselleşme karşısında yaratıcı olma ve yenilik getirme yeteneğini büyük ölçüde küçümsediğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁰ Farklı bir şekilde ifade edersek, "*ulusal/toplumsal kültürler başka kültürlerle iç içe geçerek farklı farklı biçimlenirler. Bu nedenle, küresel kültürün kendisi de, kısmen ulusal toplumlar arasındaki özgül etkileşimlerin ürünüdür.*"¹⁴¹

Küreselleşmenin önemli belirleyicilerinden "karşılıklı bağlar" ve "bağımlılıklar", toplumları birbirleriyle küresel çevre sorunları gibi küresel konulardan bireylerin mahrem alanlarına giren meselelere kadar akla gelebilecek pek çok konuda etkileşim içerisine sokmuştur. Toplumların bu etkileşim alanları ve özellikleri beş ana başlık altında toplanmaktadır.

1. Etno-mekân: İçinde yaşadığımız dünyayı değiştiren insanların (turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünler, misafir işçiler ve hareket halindeki diğer insan grupları) oluşturduğu etkileşim alanı.

2. Tekno-mekân: Yüksek ve düşük, mekanik ve enformatik teknolojinin kapalı sınırları bile aşacak yaygınlıkta ve hızda akışının meydana getirdiği alan.

3. Finans-mekân: Uluslararası bugüne kadar görülmemiş hacimde ve hızda para akışının ve bu akışın kışkırttığı piyasa işlemlerinin (uluslararası borsa ve spekülasyon işlemleri) yapıldığı ve yayıldığı alan.

4. Medya-mekân: Gazeteler, dergiler, televizyon istasyonları, film stüdyoları gibi enformasyon araçlarının elektronik olarak üretildiği ve kültürel temasların sıklaşmasını sağlayan alan.

¹⁴⁰ Peter L. Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", s. 19-20; Streger, **Küreselleşme**, s. 107.

¹⁴¹ Roland Robertson, "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, s. 119.

5. Fikri-mekân: Özellikle aydınlanma kökenli ideolojilerin ve fikirlerin dayandığı özgürlük, refah, insan hakları, egemenlik, temsil ve demokrasi gibi kavramların etkin olduğu alan.¹⁴²

Anlaşılan o ki, bu beş ayrı mekânın sunduğu hem kendi içindeki hem de mekânlar arası etkileşim ve bağlantılılık, yersiz-yurtsuzlaştırmayı da beraberinde getirmektedir. Uzak mesafeler arası iletişimi sağlayan teknolojik araçlar sayesinde meydana gelen karşılıklı bağımlılıkla birlikte, her türlü fikir ve düşünce kendini rahatça ifade edebileceği ve meşrulaştıracağı bir alan bulmaktadır. Yersiz-yurtsuzlaşmanın neticesi bir taraftan kültürel anlamların içini boşaltırken, diğer taraftan ortak küresel kültürel politikalara imkân tanıyarak kimliklerin yeniden inşasına engel olmaktadır. Bu sayede toplumları bir arada tutan kültürün mekâna bağlılığı zayıflayarak bunun yerine yeni sosyal ve kültürel yapıp etmeler alabilecektir. Bunun anlamı, uzaktaki güçlerin yerel dünyalara nüfuz etmesiyle yerel çevreye demirlemiş gündelik anlamların yerlerinden sökülmesi olsa bile,¹⁴³ yerelin tamamen kaybolduğunu göstermez.¹⁴⁴

Bu tespite bağlı olarak, belirli bir kültür ya da kültürlerin egemen durumları söz konusu olmaktadır. Bunu ifade etmek üzere, ‘dünyanın Amerikanlaşması’ tabiri öne çıkmaktadır. Bu görüşün savunucuları, Batı normlarının ve yaşam tarzlarının, daha savunmasız kültürleri bastırıldığını ileri sürmekte ve Amazon yerlilerinin Nike marka spor ayakkabı, Filistinli gençlerin Ramallah’ın merkezinde Chicago Bulls tişörtleri giymelerini örnek göstermektedir. Konuyla ilgilenen Amerikalı siyasal kuramcı Benjamin Barber, “Jihad vs. McWorld” adlı kitabında, dünyanın çeşitlilik gösteren topluluklarının hızlı bir şekilde yavan, tekdüze ve rutin bir hale getirilip standartlaştırıldığını, böylece kültürel çeşitlilik biçimlerinin bastırıldığını ifade ederek, bunu “McDünya” olarak adlandırır. Bununla birlikte, McDünya’nın

¹⁴² Arjun Appadurai, “Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy”, **The Cultural Studies Reader**, ed. Simon During, Routledge, London and New York, Second Edition 1999, s. 222-224.

¹⁴³ Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, s. 48-49.

¹⁴⁴ Stuart Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 89.

sömürgeleştirme ve tekdüzeleştirme eğilimlerine karşı gelişen tepkilerin ‘cihat’ biçimindeki kültürel ve siyasi direnişleri de kışkırttığına dikkatleri çekmektedir.¹⁴⁵

Buraya kadar sunulan çerçeve, kültürel bir olgu olarak küreselleşmenin iki farklı etkisi üzerinde odaklanmaktadır. Birincisi sermayenin küreselleşmesi, liberal piyasa ideolojisinin evrenselleşmesiyle Batılı öncü toplumların kültür kodlarının dayatıldığı homojenleşmenin ortaya çıkmasıdır. Diğer ise, Batı dışı toplumların kendilerini yeniden tanımlamalarına fırsat verip küreselleşme sürecine kendi şahsiyetleri ile dâhil olma imkânı tanıyan ve Batılı toplumların kültürel tekeli ortadan kaldırma imkânı sunan heterojenleşmedir.¹⁴⁶

Ancak burada heterojenleşme ile ilgili bir konuyu açıklığa kavuşturmak gerekir. Küreselleşmeyi modernleşme zeminine oturtup, onu Batı toplumlarının diğer toplumlar üzerinde tek taraflı bir etki meydana getirmesidir, diyenleri eleştirenlerin iddia ettikleri gibi, heterojenleşmenin farklı modernlikler anlamına geldiği düşünülmemektedir.¹⁴⁷ Nitekim Ali Yaşar Sarıbay da alternatif bir modernitenin sözü konusu olamayacağını, modernitenin biricik ve Batı’ya özgü bir tarihsel olgu olduğunu; bununla birlikte alternatif modernleşme yerine, Arif Dirlikten ödünç aldığı “kültürün kendi kendini oryantalize etmesi”ne karşılık gelebileceğini ifade etmektedir. Bu da “Batılı” denen şey her ne ise, esasen kendi kültürümüzde de mevcuttur anlamını taşımaktadır. Bu sebeple, ona göre, Batılı denen şeylerin alınmasında bir sakınca ve gayrimeşruluk yoktur düşüncesiyle dolaylı yoldan küresel kültür kodları onaylanmaktadır.¹⁴⁸

Küreselleşme sürecinin belirleyicileri konumundaki yeni iletişim ağları, bilgi ve görüntü akışları bir taraftan farklı kültürlerin yan yana görüntülenmesine imkân sağlarken diğer taraftan egemen Batı kültürünün homojenleştirici etkisini artırmasına

¹⁴⁵ Streger, a.g.e., s. 101-104.

¹⁴⁶ Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43.

¹⁴⁷ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 66-67; Robertson, a.g.e., s. 225-236.

¹⁴⁸ Sarıbay, a.g.e., s. 42, 44.

da yardımcı olmaktadır. Bu etki kendini en belirgin biçimde tüketim alanında göstermiştir. Kongar'ın¹⁴⁹ deyiimiyle bu etki tek tip bir tüketim kültürü meydana getirmeye yöneliktir. Bu kültür, din, dil, ırk ayrımı olmaksızın tüm dünyada aynı pantolonları giymeye, aynı marka spor ayakkabılarını kullanmaya, aynı gazozu içmeye şartlandırmaktadır. Tüketim hızının artırılması, pek çok eşyanın ihtiyaç kategorisi içine sokulmasıyla birlikte bunların satışa sunulduğu mekânların çoğalması sonucunu doğurmuştur.

Küreselleşmenin somut göstergelerinden biri olan tüketimin mahiyetini anlamak için konunun felsefi tartışma boyutuna girmeden “değer” açısından ele almanın yararlı olacağı düşünülebilir.¹⁵⁰ Tüketim, toplumsal bir değer sistemi olarak günlük hayatımızı şekillendirmekte, dolaşım, satın alma, satış, bireysel ihtiyaçlar ve hazlar gibi kimliklerimizi ifade etme imkânı sunarak bizlere geleneksel toplumdaki farklı bir bağlam sunmaktadır.¹⁵¹ Hannerz'in de belirttiği gibi, kültürel metalar en uygun piyasa şartları içinde dolaşıma sokulabilir. Bu metalar akla gelen ilk anlamının dışında daha farklı anlamlar da ihtiva ederler.¹⁵² Örneğin McDonaldslaşma kavramını bu açıdan değerlendirirsek, toplumsal hayata ilişkin bazı sonuçlara ulaşabiliriz. Bunlardan ilki, etkinlik kavramıdır. Bu kavram günlük hayatta istek duyma ve doyuma ulaşma arasındaki zaman aralığının kısaldığını göstermektedir. İkincisi, hesaplanabilirliktir. Buna göre, paranın zaman ve harcanan emek karşılığı değerinin hesaplanması kolaylaşmaktadır. Üçüncüsü standartlaşmadır. Sunulan ürünler o kadar standart hale getirilmiştir ki, tüketicinin aklına farklı bir istek gelmemektedir. Sonuncusu ise, geliştirilen teknolojilerle tüketicinin kontrol edilebilmesidir. Bu doğrultuda hamburger fiziksel bir nesne gibi tüketilmemekte,

¹⁴⁹ Emre Kongar, “Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık”, Erişim: 23.12.2006, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php

¹⁵⁰ Mehmet Sait Reçber, “Değerlerin Küreselleşmesi ve Küreselleşmenin Değerleri”, **Felsefe Dünyası**, 2005/1, Sayı 41, s. 136-143.

¹⁵¹ Sarıbay, a.g.e., s. 10-11.

¹⁵² Ulf Hannerz, “Çevre Kültür Senaryoları”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, s. 145.

aynı zamanda kültürel bir görüntü ve günlük hayatın belli biçimlerini de meydana getirmektedir.¹⁵³

Görünen o ki, kültürün metalaştırma ilkesi, her şeyi içine alma potansiyeli bulunan “McDünya” kavramıyla örtüşmektedir. McDünya, alışveriş merkezlerini, multiples sinemaları, konulu parkları, pek çok seyirci cezbeden sporların yapıldığı spor sahalarını, fast-food zincirlerini, içinde pek çok dünya markalarının bulunduğu büyük alışveriş merkezlerini ve dahası televizyon ve internet aracılığıyla genişleyen alışveriş biçimini; insanları dönüştüren tek ve büyük bir işletme içinde sunmaktadır. Bu durumun tüm dünyada aynı olduğunu iddia etmek, sadece üçüncü dünya ülkelerinin kalabalık nüfusuna baksak bile, elbette ki abartılı olacaktır ancak ciddiye alınmayacak kadar da spekülasyon değildir. Maddi açıdan eşitsizliği dile getirdiği ortada olmasına rağmen, küreselleşen dünyada metalaştırma modern kültürel yaşamın artık ayrılmaz bir parçasıdır. Bu da, kültürel deneyimin inkâr edilemez bir biçimde daralması ve yakınlaşması anlamına gelmektedir.¹⁵⁴

Öyle görünüyor ki, küresel etki sadece küresel olanın yerel üzerindeki bir tahakkümü şeklinde değil, küresel ile yerelin ilişkisi biçiminde de ortaya çıkmaktadır. Robertson’un “küre-yerelleşme”¹⁵⁵ kavramı ise bu durumu en iyi biçimde ifade etmektedir. Bu kavram “*yerelliğin yaratılması, sonra da içerişmesi*” biçiminde küresel ile yerelin ilişkisini anlatır. Aynı zamanda kavram, mekânsal bağlantılılığa da işaret ederek yerelliklerin evrenselleşmesi, evrenselliklerin yerelleşmesinin çok farklı biçimler alabileceğini açıklar. Berger’in McDonalds örneği hem bizim önceden verdiğimiz örnekle benzeşmesi hem de konuya açıklık getirmesi bakımından uygundur. Amerika’da McDonald’s ile müşterileri arasında sanki dile getirilmemiş bir anlaşma gereği hemen yeme ve çıkma eğilimi vardır. Fakat bu Doğu Asya’daki McDonalds şubelerinde değişmiş, alışveriş sonrası ev kadınları ve okul sonrası öğrencilerin eve gitmeden önce uzun süre oturup sohbet

¹⁵³ Rana A. Aslanoğlu, “Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, 260–261.

¹⁵⁴ Tomlinson, a.g.e., s. 115-125.

¹⁵⁵ Robertson, a.g.e., s. 163-178.

ettikleri bir mekân haline dönüşmüştür. Küresel etkilerin sızması sonucunda yerel kültür biçimlerinin farklı bir şekilde yeniden canlanmasına da imkân sağlamıştır. Örneğin Batı kökenli hızlı yiyecek zincirlerinin girmesi Hindistan’da ve Japonya’da geleneksel mutfağa dayalı hızlı yemek satış noktalarının gelişmesine yol açmıştır.¹⁵⁶ Başka bir örneği de Türk Mutfağından verebiliriz. Nitekim gerek göçler aracılığı ve gerekse turizm vasıtasıyla Türk döneri pek çok ülkede fast-food usulü satılan ve beğenilen bir ürün halini almıştır.

Görünen o ki, gelişmiş iletişim teknolojileri ve ağları, hızlı ulaşım imkânlarıyla birlikte artan bağımlılık ve bağlantılılık farklı kültürlerin karşılaşmasına fırsat tanımaktadır. Bu karşılaşma çift yönlü bir etki yapmış, bir yönüyle Batı değerlerinin diğer toplumlarca ya melezleşme ya da kendi kendilerini oryantalize etme yoluyla özümsemesini sağlarken, diğer yönüyle de Batı dışı toplumların kültür izlerini de Kürenin farklı yerlerine ulaşmasına imkân sağlamıştır. Küresel ve yerelin aynı zamanda karşılaşmaları yereli sadece edilgen konumdan kurtarmakta, kendini ifade edebilme imkânı sunarak müşterek kültürel formlar gelişebilmektedir. Diğer taraftan küresel kültürün sahip olduğu teknolojik ve ekonomik güç eşitliğinin yerelin aleyhine geliştiği de gözden kaçmamaktadır.

1.5.4. Küreselleşmenin Teknolojik Boyutu Ve Etkisi

20. Yüzyıl bilim ve teknolojiye çok hızlı ve çarpıcı gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle son çeyreğinde meydana gelen bilişim teknolojisindeki gelişmelere bakılacak olursa, bu asırdaki gelişme hızı daha iyi anlaşılacaktır. Yazının keşfi ile birlikte, bilgi ve tecrübenin daha çok kişiye ulaşmasını ve böylece bilginin kalıcı, nesilden nesile aktarılabilmesine imkân sağlanmıştır. Kâğıdın icadıyla birlikte, yazı yazma işlemi kolaylaşmış ve bilginin biraz daha fazla insana ulaşma imkânı doğmuştur. Nihayet matbaanın keşfi ile de aynı metinden binlerce kopya çoğaltılmış ve pek çok insana ulaşmıştır. İnsanoğlu bu noktaya ancak on beşinci yüzyılda

¹⁵⁶ Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 19.

gelebilmıştır. Bilim ve teknolojideki gelişme trendi matbaanın icadıyla hızlı bir yükselişe geçmiş ve bu gelişme günümüze kadar süregelmiştir.¹⁵⁷

Yazının keşfinden günümüze kadar devam edegelen bu gelişme evrelerini birer kilometre taşı kabul edersek, içinde bulunduğumuz 21. asırda bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin zirveye tırmandığını söylemek mümkündür. Ancak nihai noktaya ulaştığını da söyleyemeyiz. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki bu ilerleme insanlık tarihinde bilgi kaynaklarına ulaşma ve onların yayılmasında olağanüstü kolaylık sağlamıştır.¹⁵⁸ İnsan yaşamını nicelik ve nitelik yönünden zenginleştiren bu sürecin, yani iletişim şebekelerindeki hızlı gelişimi ve gelecekteki muhtemel gelişmeleri de dikkate alarak, yeni bir toplumun ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Toplumsal ilişkileri yeniden örgütleyerek kalıcı etkiler meydana getirme ve kökten dönüştürücü işlevler görme bakımından insanlık tarihinin üç temel evresinden daha önce söz etmiştik. Bunlardan İnsanlığın ikinci dönemi, “sanayi evresi”nin en önemli örgütlü kurumsal yapısı “ulus devlet”tir ve ekonomiden kültüre hemen her şey “ulus” temelinde inşa edilmiştir. “Enformasyon toplumu” veya “Bilgi toplumu” diye isimlendirilen içinde bulunduğumuz son evreye, yeni ortaya çıkan teknolojik gelişmeler damgasını vurmuş ve bir önceki evrenin pek çok sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısında ciddi değişiklikler meydana getirmiştir.

Görünen o ki, her çağın sahip olduğu teknoloji öncekinden farklı bir toplumun inşasına önemli katkılarda bulunmakta, mevcut ilişkilerin ve yapıların örgütlenmelerini kökten değişikliğe uğratmakta ve yukarıda sözünü ettiğimiz yeni toplumsal inşa sürecini başlatmaktadır. Aynı şekilde, bu çağın da tanımlayıcı en önemli özelliği bilgi ve onun dolaşımını sağlayan iletişim teknolojileridir.¹⁵⁹ Bu bakımdan yeni toplumsal yapı “bilgi toplumu” olarak isimlendirilmektedir. Çünkü

¹⁵⁷ Aydın Özkök, “Bilgi Teknolojileri Penceresinden Geleceğe Bir Bakış”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, yıl 4, c.II, sayı 20, s. 1382.

¹⁵⁸ Özkök, a.g.m, s. 1383.

¹⁵⁹ Davut Dursun, “Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, c. I., sayı 20, s. 154–156.

bilgi toplumunda maldan çok bilgi üretilmektedir. Mesela bilgi sektörünün ürünü olan mallar arasında, bilgisayarlar, iletişim ve elektronik araçlar, elektronik haberleşme, reklam, eğitim, iletişimi geliştirme araştırmaları ve hizmetleri, sigortacılık, danışmanlık araştırma-geliştirme firmaları yer almaktadır. Dolayısıyla bilgi toplumu insanların hayatlarını ilgilendiren çeşitli enformasyona kolayca erişebilmelerine ve bu enformasyonu bilgiye dönüştürebilmelerine ve kendilerini geliştirebilmelerine imkân sağlayan bir toplum olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁰

Toplumsal yapıyı dönüştüren değişimleri dikkate alarak toplumsal evreleri gruplandıran Giddens¹⁶¹ her toplumsal evrenin bir karakteristik özelliğine dikkat çeker. İçinde bulunduğumuz dönemin tanımlayıcı özelliğini ise teknolojik gelişmeler özellikle de iletişim teknolojileri meydana getirmektedir. Teknolojik gelişmeler toplumları siyasal, sosyal, kültürel vb. alanlarda etkileyen ve köklü yapısal değişikliklere neden olan büyük değişimin altında yatan önemli faktörlerden biridir.¹⁶²

Yazının keşfinden buyana meydana gelen gelişmeleri yukarıda belirtmiştik. Bilim ve teknolojiadaki gelişme trendi, bu yüzyılın başlarında radyo, ardından 1940'lardan sonra önce ABD ve Avrupa'da akabinde bütün dünyada yaygınlaşan televizyon ve nihayet onları takiben ortaya çıkan fakat onlarla ciddi bir rekabet içerisine giren internet ile insanlar arası iletişim son derece hız ve ilerleme kaydetmiştir. 1993'den itibaren internet, World Wide Web (www) aracılığıyla kullanılmasıyla birlikte dünya genelinde yaygın bir kullanıcı kitlesine ulaşmıştır. İnternetin kullanımı son derece basit, ucuz, sansürsüz, ambargosuz yapısı sayesinde farklı ilgi, düşünce ve kültürler de toplumsal ve kültürel anlamda büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştur.¹⁶³

¹⁶⁰ Faruk Kocacık, "Bilgi Toplumu ve Türkiye", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2003, c. 27, no 1, s. 3.

¹⁶¹ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 48-69.

¹⁶² Güney Nair, "Bilgi'nin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 2 sayı 1, Nisan 2001, s. 333.

¹⁶³ Halil İbrahim Gürcan, "İnternet, Küreselleşme ve Sanal Toplum", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, c. II, sayı 20, s. 1445-1447.

Farklı tarihsel dönemlerin birbirinden, yaygın kullanılan iletişim aracı sayesinde ayırt edilebileceği öne sürülmektedir.¹⁶⁴ Webster'a göre, enformasyon toplumunun diğer dinamikleri, ekonomik, kültürel, mekânsal ve meslekidir.¹⁶⁵ İçinde yaşadığımız çağda ise bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki bu ilerleme insanlık tarihinde bilgi kaynaklarına ulaşma ve onların yayılmasında olağanüstü kolaylık sağlamıştır. İnsanlar artık TV'nin bir düğmesine basarak dünyanın herhangi bir yerindeki yayınları alabilmekte, telefonun bir tuşuna dokunarak kendisinden on binlerce kilometre uzakta insanlarla konuşabilmekte, bilgisayar terminallerinde yine bir iki tuşlama ile ansiklopedi dolusu bilgilere ulaşabilmektedir. Zaman ve yer ile ilgili sınırlamalar ortadan kalkmış, dünyanın her yerindeki insanlar birbirleriyle serbestçe enformasyon alışverişinde bulunur hale gelmiştir.¹⁶⁶

Teknolojik gelişmelerin sosyal ve siyasi gelişmeleri hızlandırdığı, gerçek zamanlı iletişimle dünyada aktif bir etkileşimin başladığı ve uluslararası alanda da etki tepki mekanizmasının hız kazandığı görülmektedir. Sözü edilen gelişmelerin etkisi bununla sınırlı kalmamakta, toplumlardan bireylere kadar bilim, sanat, ticaret, sosyal ve ekonomik alanlarda tüm faaliyetleri etkisi altına almakta ve "kapalı" toplumlardan söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir.¹⁶⁷

Hemen yeri gelmişken, Giddens'in bu bağlamda sunduğu bir örneği buraya almamız yararlı olacaktır. Orta Afrika'daki köy hayatı konusunda çalışan bir sosyolog, alan çalışmasını yürütmeyi amaçladığı uzak bir bölgeye ilk defa gitmiş ve daha oraya vardığı gün bir eve gece eğlencesine davet edilmiş. Hemen akla geleceği üzere, araştırmaya giden kişi orada, dış dünyadan yalıtılmış durumdaki bu topluluğun kendine özgü geleneksel eğlenceleri hakkında bir şeyler öğrenmeyi umuyormuş. Oysa bu gecenin tertip edilme sebebi, film Londra'da henüz vizyona giren *Basic*

¹⁶⁴ Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, s. 208.

¹⁶⁵ Frenk Webster, **Theories of the Information Society**, Routledge, London, 2002, s. 8-9.

¹⁶⁶ Nurdoğan Rigel, "Parmakucu Toplumu", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, yıl 4, c. II, sayı 20, s. 1396-1397.

¹⁶⁷ Gürçan, a.g.m., s. 1445-1447.

Instinct (Temel İçgüdü) filminin videoda topluca seyredilmesiymiş.¹⁶⁸ Bu örnek sıra dışı görünse bile, en azından pek yakın gelecek için teknolojik gelişmelerin özellikle iletişim teknolojilerinin girmediği toplumun kalmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Şerif Mardin de toplumsal değişimin gerçekleşmesinde rol oynayan önemli faktörlerden birinin, kitle iletişim araçları ve iletişim ağının kurulması olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁹

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) bu gelişim toplumların hayatını neredeyse kökten değişime uğratarak dönüştürmektedir. Artık BİT, çalışma, eğlence, öğrenme ve seyahat etmeye kadar pek çok eylemimizin nasıl gerçekleşeceği konusunda belirleyici, ekonomide ise kritik bir kaynak ve rekabetin temeli durumdadır. Bilişim, telekomünikasyon, yayıncılık, eğlence endüstrileri yeni tip ekonomi içerisinde ürün ve hizmetler sunarken aynı enformasyon altyapısını kullanmaları ikisinin de aynı yönde olduğunu göstermektedir. Ekonomideki değişimin toplumsal boyuta yansması ise, yeni bir toplumu, enformasyon toplumunu meydana getirmektedir. Enformasyon imkânlarının yaygınlığı onu sanayi toplumundan ayıran en temel niteliğidir. Bunun anlamı ise, daha çok rekabet, daha çok demokrasi, giderek azalan merkezîyetçi yapı ve daha çok kişisel gereksinimlere yönelebileme potansiyelidir.¹⁷⁰ Bu bakımdan iletişim tarihçisi Partice Flichy'nin ifade ettiği gibi, yeni kitle iletişim araçlarının icadının bizzat kendisi bile küreselleşmeyi körükleyen unsurlardandır.¹⁷¹

Tüm bu gelişmeler küresel bir enformasyon toplumuna doğru bir gidişi göstermesine rağmen enformasyona sahip olma bakımından tüm toplumların eşit imkânları bulunduğunu söyleyemeyiz. Bu açıdan toplumların “enformasyon yoksulları” ve “enformasyon zenginleri” diye iki gruba ayrılmaktadır.¹⁷² Öyleyse,

¹⁶⁸ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, s. 19.

¹⁶⁹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 216.

¹⁷⁰ Nurcan Törenli, **Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s. 122.

¹⁷¹ Nilgün Tural Cheviron, “Küreselleşme Söylemleri ve İletişimin Mitleştirilmesi”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, sayı 19, Bahar-Kış 2004, s. 63.

¹⁷² Törenli, a.g.e., s. 152.

sahip olunan imkânlar açısından bakıldığında, toplumları etkileme düzeylerinin de eşit gerçekleşmeyeceğini ve küreselleşme sürecinde her toplum için eşit derecede bir etkiye sahip değildir.

Teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan kitle iletişim araçlarıyla yaşanan deneyimin küreselleştirici özelliği, kişinin oturma odasında dünyayı tecrübe imkânı bulması anlamına gelir. Buradaki tecrübe semboller aracılığıyla gerçekleşeceğinden bir anlamda tüm gerçeklik sanal bir algıdır, bu yüzden, yüzyüze iletişimdeki gibi doğrudan değil, dolaylı gerçekleşir. Ancak alıcı konumunda bulunan kişiler tamamen pasif değildir; doğrudan tepki veremeseler de aldıkları verilerin yorumlanması ve anlamlandırma konusunda aktiftirler.¹⁷³

Kitle iletişim teknolojileri, yapısı gereği, en mahrem mekânlarda, en mahrem konularda etkileşim imkânı sunabilmektedirler. Mahremi mekânsal açıdan düşünürsek evimizin holünden başlayıp oturma odası ve mutfağı geçerek, evin en içteki özel köşeleri banyo ve yatak odasına gelinir. Eylemsel açıdan baktığımızda ise bu mekânlarda meydana gelen her davranışımız da bizim mahremimizi meydana getirir.¹⁷⁴ Kitle iletişim araçları sayesinde kişiler istedikleri mekânda, istedikleri konuda bilgiye ulaşma imkânı bulabilmektedirler. Bu sayede insanların en mahrem alanları ve eylemleri ki buna cinsellik de dâhil kitle iletişimin etki alanına girebilmektedir. Bilhassa, internet teknolojisinin sunduğu imkânlar, mahremiyet, özellikle cinsellik konusundaki sınırları ortadan kaldırma noktasına getirmiştir. Son yapılan bir araştırmada arama motorlarından derlenen bilgilere göre¹⁷⁵, ABD’de pornografik içerikli bir siteye saniyede 28 bin kişinin ziyaret ettiği düşünülürse mahremiyet konusunda ifade ettiklerimiz hiç de abartılı gelmeyecektir.

Kitle iletişim araçları ile gerçekleşen iletişimde olayların bize yansıması fiziksel açıdan sınırlı biçimde gerçekleşmekte, ekrandaki minyatürleştirilmiş resimler

¹⁷³ Tomlinson, a.g.e., s. 212-216.

¹⁷⁴ Tomlinson, a.g.e., s. 218-219.

¹⁷⁵ **Vatan Gazetesi**, Erişim: 25.11.2006, <http://www.gazetevatan.com/root.vatan?exec=haberdetay&tarih=30.03.2007&Newsid=114520&Categoryid=7>

şeklinde gelmektedir. Ancak buna rağmen belli şartlarda belli konulara çeşitli düzeylerde katılım gerçekleştirilmektedir. Bazıları kendilerinden uzaktaki insanların çektiği acıları izlediklerinde duygusal açıdan etkilenmekte ve faaliyete geçmektedirler.¹⁷⁶ Bu faaliyete geçme, insanların TV de gördüğü tabii bir afet sonucu her şeyini yitirmiş insanlar için bir yardım kampanyasına dönüşmektedir. Bir başka örnek ise, Danimarka'nın Jyllands-Posten adlı gazetesi, 30 Eylül 2006'da Hazreti Muhammed'e hakaret içerikli karikatürleri yayınlaması¹⁷⁷ sonucu, İslam dünyasının gösterdiği toplu protestolar da farklı bir katılım şeklini bizlere göstermektedir.

Telefon dışındaki diğer teknolojiler televizyon (günümüzde uydu ya da kablolu TV'ler hemen yere ulaştığını da düşünürsek) ya da internet, kültürel açıdan daha zorlayıcı ve ahlaki açıdan daha önemli bir etkiye sahip görünmektedir. Bu araçlar bizi uzaktaki kültürler, pratikler, değerler ve yaşam biçimlerine açılacak şekilde bağlar. Kendi yerelliklerimizin dışında yerellikler bulunduğu ve onlarla bir şekilde bağlantılılık duygularımızı güçlendirirken, bu bazen hiç tanımadığımız kimselere bir yardım kampanyasına dönüşmekte, bazen de yerel değerlerimizi koruma adına tepkisel sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla yeni teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan kitle iletişim araçları sayesinde hem yerelliklerin Küre içinde kendini ifade imkânı ortaya çıkmakta hem de küresel değerlerin yerelliklere etkisini görebilmekteyiz.

¹⁷⁶ Tomlinson, a.g.e., s. 238-239.

¹⁷⁷ NTVMSNBC, "Karikatür Krizi Tırmanıyor", Erişim: 03.03.2006, <http://www.ntvmsnbc.com/news/359620.asp>

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DİN

2.1. KÜRESELLEŞME-DİN İLİŞKİSİ

“Zaman ve mekânın her yere sirayet edici yoğunlaşması”¹ sayesinde günümüzde küreselleşmenin etkisi dışında kalabilecek pek de fazla bir toplumsal alanın kaldığı söylenemez. Birinci bölümde küreselleşmenin tesir ettiği ekonomi, siyaset, kültür gibi toplumsal alanlardan bahsettik. Bu bölüm de ise, kendisiyle ilişkilendirilmeyen pek az konunun bulunduğu ve insanlık tarihinin başlangıcından itibaren varolagelen din ile küreselleşme arasındaki ilişki boyutunu ele almaya çalışacağız.

Küreselleşme din ilişkisine ve bu ilişkinin boyutlarına geçmeden önce dinden ne anladığımızı/kastettiğimizi belirtmemiz gerekir. Burada amacımız din tanımlarına ve ilgili metodolojik tartışmalara girmek değil, konuyu değerlendirirken dikkate aldığımız din tarifini ve bu tarifi niçin tercih ettiğimizi belirtmektir.

Görüldüğü kadarıyla, dinin tarifini etkileyen pek çok faktör mevcuttur. Bunlardan bir kaçını ifade etmek gerekirse; “*dinin mahiyeti, tarif edenin kişiliği (duyuşları, dünya görüşü, meşgul olduğu saha), tarihin yapıldığı dönemin umumi havası ve o anda hâkim olan temayüllerin bu hususta (sosyal, siyasi, iktisadi)*” belirleyici olduğu söylenebilir.² Bu ve benzeri etkenler sosyal bilimcilerin dinin tanımı ve mahiyeti hakkında birbirinden farklı yüzlerce görüş beyan etmelerine yol açmıştır. Bu görüşler içerisinde belki de en tartışmalı olanı “Tanrı’nın dinin zorunlu bir parçası olup olmadığı” sorusudur. Bu bakımdan burada şunun vurgulanması

¹ Falk, **Küreselleşme ve Din**, s. 75.

² Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, sayı IV, 1987, s. 405.

gerekir ki, araştırmaları için meşru bir alan olarak dine yaklaşan sosyolog her şeyden önce sosyolojik tahlilin bilimsel bir faaliyet olduğunun şuurundadır. Dolayısıyla, herhangi bir konuyu çalışırken takip ettiği bilimsel sınırlamalara sahiptir; yani onlar hakkında değer yargıları veremez. Max Weber'in bu sınırlamayı "değerden-bağımsız" bir bilim olarak sosyoloji kavramıyla ifade ettiğini görüyoruz. O'na göre sosyolog, dini, diğer önemli pek çok sosyal fenomenden biri gibi çalışır ve dini fikirleri ayrıntılı bir şekilde tahlil eder, onların toplumsal nedenlerini ve sonuçlarını ve bunların toplumun kurumsal yapısıyla ilişkide bulunma tarzlarını anlamaya çalışır. Ancak, bu sosyoloğa hiçbir zaman bu fikirleri bizatihi kıymetleri açısından yargılama yetkisini vermez. Bu yüzden sosyolog, Tanrı inancını içeren dinler ile böyle bir inancı içermeyen dinlerin toplumsal tezahürlerinde nasıl ayrıldıklarını araştırabilirse de; fakat bu iki seçenekten hangisinin nihai doğru olduğu hususunda bir hüküm veremez.³ Dolayısıyla bir sosyolog, "İlahi varlığın kabulünün dinsel veya ahlaki bir sistemin son derece önemli bir parçası olduğu"⁴ fikrine sahip olmayanların inançlarını da incelemek zorundadır. Yine diğer bir örnekte, büyük dünya dinlerinden biri kabul edilen Budizm'in bazı kollarının Tanrı konusunda bilinemezci (agnostic) bir tutum içinde olduğu görülür.⁵

Demek ki, önerilebilecek hemen her tanımda eksik bir yön elbette bulunacaktır. Burada biz de bir tanım teklifinde bulunmak niyetinde değiliz. Çalışmamızda esas aldığımız ve yukarıdaki ekincelerimizi de bertaraf ettiğini düşündüğümüz tanımlı belirtmekle yetineceğiz; "Din, kendisinde –insan veya değil– bütün varlığı kapsayan bir kutsal düzen hususundaki beşer tavrıdır. Diğer bir ifadeyle, din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmadır."⁶

³ Peter L. Berger, "Dini Kurumlar", **Toplum Bilimi Yazıları**, Adil ifti, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, s. 74-75.

⁴ Berger, Rose Golden'in bir grup Amerikan kolej ğrencisi üzerinde yaptığı bir araştırmada, mülakat yapılan öğrencilerin %80'inin bu kanaatte olduğunu aktarmaktadır. bkz. Berger, a.g.e., s. 72.

⁵ Peter L. Berger, "Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi", **Din ve Modernlik**, s. 122.

⁶ Peter L. Berger, a.g.m., s. 128.

Küreselleşme-din arasındaki ilişki boyutunu ele alırken, din hakkındaki bu tanımı esas almamızın gerekçesi, dini tecrübenin hem objektif hem de sübjektif yönüne vurgu yapmasıdır. Esasen bu konuda Max Weber ve onun takipçilerinin de işaret ettikleri gibi orta yolun takip edilmesi uygundur. Çünkü din psikolojik bir vakıa olması dolayısıyla ferdi ilgilendirdiği kadar; aynı zamanda sosyal bir olay olması sebebiyle toplumu da ilgilendirmektedir. Dini hayatın iki veçhesini ifade eden “ferdî din” ve “kolektif din” veya “sübjektif din” ve “objektif din” analitik bir ayırımdan ibaret, madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz bir bütündür.⁷

Sübjektif din ve objektif din arasındaki bu zorunlu bağıntı ve dinin mahiyeti icabı tek tek fertlere nüfuz edip onlarda yerleşip kök saldıktan, yani kişinin bireysel kimliğinin oluşmasına tesir ettikten sonra fertleri aşarak objektifleşir ve fertten ferde ulaşan bir köprü vazifesi görür.⁸ İşte tam da bu noktada dinin öncelikle kutsal ile fert, daha sonra fert ve toplum arasında bir iletişim yolu olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle fert bir birey olarak kutsalla iletişim kurmakta, daha sonra, sosyal bir varlık olmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı, bu iletişimi topluma yansıtmaktadır. Dolayısıyla din, hem ferdin kutsalla iletişimini, hem de ferdin toplumla olan iletişimini sağlayan vasıtalarından biri olmaktadır. Böylece din öncelikle fertlere nüfuz ederek bireysel kimlikleri oluşturmakta, müteakiben objektifleşerek toplumsal kimliğin meydana gelmesini temin etmektedir. Dinin meydana getirdiği bireysel ve toplumsal kimlik bireyin ve toplumun diğer toplumsal kurumlar ve öğelerle ilişkisini de belirlemektedir. Bu durumda şu söylenebilir: “*Din insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır.*”⁹ Tarih boyunca dinin bu belirleyiciliği, bireyin kendini ıslah ve geliştirmesinden, hayatla ilgili temel sorunlarına, toplum içindeki bireyler arasındaki ve toplumların birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesine, siyasi ve ekonomik faaliyetlere ve savaflara kadar daha pek çok sıralayabileceğimiz toplumsal ve bireysel olaylarda etkili olmuştur. Bütün bu belirleyiciliğin ortaya koyduğu gerçekler dikkate alındığında, dinin en önemli

⁷ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 228.

⁸ Günay, a.g.e., s. 229.

⁹ Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58.

unsurlarından birinin bireyler ve toplumlar arasında iletişim vasıtası olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim Beyer'in de bunu destekler mahiyette düşünceye sahip olduğunu görüyoruz. O, dünyanın anlam bakımından insan iletişiminden oluştuğunu ifade ettikten sonra, her an karşılaşmamız muhtemel güvensizlik, hayal kırıklığı, yenilme korkusu, hayat/ölüm, iyi/kötü, kurtuluş/acı çekme gibi dünyadaki hayatın ortak problemlerine mukabil bir iletişim sistemi olarak dinin (muhtelif dini ritüel şekilleriyle) potansiyel çözüm olarak ön plana çıktığını vurgular.¹⁰ Dolayısıyla din, son tahlilde, insanlar ile aşkın arasında iletişimi tesis ederek bir taraftan hayatın ortak problemlerine çözüm getirirken, diğer taraftan sade bir dünya tablosuyla bu problemlerin sebeplerini belirleyen bir yol haritası mahiyeti arz etmektedir. Dinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlikleri inşa etme işlevi dikkate alındığında, toplumlar ve kültürler hem 'diyalog' taleplerinde hem de 'çatışma' arzularında dine aşikâr şekilde dayanmaktadırlar. Öyleyse, küreselleşme karşısında dinin, esas itibarıyla, mevcut iletişimlere alternatif bir iletişim tarzı olarak belirlediği de söylenebilir.¹¹ Demek ki, din toplumların hem barış hem de savaş durumları için önemli referans kaynağı olmaktadır.

Dinin toplumsal tezahürleri ve işlevleri açısından baktığımızda, onun hem birey ve aşkın arasında, hem de bireyler arası bir iletişim aracı olduğu görülecektir. Örneğin, dinin pratik anlatımını meydana getiren topluca yapılan çeşitli ibadetler hem bireyler arası hem de bireyle aşkın arasında bir iletişim sağlamaktadır. Böylece dinin en bariz sembolik bütünleştiricilik işlevini toplu yapılan ibadet/ayinlerde görürüz.¹² Anlaşılan o ki, din, öncelikle topluma mâl olarak bir cemaat teşkil edip objektifleşmekte ve toplumsal işlevlerinin gerçekleştiği bir alan meydana getirmektedir.

¹⁰ Peter Beyer, **Religion and Globalization**, Sage Publication, London, 1994, s. 4-6.

¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Global Toplumda Din ve Türkiye**, s. xi-xii.

¹² Peter L. Berger, "Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi", s. 131.

Dini tecrübe muhtelif şekillerde objektifleşerek türlü ifade tarzlarına bürünür. Dinler ve onun ifade şekilleri toplumların kültürel unsurlarının da etkisiyle, onların dinamiklerine göre şekillenir hatta değişime uğrayarak yeni formlara bürünür.¹³ Küreselleşme ve din ilişkisini de bu açıdan ele alabiliriz. Küreselleşmenin kültürel alanı etkilediğini Birinci Bölümde belirtmiştik. Bu gerçeği de dikkate alarak, küreselleşmenin dinin objektifleşme biçimi olan dini tecrübenin ifade şekilleri ve dinin toplumsal işlevleri üzerinde ne gibi etkisi bulunduğunu inceleyebiliriz. Böylece küreselleşme sürecinin, dinin teorik, pratik, sosyal, zihniyet ve ahlak ya da toplumsal işlevleri açısından, hangi yönde ve nasıl bir etkide bulunduğunu tespit etmemiz mümkündür. Bu bakımdan dini tecrübenin ifade şekilleri ve dinin toplumsal işlevlerine kısaca işaret etmek uygun olacaktır.

Dini tecrübenin ifade şekilleri hakkında sosyologların farklı yaklaşımlarını gösteren tasnifleri mevcuttur. G. Le Brass, G. Menshing ile Ch. Glock ve W. E. Gregory bu sosyologlar arasında hemen sayılabilecek isimlerdendir. Ancak biz çalışmamızda Joachim Wach'ın tasnifinden hareketle Max Weber'in "dini zihniyet" ve "ahlak" adını verdiği boyutu da içine alan dörtlü tasnifi tercih ettik.¹⁴

a. Teorik Anlatım: Akide (Doktrin)

Dinleri ilkel, ilahi, hak, batıl her nasıl sınıflandırırırsak sınıflandırılalım, her birinde kaynağı ister sezgi, ilham ya da vahiy olsun asgari bir teorik anlatıma, bir takım inançlar, tasavvurlar ve fikirlere dayanır. İlkel ve politeist dinlerde teorik anlatım bir takım "mitler" halinde ifade edilmektedir. Bunlar tamamen hayal ürünü olmayıp, belli ölçüde gerçeklik taşımaktadır. İlahi dinlerde ise, mitolojinin yerini "iman esasları", "doktrinler", ve "dogmalar" almaktadır. Bununla birlikte, her dinde özellikle ilahi dinlerde dini inançların, o dinin özünü ifade eden bir formülün tekrarlanması suretiyle açığa çıkarıldığı görülür. Eski Yunan'da bu özlü ifadeye "symbolon" (sembol) denmekteydi. Mesela, İslamiyet'te Allah'ın birliğini ifade eden

¹³ Günay, a.g.e., s. 233.

¹⁴ Günay, a.g.e., s. 233-238.

“Kelime-i Tevhid” bu dine mensubiyetin bir formülüdür.¹⁵ Bu durumda sadece inanç bakımından ele alındığında din, Durkheim’in din sosyoloji incelemelerinin de tam merkezinde bulunan sembolik bütünleştirici, toplumdaki tüm inananları birleştiren ve kaynaştıran bir işleve sahiptir. Durkheim dinin insan toplumlarında büyük bir birleştirici güç olduğunu ifade eder.¹⁶ Diğer taraftan din, itikatla ilgili konularda ortaya çıkan tartışmalar ve görüş ayrılıklarından kaynaklanan mezheplerleşmeler ve gruplaşmalar dolayısıyla da toplumda ayırıcı ve bölücü bir fonksiyon da meydana getirebilir. Şu var ki, dinin kaynaştırıcı ve bütünleştirici tesirinin, ayırıcı ve bölücü etkisinden çok daha fazla olduğunu ifade edildiği görülmektedir.¹⁷

b. Pratik Anlatım: İbadet

İnanç, tasavvur ve fikirlerin dışında dinleri meydana getiren ikinci bir unsur, ibadet, amel ya da tapınma diyebileceğimiz, dıştan belli olan ve müşahade edilebilen ‘davranış’ şekilleridir. Dolayısıyla dinler sadece bir takım tasavvur, düşünce ve nazari bilgileri değil, aynı zamanda iradi hareket ve davranışları da içerir. Esasen ibadetler dinin teorik kısmının davranışlara yansımalarıdır denilebilir. Bir bakıma, dinin iki ana unsuru olan inanç ve ibadet birbirini tamamlayan ayrılmaz bir bütün meydana getirirler.¹⁸

Bu konuda din sosyolojisi açısından asıl vurgulanması gereken konu, dinin sembolik bütünleştiricilik işlevinin en bariz şekilde ayin ve ibadetlerde görülmesidir.¹⁹ İbadetler bu bakımdan birleştirici ve bütünleştirici fonksiyon icra etmektedir. Bunun örneklerini hemen her dinde mevcut olan kurban ayinlerinde görmek mümkündür. Nitekim dinlerin toplum hayatının pek çok temel faaliyetleri ve olayları için bir takım dini hükümler, tören ve dua merasimleri koymuşlardır. Mesela, pek çok dinde müşterek olan doğum, evlenme, ölüm gibi kişi ve toplum hayatındaki önemli hadiseler dini pratiklerin toplumda oynadığı bütünleştirici

¹⁵ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990, s. 22–27; Ünver Günay, a.g.e., s. 238–240.

¹⁶ Peter L. Berger, “Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi”, s. 131–132.

¹⁷ Günay, a.g.e., s. 243.

¹⁸ Wach, **Din Sosyolojisi**, s. 26–27; Günay, a.g.e., s. 245.

¹⁹ Berger, a.g.m., s. 131.

fonksiyon açısından önemli yere sahiptirler. Bu bakımdan dinler hem inancın devamını ve canlılığını korumakta, hem de bir cemaat bilinci oluşturmaktadır. Dolayısıyla, dini ayin ibadet ve merasimlerin birleştirici ve bütünleştirici gücünün teolojik doktrin, dogma ya da inançlardan daha güçlü olduğu görülmektedir.²⁰

c. Sosyolojik Anlatım: Dini Birlik veya Cemaat

Din, yapısı gereği sosyal münasebetler kurmayı ve sürdürmeği öne çıkarmaktadır. Dini tecrübenin teorik ve pratik anlatımları yanında, onun üçüncü bir yönü, yani sosyolojik veçhesi bulunmaktadır. Din bir toplum içerisinde meydana çıkar ve üyelerini inanç bağıyla birleştirir. Onun birlik ve cemaat oluşturma örneğini sırf dini grup ve cemaatlerde görmek mümkündür.²¹

Sosyal bir sistem olarak din, içerisinde pek çok karmaşık toplumsal ilişkileri besleyen bir yapıdadır. Bunun yanında dinin meydana getirmiş olduğu cemaatler, gruplar, topluluklar da birer sosyal sistemdirler. Bu sistemlerin ortaya çıkmaları ve hayatıyet bulmaları, sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel çevreler ve şartlarla yakından ilişkilidir.²² Din-küreselleşme ilişkisini incelerken dinin sosyolojik anlatımını, onun bütünleştirici ve cemaat teşkil edici yönünü değerlendirmeye çalışacağız.

d. Zihniyet ve Ahlak:

Hemen her dinin, özellikle ilahi dinlerin, dinin özü ile ilgili hususlar dışında, hayatın hemen hemen bütün meseleleri ile ilgili takınılan tavırlar toplamından oluşan, gayet zengin bir fikri muhtevası vardır. Bu anlamda her din belli bir “zihniyet”i de beraberinde getirmektedir. Din taraftarlarının tamamı tarafından az ya da çok şuurlu bir biçimde paylaşılan bu zihniyet onların toplumsal hayatının diğer alanlarına da tesir eder. Böylece bu zihniyet ferdin hayatında karşılaştığı diğer toplumsal olaylar karşısındaki tutumunu belirlemektedir.²³

²⁰ Ünver Günay, a.g.e., s. 248–249.

²¹ Günay, a.g.e., s. 250.

²² Wach, **Din Sosyolojisi**, s. 27–28; Günay, a.g.e., s. 251–252.

²³ Günay, a.g.e., s. 253.

Dinin sosyolojik anlatımı içerisinde bulunan dinin sahip olduğu ruh ve zihniyetin toplumsal sonuçları ekonomi, siyaset, ahlak ve eğitim gibi sosyal faaliyet alanlarına tesir ederken, buna mukabil bu ve benzeri diğer toplumsal kurumların da dini tecrübe üzerinde etkisi vardır. Çünkü toplum karşılıklı ve karmaşık etki ve tepkiler bütününden ibarettir.²⁴ Toplumsal alanda meydana gelen modernleşme ve sekülerleşme gibi toplumu neredeyse kökten değişime zorlayan süreçler, inanç alanını da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemekte, dünyanın ve hayatın gelenekteki dinsel yorumları hızla hakikat kaybına uğramaktadır. Mesela modern öncesi insan hayatın kendine sunmuş olduğu pek çok şeyi anlamlandırırken ilahi atıflar yapmaktadır. Modern bilimsel dünya görüşünün gelişmesiyle birlikte bu ilahi anlamlar kaybolmaya başlamaktadır.²⁵ Buradan hareketle, şu anda yaşamakta olduğumuz ve toplumsal hayatın hemen her alanını etkilemiş bulunan küreselleşmenin, toplum ve bireylerin hayatlarına yön vermek üzere bir zihniyet meydana getiren dini düşünce üzerindeki etkisini incelemek gerekmektedir.

2.2 KÜRESELLEŞEN DÜNYADA DİN

Küreselleşmenin adeta ülke sınırlarını belirsizleştirilmesi, toplumlar arası karşılıklı bağımlılıkları artırması, “*zaman ve mekânın her yere sirayet etmesiyle*”²⁶ insanların düşünme, hissetme ve eyleme tarzlarını etkileyerek gündelik beşeri tecrübelerimizi yeniden tanımlaması onun temel özelliklerindedir. O halde, hayatın hemen her alanını etkileyen küreselleşme sürecinin insanların sahip oldukları dinin ifade şekilleri üzerinde de etkilerinin olması kaçınılmazdır.

Küreselleşmenin ekonomi, siyaset ve kültürle ilişkisi ile din arasındaki ilişkide benzerlikler bulunur ve küreselleşme her birinin üzerinde köklü bir takım değişim ve dönüşümlere neden olabilir. Ancak din söz konusu olduğunda farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü “*Max Weber’in analizlerinin odağında yer alan*

²⁴ Günay, a.g.e., s. 254.

²⁵ Adil Çiftçi, “Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik**, s. 53–55.

²⁶ Falk, a.g.e., s. 75; ayrıca bu tanımlama için bkz. 5. dipnot.

'dünya dinleri' nin hemen hepsi 'fetih' veya benzeri ideolojileri aracılığıyla küresel bir yayılmayı hedeflemişlerdir."²⁷ Bu demektir ki, dinler bizzat kendileri küresel vizyon geliştirmeye müsait bir yapıya sahiptirler. Örneğin, küreselleşme bilgiyi özgürleştirip, paylaşımı kolaylaştırırken; farklılıkları, eşitsizlikleri, işsizlik, ümitsizlik, dışlanma gibi sosyal sorunları önemli oranda büyütmektedir.²⁸ Küreselleşmenin tüm bu olumsuz yönleriyle birlikte temel fikr-i sabiti haline gelen etkinlik, kâr, büyüme ve aşırı ferdiyetçiliğe dayanan ekonomik bakış açısına karşı din, daha merhametli ve empatik bir yaklaşımın temelini sağlayabilir. Fakirlere ve unutulmuşlara yardım etmek üzere toplumun kaynaklarının yeniden paylaşımını ve kimliği muhafaza etme amacına yönelik bir tepki oluşturabilir. Buna göre dinin, çevrenin bozulmasından ve bir noktada ekolojik felaketten ve muhtemelen psikolojik felaketten sakınmada ihtiyaç duyulan desteği sağlayacağı da söylenebilir.²⁹

Küreselleşme ve din ilişkisi çerçevesinde diğer önemli bir fark da, Beyer'in de belirttiği gibi, ikisi arasında tek yönlü bir ilişkinin olmadığıdır. Yani küreselleşme etken, din de edilgen bir konumda değildir. Beyer bu durumu Salman Rüştü örneğiyle izah eder. Salman Rüştü 'Şeytan Ayetleri' (The Satanic Verses) adlı eserinde, Müslümanlara ve İslam dinine hakaret ettiği gerekçesiyle, 1989'da Humeyni'nin fetvasıyla ölüme mahkûm edilmişti. Beyer'e göre, bu olay küresel dünyada dinin rolüyle ilgili iki önemli sonuca işaret etmektedir. Birincisi Müslümanların kutsallarına hakaret edilmesi onların mevcut sistem içerisinde kendi inançlarını yaşayamayacakları düşüncesiyle reaksiyona neden olmuştur. Diğer önemli bir sonuç ise, Müslümanların göstermiş oldukları bu tepki sayesinde İslami kimliğin canlanmasına neden olmuştur.³⁰ Demek ki, dinin küresel sisteme dâhil olma sürecinde kendisinden istenen taviz taleplerine marjinalleşerek tepki vermesi mümkündür. Bazı durumlarda ise din, küresel alandaki değişim ve dönüşümle birlikte varlık ve hareket alanı da kazanabilir. Birinci Bölümde küreselleşmenin

²⁷ Yasin Aktay, "Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı'nın İntikamı mı?", **Din Sosyolojisi**, der. Y. Aktay, M. E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 303.

²⁸ Beyer, **Religion and Globalization**, s. 1-2.

²⁹ Falk, a.g.e., s. 85.

³⁰ Beyer, a.g.e., s. 1-3.

boyutlarına değinmiştik. Bu bölümde ise din üzerindeki etkilerinin ne olduğunu, başka bir deyişle, dinin küresel alanda var olurken küreselleşmenin bu boyutlarının onun değişim ve dönüşümüne nasıl bir etkide bulunduğu sorusuna cevap arayacağız.

2.3. KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİLERİ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle son yirmi yılda küreselleşme sürecinin en önemli özelliği, sermayenin uluslararasılaşması, bireysel girişimciliğin ulusal sınırları aşması ve dünyanın her yerinde serbestçe faaliyette bulunmasıdır. Sürecin bu özelliğinden dolayı ekonomik kavramlar da sürekli ön plana çıkmakta, bazı toplumsal olguların bu kavramlarla açıklandığını gözlenmektedir.

İnsanların din ve ekonomiye olan ilgilerinin tarihin en eski dönemlerinden beri devam ettiği bilinir. Bu sebeple de her iki olgu da sosyolojinin, özellikle de din sosyolojisinin, ilgi çeken konuları arasında her zaman yerini almıştır. Nitekim “Weber’in din ve ekonomi ilişkisine dayalı Protestan değerlerinin bazı sonuçları ile kapitalist zihniyet arasındaki ilişkileri gösterdiği tezi”³¹ hem sosyoloji, hem de din sosyolojisinin modası hiç geçmeyen bir konudur. Ancak küreselleşme sürecinde durum bundan biraz farklıdır. Başlangıçta Püriten ahlak büyük ölçüde formel, disiplinli, kuralcı ve örgütlü yapısıyla Kapitalizmin doğuşuna etki ederken, Püriten ahlakın çalışmaya, tasarrufa, üretim ve yatırıma verdiği önemin ve önceliğin tersine, yeni küresel süreçteki kapitalist ekonomi, tüketimi, alışverişi yücelterek üretimin yerine tüketimi artırma çabasındadır.³² Acaba günümüzde Kapitalist ekonominin geldiği bu nokta kendine özgü yapısı ve zihniyetiyle dine ve onun kurumlarına ve daha da ötesi dini zihniyete nasıl etki etmektedir?

Bu başlık altında, küresel ekonomik sistemin; dini tecrübenin ifade şekilleri, dini grupların yapılanmaları ve dini davranışlarda meydana getirdiği etkileri

³¹ Adil Çiftçi, “Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik**, der. ve çev. Adil Çiftçi, s. 43.

³² Bryan S. Turner, **Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm**, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 140.

incelenecektir. Konu incelenirken, dini olgunun ekonomik kavramlarla izahı bazen analogik, bazen de birebir ele alınmıştır.

2.3.1. EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİSİ

2.3.1.1. Küreselleşme Sürecinde Dinin Ekonomik Modeli

Küreselleşme süreci ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda, çoğulcu bir yapıyı da temsil etmektedir.³³ Onun bu özelliği gereği yaşanan değişme ve gelişmeler, insanların sosyal yaşam alanlarının pek çoğunu etkilediği gibi dini davranışlarını da etkilemektedir.

Çoğulcu yapıların tarihi arka planları ne olursa olsun, onların temel özelliği eski dini tekelleri ortadan kaldırmasıdır. Önceleri tek bir biçimde empoze edilebilen dini gelenek artık pazarlanmak durumundadır. Çünkü küreselleşme sürecindeki çoğulcu yapı bir pazar konumunda olup, dini kurumlar birer teşhir merkezi ve dini gelenekler de tüketici malları haline dönüşmüştür. Bu durumda hatırı sayılır ölçüde dini aktiviteler pazar ekonomisinin mantığına göre meydana gelmektedir. Artık dini gruplar tekel olmaktan çıkmış, rekabetçi pazarlar haline dönüşmüştür. Önceden tekeli bir yapıda örgütlenen dini gruplar, benzer amaçlar için faaliyet gösteren diğer gruplarla rekabet edebilmek için yeni tüketici çevre oluşturmak durumundadır.³⁴

Küreselleşme sürecindeki dini grupların faaliyetlerini ve yeni yapılanmalarını açıklamak üzere geliştirilen bu modelin temeli “rasyonel seçim” kuramına dayanır. Bu kuramı da “*insanlar bir tercih yapma durumunda kaldıklarında genellikle en iyi davranış tarzı olduklarına inandıkları şeyi seçerler*”³⁵ cümlesi ile ifade etmek mümkündür. Bu kurama göre, bireyler yapacakları davranışların maliyetini ve getireceği karı hesap ederek, kârı en yüksek olanı tercih ederler. Yani rasyonel

³³ Robertson, a.g.e., s. 118.

³⁴ Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, s. 201–202.

³⁵ M. Ali Kirman, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 18-19, Samsun, 2005, s. 152.

hareket ederler. Bireylerin bu önceliği kişilere ve zamana göre de değişiklik göstermez.³⁶ Bu kabullere dayanan kuramın sistematik uygulayıcısı Laurence R. Iannaccone göre, benzer alanlarda faaliyet gösteren dini cemaatlerin varlıklarını sürdürebilmek için kaynak ve üye bulma mücadelesi verdikleri toplumsal alanı nitелеmek üzere “Dini pazarlar” kavramını kullanmaktadır.³⁷ Bu kurama göre, hem üye kazanmak hem de bir takım ihtiyaçlarını gidermek için birbirleriyle rekabet etmek zorunda kalan dini gruplar “ticari firma”lara, üyeler de müşterilere benzetilmiştir.³⁸ Şu halde muhtemel üyeler, tıpkı diğer dünyevi alışverişlerindeki gibi, kendileri için en kârlı manevi kazancı elde edecekleri dini grubu tercih edebilme şansına sahiptir. Dini gruplar ise, aynı şekilde bireylerin kendilerini tercih etmeleri ve diğer gruplarla rekabet edebilmek için cazip hizmetler sunmak durumundadır.

Rekabetçi bir ortamda “hâsılat” elde etmek, doğal olarak, sosyo-dini yapıların rasyonelleşmesini de zorunlu kılar. Bu durumda söz konusu pazarın güçleri kapitalizmine benzer bir serbest rekabet sistemi haline dönüşme eğilimi gösterir.³⁹ Diğer bir ifadeyle, rasyonel seçim kuramına göre her cemaat, dini pazarda bir stant oluşturarak kendi ürününü pazarlamaya, yeni ve daha çok müşteriler bulmaya, bunun için reklâm ve propaganda yapmaya, böylece pazar payını artırmaya çalışmaktadır. Farklı ekonomik ve sosyal statülerdeki insanlar da bu pazara gelerek sunulan ürün ve hizmetleri “maliyet-kar analizi” yapmak suretiyle rasyonel tercihlerde bulunacaklardır.⁴⁰ İnsanlar küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu çoğulcu yapıda mevcut inançlarını tekrar değerlendirip gözden geçirme imkânı bulabilecekleri gibi, aynı inanca bağlı farklı dini grupların hizmetlerinden birini de tercih etme imkânına sahip olabileceklerdir. Benzer şekilde dini gruplar da bir taraftan hem kendi üyeleri için hem de yeni üye kazanmak için hizmetler sunarken, diğer taraftan da farklı inanç mensuplarını kendi dini gruplarına dâhil edebilmenin yollarını arayacaklardır. Bu çaba içerisindeki dini gruplar, salt dini hizmetler vermenin yanında, eğitimden

³⁶ M. Ali Kirman, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”, s. 152-153.

³⁷ M. Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 64.

³⁸ Kirman, a.g.m., s. 153.

³⁹ Berger, a.g.e., s. 201, 206.

⁴⁰ Kirman, a.g.m., s. 153.

sağlığa, kültürden sanata ve benzer pek çok seküler alanı kapsayan hizmetler sunma gayretinde olacaklardır.

Aynı zamanda küreselleşmenin sunduğu teknolojik imkânlar ile kişiler ve toplumlar arasındaki iletişimin artması bu piyasanın da canlanmasına katkıda bulunmaktadır. İletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar sayesinde dini gruplar, sunmuş oldukları hizmetlerin tanıtım ve reklmını daha kolay ve daha çok kimseye ulaştırabilme imkânına sahiptirler.⁴¹ Bugün internet kullanan hemen herkesin posta kutusuna değişik dini grupların sitelerinden farklı amaçlarla elektronik postalar ulaşmaktadır. Bunun dışında kurmuş oldukları özel tv'ler aracılığı ile hem seküler tv yayıncılığı yapmakta hem de kendi gruplarının hizmetlerini tanıtılmaktadırlar.

Bu model çerçevesinde ifade edilmesi gereken bir konu da, tketic kültürünün dinamiklerinin bir sonucu olarak "modaya" açık bir hale gelmesidir.⁴² örneğin özel dini günlerde televizyonlarda dini programlara sıklıa rastlamak mümkünken; tıpkı yaz aylarında klima reklmlarının artması gibi, diğer günlerde bu tür programların azaldığı görülmektedir.

Dinin ekonomik modeline yönelik bu teorik yaklaşım öncelikle ABD'nin çoğulcu dini yapısına atıfta bulunduđu⁴³ yönünde eleştirilmektedir. Bu eleştirinin haklı tarafı olmakla birlikte, küreselleşme sürecinde dini grupların mevcut üyelerini koruma ve yeni üyeler kazanma yönündeki faaliyetlerindeki çeşitlilik ve aralarındaki rekabeti anlamada faydalı olacağı da inkâr edilemez.⁴⁴ Nitekim evremizde çeşitli dini gruplara mensup kimseler, yesi oldukları dini grupların seküler faaliyetlerini rekabet havası içinde övgüyle aktarırken kendi gruplarının da bir tür reklmını yapmaktadır.

⁴¹ M. Ali Kirman, "Küreselleşme Sürecinde Dini Pazarlar", **İslamiyat**, c. 8, sayı 1, Ocak-Mart 2005, s. 106.

⁴² Berger, a.g.e., s. 218.

⁴³ Berger, a.g.e., s. 200.

⁴⁴ Kirman, "Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım", s. 156-158.

Bu modele karşı çıkanlar, dini analiz ederken “pazar”, “mal”, “firma”, “müşteri” gibi benzetmelerin uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirmektedirler.⁴⁵ Ancak unutulmamalıdır ki, küreselleşme sürecinde dini grupların, kendilerini eğitim, sağlık, medya gibi hizmet sektörüne yönelterek ekonomik faaliyetler içine girmek suretiyle varlıklarını ve meşruiyet zeminlerini güçlendirme çabası taşıyacaklardır. Model içerisindeki ekonomi dili ile yapılan benzetmeler dini bir meta gibi görmekten ziyade, küreselleşme sürecindeki dini grupların faaliyetlerini daha iyi ifade edebilmek için kullanılma amacına yönelik faydalı da olabilir. Bununla birlikte, ekonomi dilini kullanarak yapılan değerlendirmelerde dinin kutsiyetine zarar verebilecek hususlar ve açıklamalara dikkat edilmesi elbette uygun olacaktır.

2.3.1.2 Ekonomik Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Dine Etkileri

Ekonomik küreselleşme, dünya ölçeğinde karşılıklı ekonomik etkileşimlerin yoğunlaşmasını ve yaygınlaşmasını ifade etmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte muazzam sermaye akışları, mal ve hizmet ticaretini teşvik etmiştir. Piyasalar dünyadaki yaygınlık alanlarını genişletmiş ve bu süreçte ulusal ekonomiler arasında yeni bağlantılar meydana gelmiştir. Yirmi birinci yüzyılın küresel ekonomik düzeninin önemli yapı taşları olan dev ulusötesi şirketler, güçlü uluslararası ekonomik kuruluşlar ve büyük bölgesel ticaret sistemleri ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Berger, ekonomik küreselleşmenin bulunduğu yerde söz konusu sürecin kültürel boyutunun da bulunacağını açıkça belirtiyor.⁴⁷ Huntington da, Dünya Ekonomik Forumu’nun Davos’ta yapılan toplantısından hareketle ortaya koyduğu “Davos kültürü” nitelemesini ekonominin kültürel ayağını ifade etmek için kullanmıştır. Bu kültürün ana taşıyıcısı, uluslararası ticarettir ve çağdaş iş hayatının belirli davranış biçimlerini empoze etmektedir. Bu kültürün aktörleri bilgisayar ve cep telefonu ile iç içe olmayı, havalimanlarının nasıl kullanılacağını ve döviz işlemleri gibi faaliyetleri çok iyi bilmektedirler. Aynı zamanda birbirleri gibi

⁴⁵ Kirman, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”, s. 157,159.

⁴⁶ Steger, **Küreselleşme**, s. 61.

⁴⁷ Peter L. Berger, “Küresel Kültürün Dört Yüzü”, **Laik Ama Kutsal**, haz. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71.

giyinmekte, aynı jargonu kullanmakta, gerilim ortamlarını aynı tür esprilerle aşmakta ve tabî ki İngilizce konuşmaktadırlar. Davos kültürünün sadece uluslararası ticaretin yapıldığı ofislerde, yönetim kurulu salonlarında ve otel sülterinde geçerli olduğunu düşünmek önemli bir hata olur. Bu kültür insanların yaşam biçimlerine ve değer yargılarına kadar taşınmaktadır.⁴⁸ Görünen o ki, “Davos kültürü” belli bir yaşam biçimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu yaşam biçimi belli bir toplumsal kesimi ihtiva ediyor görünse de, diğer toplumsal kesimler için de model teşkil etmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin kültür taşıyıcılarından biri, elbette ki ekonomiyle doğrudan ilişkili bulunan iş adamlarıdır. Ancak bu kültürü sadece onlarla sınırlamak mümkün değildir. Çünkü ekonomi artık uluslararası boyutlarda gerçekleştiğinden, bir ulusa ait ekonomik bir meta farklı bir ülkeye ihraç edildiğinde, üretildiği ülkenin kültürel kodlarını da beraberinde getirmektedir. Bu kültürel kodlar bazen bir yaşam biçimi, bazen de değer bir yargısı taşıyabilmektedir. Dolayısıyla ya doğrudan yerli kültürün yerine geçmekte ya da onu değiştirip melezleştirmektedir. Berger buna son derece çarpıcı bir örnek verir: “*Budist mabedinde, büyük bir Buda heykeline bakan sunağın önünde, siyah iş elbisesi giymiş orta yaşlı bir adam oturuyordu. Adam bir taraftan tütsü yakıyor diğer taraftan da cep telefonuyla konuşuyordu.*”⁴⁹ Herkesin bildiği gibi mabetler aslında sadece ibadetlerle meşgul olunan yerlerdir ve buralarda ibadet edenlerin huzurunu bozacak işlerle uğraşılması hiç de uygun görülmez. Bu açıdan değerlendirildiğinde kültürün şekillenmesinde önemli bir yer tutan dini yapılar da bu çerçevede değişim ve dönüşüme uğramakta veya olumsuz etkilenmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik boyutuyla ilgili diğer bir olgu ise, “tüketim” ve onun meydana çıkardığı yaşam biçimidir. Kapitalizmin ilk ortaya çıkışını sağlayan çalışma, tasarruf, üretim, yatırım ve nefsenden feragat gibi Protestan değerlerin⁵⁰ adeta aksine, tüketimi yüceltip teşvik etmektedir. Aynı zamanda küreselleşme tek bir

⁴⁸ Berger, “Küresel Kültürün Dört Yüzü”, s. 74.

⁴⁹ Berger, a.g.m., s. 76.

⁵⁰ Çiftçi, “Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi”, s. 43.

pazaryeri yarattığı için tüketimi aynı anda bütün dünyada birbirine benzetebilir.⁵¹ Tüketimdeki bu benzeşme ortak bir kültür olarak hayatın merkezine tüketimi ve ona ilişkin tüketimci refleksleri, tüketime ilişkin marka ve sembolleri koymakta, bunun etrafında yeni hayat tarzları ve kimlik yapıları inşa etmektedir. Nitekim Bauman, tüketim kültürünü, “*metaların mübadele değerinin ortadan kalkması, malların ‘yarar işlevi’ yerine ‘gösterge işlevi’ nin ön plana çıkması*”⁵² şeklinde tanımlar. Bireyin satın aldığı ürünün markası onun kimliğini oluşturmakta, aynı markayı kullanan diğeriyle kendini bir hissederek aidiyet hissini tercih ettiği ürünle ortaya koymaktadır. Nihayet tüketim, mesela Protestan ahlakında olduğu gibi, bir zamanlar üretim ve tasarrufu teşvik eden kutsal değerlerin yerine geçmektedir.

Anlaşılan o ki, küreselleşme sürecinde alışverişin anlamının değiştiğini söylemek abartılı değildir. Eskiden insanlar ihtiyaçları için alışveriş yapırlarken, günümüzde ihtiyaç dışı pek çok ürün ihtiyaç kategorisine girmektedir. Birkaç kalem ihtiyacı için büyük alışveriş merkezlerine gidip de aklından bile geçirmediği poşetler dolusu ürünle evine dönmekten şikâyet etmeyenimiz neredeyse yok gibidir. Alışverişin artık araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmesi o kadar ileri boyutlardadır ki, insanlar tatil günlerini aile bireyleriyle birlikte oturup vakit geçirmek, dost ziyaretlerinde bulunmak veya bir aile büyüğünü görmeye gitmek gibi pek çok dinin kutsal saydığı, aile ve topluluk bağlarını güçlendiren ritüellerin yerine alışverişini tercih etmektedir. Çünkü tüketim, ihtiyaçların tatmini olmaktan öte bir anlam kazanmıştır. Nitekim Bauman’a göre, tatmin vaadi, tatmin edilecek ihtiyaçtan önce gelmektedir. Tüketici artık bu tatmin duygusunun heyecanıyla kurtuluşa giden yolu tüketimde aramaktadır.⁵³

Tüketim artık, ekonomik bir olgudan ziyade, ondan esinlenen sosyo-kültürel bir tutum ve yaklaşımı ifade etmektedir. İnsanların kim oldukları onların tüketim alışkanlıklarına bakılarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan tüketimcilik, toplumsal,

⁵¹ Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı**, s. 282.

⁵² Zygmunt Bauman, **Özgürlük**, çev. Vasif Erenus, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 83.

⁵³ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 94-95.

kültürel ve politik işlevlere sahiptir.⁵⁴ Bunun en güzel örneklerinden birinin Mc Donalds ve benzeri “fast food” restoranları olduğu söylenebilir. Adından da anlaşılacağı gibi, burada her şey çarçabuk tüketilmektedir ve geniş zamana tahammül yoktur. Geleneksel restoranlardaki masa başı sohbetlerden ve paylaşımlardan söz edilemediği gibi aynı zamanda menü de tek tip ve ekmeğinden ketçapına kadar her şey standarttır. Çalışanların bile otomatige bağlanmış robotlar gibi çalıştığını söylemek abartı olmaz. Çünkü sırada bekleyen pek çok aç tüketici vardır. Görünen o ki “Mc kültürü” insanlara çarçabuk tüketme alışkanlığı kazandırırken onları bazı insani yetilerini de kısıtlamaktadır. Mesela bu tüketiciler kendi karınlarını tıka basa doyururken, muhtemelen açlık ve sefalet içinde olan insanlar pek de akıllarına gelmeyecektir. Bauman’ın ifadesiyle bu insanlar, “*uzak diyarların cinayet, salgın hastalık, açlık ve vahşet görüntüleri karşısında, onları uzak diyarlarda yaptığı için Tanrı’ya dua etmekten başka elimizden ne gelebilir ki*”⁵⁵ diyeceklerdir. Dolayısıyla artık tüketici için sadece tüketim konforu birinci sıradadır. Bireyin sahip olduğu etik ya da dini değerlerin ise, eyleme dönüşmeyen sadece temenni ifadelerinden ibaret kaldığı söylenebilir.

Fast food tüketim kültürünün ortaya çıkardığı bir sonuç da ‘kullan at’ kültürüdür. Bu restoranlarda kullanılan her şey tabak, çatal, bardak kullanılan her şey işi bittiğinde atılmaktadır. Böylece, bireyler de hayat tarzlarında “*atılabilirlik, yenilik ve şeylerin hızla işe yaramaz hale gelişi*”⁵⁶ ile karşı karşıya kalmaktadır. Sonuçta, tüketim toplumunda hiçbir zevk ve tüketim nesnesi bireye kalıcı ve geçerli bir tatmin imkânı vermez hale, tüketimcilik de artık “*olmak için sahip olmak şeklinde ifade edilebilecek toplumsal bir değer haline gelecektir.*”⁵⁷ Böylece temin etmek için hayalini kurduğumuz ve onun için oldukça yüksek fiyatlar ödediğimiz eşyalar bile, bir defa elde ettikten sonra onların yerine geçen yenileri ile kısa sürede gözden düşüp kolayca değersizleşecektir. Artık tatmin olmak için hedef, bir şeye sahip

⁵⁴ Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 104-105.

⁵⁵ Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, s. 87-88.

⁵⁶ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.319.

⁵⁷ Sarıbay, a.g.e., s. 105.

olmak değil, sürekli tüketmektir. Hâlbuki çok değil kısa bir zaman öncesine kadar aldığımız üründen hemen vazgeçmek bir tarafa, onun biraz orijinal ambalajı bile lazım olabileceği düşüncesiyle saklanırdı. Bugün hala bu alışkanlığımı devam ettirenlerimiz bulunsa da, şayet bu alışkanlığına bir sınır getirip, her ürünün bu tür ambalaj malzemesini biriktirenler herhalde bunları evinde depolayacak yer bulamayacaktır.

Bu sebeple, tüketimi ekonomik olarak sınırlamak yerine, günümüzde buna “kültürel tüketimcilik”⁵⁸ demek daha uygun olacaktır. Bu süreçte insanların sadece ihtiyaçları için tüketmediği görülmektedir. Çünkü malların mübadele değeri ortadan kalktığı için tüketim, yarar işlevi yerine gösterge işlevini yüklenmiştir. Yani, bireyler tükettikleri ürünle birlikte mevcut kültürel değerlerini yitirmekte, yeni fikir, inanç ve tutumlar ile yeni yaşam tarzları edinmektedir. *“Böylece kendi varoluşlarını dışsal kültürel değerlerle özdeşleştirerek şizofren bir kimliğe bürünmekte ve kendi benliğini parçalayarak sahip oldukları değerleri de yok etmektedir.”*⁵⁹

Görünen o ki, küresel ekonomik sistem, hayatın pek çok alanını kapsayacak şekilde, insanların tüketim arzularını tatmine yönelik seçenekler sunarak, tüketime dayalı kimlik ve statüler meydana getirmektedir. "Tüketme" ve "tüketim" terimlerinin, daha çok, "tahrip etmek", "harcamak", "israf etmek", "bitirmek" anlamlarına geldiği⁶⁰ düşünülürse, hemen hemen bütün dinlerin bu tür davranış biçimlerine karşı bir söylemi veya yaptırımının bulunduğu görülecektir. Dolayısıyla, küresel ekonomik sistemin oluşturmaya çalıştığı, hayatın hemen her alanını kapsayan, insanların arzularının tatmini ve tüketim üzerinden yeni kimlikler ve statüler elde ederek mutluluklarının gerçekleşmesi için tüketime dayalı zihniyet ve yeni hayat tarzının, dini düşünce ve onun öngördüğü yaşama biçimiyle bağdaştığı söylenemez. Nitekim Bauman'da, günümüzde insanları mutlu edebilmenin tek yolunun tüketim olduğunu ve hatta onun her şeyin üstünde, yaşamın anlamı olarak

⁵⁸ Sarıbay, a.g.e., s. 105.

⁵⁹ Sarıbay, a.g.e., s. 105.

⁶⁰ Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 49.

görüldüğünü ifade etmektedir.⁶¹ Eğer bir benzetme ile özetlersek, para günümüz insanının en kutsal varlığı, alışveriş merkezleri ibadethane ve alışveriş ise dini bir ritüele dönüşmektedir.

2.3.2 KÜLTÜREL KÜRESELLEŞMENİN DİNE ETKİSİ

Farklı boyutlarıyla ele almaya çalıştığımız küreselleşme; ulus devletler, ulusal ekonomiler, ulusal kültürel kimliklerin egemen olduğu bir dönemden yeni bir döneme geçişi ifade etmektedir. Bu yeni döneme geçişin, küresel ve yerel olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.⁶² Küreselleşmenin kültürel boyutundan söz edildiğinde, onu küresel ve yerel olmak üzere ele alan, iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, küreselleşmeyi hedefi belli, homojenleştirici bir süreç gibi ele alırken,⁶³ ikinci bir grup sosyolog ise onu kültürler arası heterojenleştirici bir süreç olarak değerlendirmektedir. İkinci yaklaşımı savunan sosyologlar, bu süreci evrenselin yerelleşmesi, yerelliklerin ise evrenselleşmesine imkân tanıdığını vurgulamaktadırlar.⁶⁴ Bunlardan biri olan Robertson, tikellik ile farklılığa, evrensel ile türdeşliğe dengeli yaklaşılmasının önemini vurgulamaktadır.⁶⁵ Çünkü en genel anlamıyla dünyanın bir bütün olarak küçültülmesi diye tanımlanan küreselleşme, yerelliklerin hem küresel ve hem de yerelliklerin birbiriyle irtibatını ihtiva etmektedir.⁶⁶ Bu açıdan küreselleşmeyi sadece yereli dışlayan homojenleştirici bir süreç olarak kabul etmek onun diğer yönünü eksik bırakacaktır. Hâlbuki küreselleşmenin homojenleştirici olduğu kadar, yerellerin ortaya çıkmasına da imkân veren heterojenleştirici bir yönü daha bulunmaktadır.

⁶¹ Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, s. 97.

⁶² Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, **Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998. s. 47.

⁶³ George Ritzer, **Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998; Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 40.

⁶⁴ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 353.

⁶⁵ Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, s. 166.

⁶⁶ Roland Robertson, “Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 128–129.

Küreselleşme ilk bakışta sadece dünya toplumuna doğru bir yönelimi ifade ediyor gibi görünse de, onu yerelleşmeden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Her şeyden önce yerel olmaksızın küreselleşmenin tanımlanması neredeyse imkânsız gibidir. Küreselleşme ile yerelleşme süreçlerinin birbirleriyle etkileşimi toplumsal yaşamda kendisini sıkça hissettirmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, evrenselleşme yerelliğin karşıtlığı olarak değil, eş zamanlı ve birlikte bir hareket tarzını nitelendirir. Nitekim Robertson da yerel ve küresel ilişkisini açıklarken biri olmadan diğersinin imkânsızlığını; yani yerel olmadan küreselin, küresel olmadan da yerelden bahsedilemeyeceğini belirtir. Ayrıca o, yereli yalnızca “bölgesel” uygulamalara gönderme yapan bir şey olarak düşünmek yerine, küresel ve yerelin dünya ölçeğinde kültürel bir bağlantının uzantıları olarak birbiriyle bağlantılı temalar halinde görülmesi gerektiğini söyler.⁶⁷

Buradan hareketle küresel ve yerel arasındaki anahtar kavramın kültür olduğu söylenebilir. Yerel grupların kabul görme mücadelesinde kültürün ne kadar önemli olduğu, antropologların yaptığı bir araştırmadan daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Kızılderili nüfusu 1970 ile 1980 arasında 700.000’den 1.400.000’e yükselmiştir. Fakat bu artış, Kızılderililer arasındaki nüfus patlamasıyla ilgili değildir. Artışın sebebi araştırmacılara göre, Kuzey Amerikalıların kültürel köklerini ortaya çıkarmaya yönelik yeniden bir kimlik tanımlama girişimi, son tahlilde kabul görme mücadelelerinin bir ifadesidir.⁶⁸ Anlaşılan o ki, küreselleşme, dünyanın tek bir mekân olarak küçülmesi ve bu tek mekâna uygun tek tip bir kültür oluşturma süreci olarak algılanmamalıdır. Elbette küreselleşme kendini egemen kılacak homojen bir kültür oluşturma yolundadır. Ancak, aynı süreç, öncü/baskın toplumlarının dışında kalan diğer yerel toplumların kendilerini kabul ettirme çabası için de bir imkân sunmaktadır. Yerelin sahip olduğu bu imkan onların yeni bir kimlik arayışlarını teşvik edici yönde işlemektedir.

⁶⁷ Robertson, a.g.e., s. 166, 169, 213.

⁶⁸ Sarıbay, a.g.e., s. 39-40.

Küresel ve yerel arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için küresel kültürün bilinmesi gerekir. Küresel kültür bir kitle kültürü olup, kültürel üretimin modern iletişim araçlarının egemenliğinde ve bu sayede dil sınırlarını hızla ve kolayca geçebilen bir özelliğe sahip görüntünün egemenliğindedir. Küresel kitle kültürü, popüler hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına doğrudan katkıda bulunur. Bu kültür, tüm kitle iletişim araçları tarafından taşınsa da başlıca taşıyıcısı uydu televizyonlarıdır.⁶⁹ Tek örnek elbette ki uydu televizyonları değilse bile, belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyini yakalamış her ülkede ulaşılması kolay bir iletişim şeklidir. Buna ilaveten bu tür yayınların ulusal sınırlarla sınırlanmasının mümkün olmadığı, hatta mümkün olsa bile, çok masumca dizilerde bile pek çok küresel kitle kültürüne ait kodların bulunması nedeniyle bu örnek çarpıcıdır. Uzun yıllar dünyanın pek çok yerinde seyredilen meşhur dizilerin insanların aralarındaki günlük sohbet konuları olarak küresel kültürün taşıyıcıları konumunda olduğu gözlemlenmiştir.

Kültürel küreselleşmeye bakış açılarını anlamak için küresel kültürün özelliklerini bilmek faydalı olacaktır. Teknolojik gelişmeler, sermayenin küreselleşmesi, teknik gelişmelerdeki yoğunlaşma, sürekli anlatılan Batı toplumlarının öyküleri ve görselliği; nihayet Batı merkezli dili, küresel kültürün özellikleri arasında sayabiliriz.⁷⁰ Küresel kitle kültürünün başka bir özelliği ise, kendine özgü türdeşleştirme biçimidir. Bu kültürün türdeşleştiriciliği müthiş derecede özümseyicidir. Fakat türdeşleştirme asla tamamlanmaz. Örneğin, her yerde İngiliz ya da Amerikan kültürünün empozisi görülmez. Farklılıklar özümseir; böylece farklılıklar daha büyük, her şeyi kapsayan ve aslında Amerikan tarzı bir anlayışı olan bir çerçevenin içine yerleştirilir. Ama asla yereli silip atmaya kalkışmaz; onların aracılığıyla işler.⁷¹ Anlaşılan o ki, bu kültür yerele özgü farklı biçimlere ait özellikleri tamamen ortadan kaldırmak yerine, onları özümsemeyi ve yeniden şekillendirmeyi hedeflemektedir.

⁶⁹ Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, s. 47–48.

⁷⁰ Hall, a.g.m., s. 49.

⁷¹ Hall, a.g.m., s. 49-50.

Küresel kültürün farklılıkları dayatma yerine özümsemesi, onu yerel kültürler karşısında daha güçlü kılmaktadır. Yerel kültürler bir süre sonra bu farklılıkları kendi kültürlerinin bir parçası olarak görmeye başlar. Ülkemizden bir örnek vermek gerekirse, Ramazan ayında yayınlanan kola reklâmlarında işlenen temayı hatırlarsak; iftar saati yaklaşmış, kolaların kapakları açılıp e servis yapılmış, artık ezanın okunması beklenmektedir. Ezanla birlikte hurma veya zeytinle iftar edildikten sonra kolalar yudumlanır. Hatta bu tema verilen promosyonlarla da desteklenir. Promosyon olarak tabak verildiği kola reklâmında, tam iftar vakti evin çocuğu pencereden dışarıda kalmış birini görür, evdekilere haber verir ve nihayet eve alınan bu Tanrı misafirine kolanın verdiği promosyon tabağıyla yemek ikram edilir. Böylece küresel bir ürün olan kola firması tarafından Ramazan öne çıkarılarak dini açıdan makbul yiyeceklerle iftar edilmesi benimsenir, Batı kültürünün belki de hiç alışık olmadığı Tanrı misafiri kavramı yerleştirilerek kolasız iftar sofrasının olamayacağı mesajı verilir. Bu özümseme sayesinde kendine ait her ürünü o yerel kültürün bir parçasıymış gibi kolayca gösterebilir. Görünen ki, küresel kültür yerel kültür yapıları ile çatışmaksızın onları özümseyip, küresel kültür kodlarının yerele eklememesine tanık olmaktadır.

Küresel kültürün diğer bir özelliği küreselleşmenin farklı kültürlerin bir arada yaşamasına imkan sağlaması, hatta zorunlu kılmasıdır. Bu zorunluluk çoğu kez birilerinin kendi kültürlerini tehdit altında olduğunu görmesiyle de sonuçlanmaktadır. Bu durum bir tür izafileştirme değildir. İzafileştirme, öteki kültürlerle bir arada yaşama zorunluluğu karşısında yerel kültürlerin bir tür meydan okuması olup, bu kültürlerin özlerine dönüşüne, bir başka ifadeyle fundamentalizme karşılık gelmektedir.⁷² Bu durumda, küresel kültürün ilk iki özelliğinde yerelin küresele tümüyle bir tepkisi değil, aksine küresel ve yerelin bazı ortak noktalarda uzlaşımı görülmektedir.

Küreselleşmeyi kültürel açıdan türdeşleştirici bir süreç olarak (homojenleştirici süreç) ele alan görüş ile kültürel farklılıkların oraya çıkması için onu bir imkan olarak gören (heterojenleştirici süreç) sözünü ettiğimiz iki zıt görüşü

⁷² Roland Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 355.

birbiriyle ilişkili biçimde yukarıda ele aldık. Burada ise, heterojenleştirici sürecin kültürel açıdan yansımalarını temelde üç kısımda inceleyeceğiz.

1. Küreselleşme kültürel temelde hem bir benimseme, hem de bir reddi içerir. Benimseme Batı toplumlarının giyim, dil, günlük yaşam tarzı gibi kültür kodlarının diğer toplumlarca maddi birer tüketim metaı şeklinde tüketilmesini ifade eder. Küresel kültürün reddi ise, iki ayrı şekilde gerçekleşir. Birinci olarak, küresel öncü toplumların kültür kodları doğrudan önlenerak yerel kültüre dâhil olması engellenir. İkinci şekilde ise, söz konusu kültür kodlarının esasen yerel kültürde mevcut bir koda karşılık geldiği inancı yayılmaya çalışılır. Bu durum, kendi kendini oryantalize etme (self-orientalization) olarak nitelendirilmektedir. Bunun anlamı, Batılı denen her ne ise esasen kendi kültürümüzde de mevcuttur ve bunları almakta bir sakınca yoktur düşüncesiyle küresel kültür kodlarını onaylamaktır.⁷³

2. Küreselleşmenin, kültürel farklılıkları ön plana çıkartarak, Batı-dışı toplumları kültürel yaratıcılığa yöneltmesidir. Küreselleşme yerel kültür öğelerini öncü toplumların kültür kodlarıyla etkileşime sokarak yeni kültürel oluşumların meydana gelmesine imkân verir. Batı toplumlarından gelen anlam ve simgeler yerel tarafından özümser ve onları kendi kültürleriyle harmanlayıp önemli oranda dönüştürülürler. Bu durumun ise “melezleşme” olarak isimlendirildiğini görüyoruz.⁷⁴

3. Küreselleşmenin meydana getirdiği çoğulcu toplumsal yapı, bazen yerel kültürlerin farklı kültürel yapılar karşısında kendini korumaya almasını ve özüne dönmesini sağlamaktadır. Yerelin, küreselleşmenin homojenleştirici etkisi karşısındaki bu öze dönüş tutumu ise, fundamentalizm olarak isimlendirilmektedir.⁷⁵

Öyle görünüyor ki, kültürel küreselleşme karşısında yerelin durumu üç şekilde cereyan etmektedir. Yerelin küresel kültür ile karşılaşması sonucu ortaya

⁷³ Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 41.

⁷⁴ Ulf Hannerz, “Çevre Kültür Senaryoları”, **Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Der. Anthony D. King, Çev. Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 161.

⁷⁵ Robertson, a.g.m., s. 355.

çıkan homojenleşme ve yerelin homejenleşme karşısındaki durumlarının, dini düşünce veya dini hayat açısından ne şekilde yansımaların olacağını incelenmesi gerekir. Burada önce homojenleşme sürecinin daha sonra diğerlerinin dini hayat üzerindeki yansımalarını incelemeye çalışacağız.

2.3.2.1. Küreselleşme Sürecinde Homojenleşmenin Dine Etkileri

Sosyo-kültürel açıdan değerlendirdiğimizde küreselleşme süreci türdeşlik ve farklılık olmak üzere iki farklı süreci birlikte içermektedir. Daha önce değindiğimiz Robertson'un türdeşlik ve farklılık ile ilgili dengeli yaklaşımı da bu temele dayanmaktadır. Literatürde türdeşliğe işaret ederken bazen homojenleşme, bazen de 'bir bütün olarak dünya bilincine' veya 'küresel bütünlüğe'⁷⁶ işaret eden atıflar küreselleşme kavramı ile yapılmaktadır.

Küreselleşme ile ilgili farklı bakış açılarına sahip sosyologların birleştiği bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; küreselleşme, karşılıklı bağımlılığı ve buna ilişkin bilinci artırmış ve belirli pratiklerin küreselleşmesini sağlamıştır. Onları birleştiren ikinci nokta; küresel alanın genel yapısının belli zorlamalara maruz kaldığını kabul etmeleridir.⁷⁷ Sosyologların ortaya koyduğu bu müşterek hususlardan hareketle denilebilir ki, belirli pratiklerin küreselleşmesi ve küreselleşmenin zorlayıcı genel yapısı, pek çok alanda olduğu gibi toplumların kültürel ve dini alanlarında da bir homojenleşme meydana getirmektedir. Küreselleşmenin bu homojenleştirici yönü literatürde çoğu zaman "küresel köy"⁷⁸ nitelemesi ile ifade edilmektedir.

Günümüzde küresel kültür, başka bir ifadeyle popüler kültür dünyanın her yanında geniş kitleleri etkilemektedir. Küresel kültürün taşıyıcısı olan kapitalizm bütün dünyayı saracak bir şekilde tüketilebilecek her şeyi arz etmektedir. Buna

⁷⁶ Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, s. 21.

⁷⁷ Robertson, a.g.e., s. 285.

⁷⁸ Marshall McLuhan, **Understanding Media The Extensions Of Man**, London and New York, Routledge Classics, Reprinted 2002 (twice), First Published in the United Kingdom,1964 by Routledge and Kegan Paul, s. 37.

karşın yerel talepler de sunulan bu arzı tüketmektedir.⁷⁹ Anlaşılan o ki, küresel kültürü ortaya çıkarıp belirginleştirme ve yaygınlaştırma aracı tüketim kültürü olup, bu kültür Adidas, McDonald's, Disney, MTV gibi pek çok şirket tarafından bütün dünyaya yayılmaktadır. Böylece çağdaş dünyada kültür ile ekonomi giderek artan bir biçimde iç içe geçmekte ve pek çok toplumsal alanı etkisine almaktadır.

Tüketim kültürü bağlamında küreselleşmenin veya homojenleşmenin din üzerinde muhtemel etkilerinden birisi, onu küresel bütüne çekerek geçmişte özdeşleşmiş olduğu gelenekten uzaklaştırmakta ve otantikliğini kaybettirmektedir.⁸⁰ Tüketim kültürü bir taraftan metaların tüketimini sağlarken, diğer taraftan da her türlü değer ve inancı da süratle tüketerek artan bir şekilde sekülerleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olan tüketim kültürü, gündelik hayatın pek çok alanını sarıp sarmaladığı gibi bunun içerisine dini hayatın tüm öğelerini de katarak onları da gündelik tüketimin bir parçası haline getirmektedir.⁸¹ Ancak burada dini hayatın öğelerinin tüketilmesi ile kastedilen, onların tamamen ortadan kalkıp anlamsızlaşması değil, tüketim kültürünün belirleyici bir unsur olmasıyla birlikte inançların değer kaybına uğramasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, günümüzde en çok tüketime sunulan meşhur bir futbolcu, bir şarkıcı ve bir politikacı gibi hızla popülerleşen figürler dini figürlerin önüne geçmekte ve insanların dünyalarında daha fazla yer bulmaktadır. Bu bakımdan tüketim kültürü insanların inanç dünyalarında değer kaybına neden olmakta ve din ile ilişkilerini zayıflatmaktadır.

Din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında çok önemli role sahip bulunmaktadır.⁸² Küresel kültürün taşıyıcıları ile karşılaşan toplum veya birey önce kendi kimliğinin belirlenmesinde önemli bir konuma sahip dine müracaat etmekte ve onu sorgulamaktadır. Böyle bir durumda din

⁷⁹ Robertson, a.g.e., s. 167.

⁸⁰ Beyer, a.g.e., s. 10.

⁸¹ Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, "Giriş", **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 21.

⁸² Günay, a.g.e., s. 419.

iki ayrı tepkinin kaynağı olabilmektedir. Birincisi, özellikle Batı dışı toplumlarda kimliğin önemli bir kaynağı olan din, küreselleşme karşısında toplumu yeniden moral açıdan şekillendirmeyi amaçlayarak fundamentalist hareketler için kaynak olabilmektedir. İkincisi ise, mesajını iletmek üzere medya, internet gibi küresel imkânlardan yararlanan ve böylece eski otantikliğini koruyamayan din, küreselleşmenin meşrulaştırma aracına dönüşebilmektedir.⁸³ Böylece bu ikinci durumda bireyler ve toplumlar küresel kültürden daha kolay etkilenmektedir. Çünkü küresel kültürle karşılaşan insanlar veya toplumlar bu kültürün yapıp etmelerini daha kolay meşrulaştırmaktadır.

Küreselleşme sürecinin homojenleştirici önemli bir unsuru olan tüketim kültürü kimlik inşası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hatta tüketimin kültürel egemenliğin yerine geçtiği ve tüketim sosyolojisinin günümüz sosyal yapısını anlamakta hayati bir role sahip olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Bir örnek vermek gerekirse, “*Hamburger bazen yalnızca hamburgerdir. Ama bazen de bir hamburgeri tüketirken bunu McDonald’s restoranının altın sarısı ikonunun altında gerçekleştirmek, küresel tüketim kültürüne bir katılımın görünüür işaretidir.*”⁸⁵ Zigmunt Bauman, bunu bir adım daha öteye taşıyarak tüketimin çalışanın yerini aldığını savunur. Ona göre tüketim, “*yavaş yavaş eş zamanlı olarak hayatın ahlaki odağının ve toplumun birleştirici yönünün yerine geçmektedir.*”⁸⁶ Mesela, haberlerde oldukça sık duymaya başladığımız yeni çıkan teknolojik bir cihaz veya daha önce piyasaya sürülmüş bir bilgisayar oyununun yeni versiyonunu almak üzere bir gün öncesinden kuyruklar meydana gelmektedir. Hatta mağazalar açıldığında bu ürünlerden almak için insanlar birbirini ezmeyi bile göze alabilmektedirler. Öyleyse, insanları böylesine tutkulu bir şekilde bir araya getiren inancın ötesinde başka bir etkenden, yani tüketimden söz edebiliriz. Artık hayatımızı şekillendiren, belli ölçüde yön veren tüketim aynı zamanda inanç dünyamızı da etkilemektedir. Çünkü

⁸³ Manuel Castells, “Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, haz. Mustafa Armağan, çev. Şahabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004, s. 125.

⁸⁴ David Lion, “Ağ, Benlik ve Gelecek”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, s. 97.

⁸⁵ Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 15.

⁸⁶ David Lion, “Ağ, Benlik ve Gelecek”, s. 98.

kimliklerimizin belirleyicisi öncelikle din iken, şu an onun yanında onunla hiç bağdaşamayan başka bir küresel unsur, tüketim almaktadır.

Küreselleşmenin, homojenleştirici tüketim kültürü açısından dini düşünce üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkisinden başka, meselenin ahlaki ve sosyal boyutu da bulunmaktadır. Konuyu bu açıdan değerlendiren Beyer, küreselleşme sürecinin çoğulcu ve homojen yapısı sayesinde meydana gelen ahlaki ve sosyal problemlerin dini gruplar açısından olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekmektedir.⁸⁷ İnsan bedeninin muhafazası, cinsel sapıklıklar, ailenin korunması ve kürtaj gibi konuları düşündüğümüzde; küreselleşme bir taraftan dinlerin bu konular üzerinde geliştirdikleri öğretileri tahrip ederken, diğer taraftan toplumsal tahribatın önlenmesi için tek alternatif yine dini öğretiler olmaktadır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu konu dinler açısından hem olumlu, hem de olumsuz etkiye sahiptir. Aynı konu dini gruplar açısından da, ahlaki ve sosyal olumsuzluklar karşısında kendisi için güvenli bir sığınak arayan birey için dini gruplar alternatif teşkil etmektedir.

Küreselleşmenin en önemli homojenleştirici özelliklerinden biri dildir ve küreselleşmenin dili İngilizcedir. Dil bir kültürün en önemli yayılma araçlarından biridir. Örneğin Helenizm'in başlıca yayılma aracı Yunancaydı. Günümüzde de İngilizcenin Amerikan biçimi gelişen küresel kültürün yayılma aracıdır. Eskiden olduğu gibi, ama günümüzdeki etkisi daha da artan bir şekilde dil, kültürün yayılması açısından oldukça önemlidir. Çünkü insanlar dili masumca kullanmazlar, her dil biliş, kural ve hatta duygu çağrışımları olan kültürel bir yön barındırır.⁸⁸ Anlaşılan o ki, dünyanın dört bir yanında milyonlarca insan İngilizceyi gittikçe artan ölçüde ortak dil olarak kullanmakta ve şu an için bir alternatifi de bulunmamaktadır. Dünya ölçeğinde İngilizcenin kullanımı temelde pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır. İngilizcelerini ilerletmek için turistlerin peşinde dolaşan farklı ülkelerde farklı dilleri konuşan gençlerin istediği Shakespeare ya da başka bir İngiliz klasiğini okumak değil, yurt dışına giderek veya internete girerek iş bulma olanaklarını araştırmaktır.

⁸⁷ Beyer, a.g.e., s. 123–125.

⁸⁸ Berger, a.g.m., s. 11.

Görünen o ki, kullanımı temelde pratik nedenlere dayansa bile kitle iletişim araçları tarafından hızla yayılmakta olan Amerikan İngilizcesinin de biliş, kural ve duygu gibi böyle bir kargosu bulunmaktadır.⁸⁹ Belki de bunun en somut örneklerinden birini üniversitelerde yabancı diller bölümleri oluşturmaktadır. Bu fakültelerde iyi bir gözlem yapıldığında görülecektir ki, burada eğitim gören öğrenciler, diğer fakültelerdeki öğrencilerden kılık kıyafet, yaşam tarzı ve kültürel farklılıklar gibi pek çok bakımdan ayrılmaktadırlar. Çünkü bu öğrenciler eğitimi aldıkları dilin kültürel kodlarını yaşamlarında yansıtmaya başlamakta ve bu onların kimliklerinin bir parçası haline gelmektedir.

Dil aracılığı ile yozlaşan kimlikler ötekini tamamen ortadan kaldırmaya bile, kimlik, bir süreç, bir anlatı veya bir söylem olarak daima ötekinin üzerinden ifade edilir.⁹⁰ O halde, bir dilin hâkimiyetinin artması ötekinin özelliklerini tamamen ortadan kaldırmaya bile, benzerlikleri artıracığından, aradaki farklar azalarak kimlikler zayıflayacaktır. Yakın zamana kadar daha çok farklılıklardan söz edebilirken; günümüzde yemek kültüründen, evlenme törenlerine kadar pek çok sosyal ve kültürel alanda toplumlar arası benzerliklerden söz edilmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal, teknolojik etkilerinin yanında küresel kültürün doğrudan bir etki alanından söz edilmektedir. Kültürel küreselleşmeyi meydana getiren bu alan “etno-mekân” olarak isimlendirilmektedir. Etno-mekân ise, içinde yaşadığımız dünyayı değiştiren turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünler, misafir işçiler ve hareket halindeki diğer insan gruplarının etkileşim alanından meydana gelmektedir.⁹¹ Demek ki, göç veya yukarıda ifade edilen diğer farklı pek çok yolla çeşitli ülkelerden gelen insanlar Batı kültürüyle doğrudan yüz yüze gelmektedirler. Küresel kültürün Batı eksenli olduğu gerçeğinden hareketle, farklı sebeplerle Batı ülkelerine seyahat eden insanlar küreselleşmenin egemen kültürüyle doğrudan temas edebilmektedirler.

⁸⁹ Berger, a.g.m., s. 11.

⁹⁰ Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 72.

⁹¹ Arjun Appadurai, “Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy”, s. 222-224.

Küresel kültürün doğrudan etkisi bağlamında göç, insanlar için yaşadıkları yeni ülkenin toplumsal yapısı, hukuk düzeni, hükümet politikaları, devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri ile girmek zorunda kaldıkları toplumsal ilişkilerle beraber bir entegrasyonu da zorunlu hale getirmektedir.⁹² On beş Avrupa Birliği üyesi ülkesinde yaşayan toplam Müslüman nüfusun 13,2 milyon olduğu⁹³ düşünülürse, kültürel homojenizasyonun Batı ülkelerinde yaşayan göçmenler üzerindeki etkilerinden birinin dinle ilgili olduğu söylenebilir.

Çeşitli ülkelerden gelen Müslümanlar Batı'da kendi ülkelerinden farklı bir devlet yönetimiyle karşılaşmaktadır. Bu yeni yönetim biçimi onlara bir taraftan kendi dinlerini ifade edebilme imkânı verirken, diğer taraftan buldukları ülke hukuku çerçevesinde dini örgütlenmelerine imkân tanımaktadır. Ancak bu yeni ülke kanunları çerçevesindeki dini örgütlenme biçimleri kendi ülkelerinden farklı bir şekilde tanzim edilmektedir. Örneğin Avrupa'da yaşayan Müslümanlar dini merkezlerini çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere meydana getirmektedir. Batı'da camiler sadece dini bir merkez değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir merkez, dini cemaat ve kurumlar sivil toplumun birer parçası olarak işlev görmektedir.⁹⁴ Anlaşılan o ki, Batı ülkeleri farklı dinlere mensup insanlara inançlarını özgürce yaşama imkanı vermektedir. Ancak, bunlarla ilgili kanunlar kendi dini teşkilatlanmalarına göre hazırlandığından, göçmenler geldikleri ülkelerinden farklı bir dini yapılanma gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla Batı'daki Müslümanların ve onların dini teşkilatlarının hem oradaki kültür öğeleri hem de yasaları tarafından yeniden şekillendirildiğini söylemek mümkündür.

Bazı Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalar, göç olgusu çerçevesinde kültürel homojenleşmenin din açısından etkisini daha iyi ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre, Avrupa'ya göç edenlerin ikinci ve üçüncü kuşaklarında eğitim

⁹² Kadir Canatan, "Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı", **İslamiyat**, c. 8, sayı 4, Ekim-Aralık 2005, s. 94.

⁹³ Faruk Şen, "AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar", **İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu Bildiri Metni**, 25-27 Kasım 2004, s. 2.

⁹⁴ Canatan, a.g.m., s.99.

durumu yükseldikçe dinlerine bağlılıkları devam etse de, daha liberal, modern görüşlere sahip ve aynı zamanda da radikal eğilimlerden de uzak durdukları gözlenmektedir.⁹⁵ Göç eden ilk kuşaktan sonraki ikinci ve üçüncü kuşaklardan itibaren göçmenler doğup büyüdükları yeni toplumun sosyal ve kültürel şartlarından etkilenmekte ve inançlarını da bu çerçevede yeniden gözden geçirmektedir.

Küreselleşme, dünyayı global bir köy hâline getirmekte ve bu 'köy'de tüketim kalıpları, kurumlar, gruplar birbirine benzeşmektedir. Bir başka ifadeyle, neredeyse farklı hayat tarzları zorlaşmaktadır. Yemekten giyime, eğlenceden dinlenmeye kadar pek çok alanda "tek-tipleşme" yaşanmaktadır. Tüm bu homojenleşme süreçleri çerçevesinde değerler alanında da önemli dönüşümler olmaktadır. Buraya kadar değerler bakımından ve bu değerlerden özellikle din açısından yaşanan homojenleşmenin etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Homojen kültürün meydana getirdiği etkilere yerel kültür ve dinlerin ne şekilde tepki vereceği ve ne şekilde kendilerini koruyacağı sorusu sorulabilir.

2.3.2.2. Küreselleşme Sürecinde Yerelleşmenin Dine Etkileri

Küreselleşme veya homojenleştirme dediğimiz şey bir yönüyle kültürleri türdeşleştirip homojenleştirirken, diğer yönüyle tikele veya yerele de hareket alanı açmaktadır. "*Dolayısıyla küresel ve yerel arasında daima ve süregelen bir diyalektik vardır.*"⁹⁶ Bugün dünyanın küresel bir köy haline geldiği söylene de, yerel kültürlerin tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Hatta bugün küreselleşmenin çok kültürlülük/çok etniklilik gibi çoğulcu yapılara imkân tanınması köken arayışını artırmaktadır.⁹⁷ Dolayısıyla, küreselleşme hem bir benimseme ve hem de bir reddiye içerir. Benimseme, küreselleşmede öncü toplumların kültür kodlarının Batı-dışı toplumlarca tüketilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Reddiye ise,

⁹⁵ Faruk Şen, "AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar", s. 9.

⁹⁶ Hall, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", s. 88.

⁹⁷ Robertson, a.g.e., s. 285–286.

küresel karşısında yereli tanımlamaktadır. Küresel kültür karşısında yerelin durumu üç şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, bu kültür kodları yerel tarafından tamamen reddedilmekte; ikinci olarak bu kültürel kodların esasen yerel kültürde bir karşılığı aranmakta, üçüncüsü ise; bu kültürel kodların bazılarını almakta sakınca görülmemektedir.⁹⁸ Böylece, küreselleşme süreciyle meydana gelen dünyanın birlikteliği, yerel kültürleri de bu bütüne çekmektedir. Bu süreçte yerelin bütüne dahil olması farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Çok kültürlülük/çok etniklilik küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden biridir. Nitekim S. Hall, “küresel”in eklenmiş tikellerden meydana geldiğini söylemekte, dolayısıyla ona göre, küresel denen şey egemen tikelin kendi kendini temsil etmesidir.⁹⁹ Küresel, bir yandan her bir medeniyete ait özelliklere önem vermeyen mütecanis bir dünya medeniyeti doğurmakta iken, öte yandan da medeniyet kategorilerine taze bir güç katan ananevi etnik ve dini kimlikleri yeniden canlandırmaktadır.¹⁰⁰ Demek ki, küreselleşme süreci eşit olmasa da hem egemen kültüre hem de yerel kültürler için fırsatlar sunmaktadır. Fırsatlar eşit değil, çünkü siyasal, ekonomik ve teknolojik imkânların çoğuna sahip kültür kendini daha çok temsil edebilmektedir.

Kıtalar arasında hızla aktarılan devasa bir küresel kültür, ekonomi ve tarih karşısında yerel, ancak kendi saklı tarihini yeniden keşfederek temsil imkânı bulabilir. Onların temsil imkânı yukarıdan aşağı yerine, tabandan yukarı doğrudur. Küreselleşmiş güçlerin anonim, kişiselliğin bulunmadığı dünyasına karşı, yerelin tepkisi “*dünyayı bilmem ama köyümü anlatabilirim, mahallemden söz edebilirim, cemaatimi anlatabilirim*” şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁰¹ Bu sebeple küresel her zaman diğer yerellikleri şekillendirmek için bütün teknolojik ve diğer imkânları seferber ederken, diğer yerellikler ise kendi egemenliklerini korumak ve küresel kültürün hâkimiyetine direnmek için çaba sarf etmektedirler. Aslında paradoks gibi

⁹⁸ Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 41.

⁹⁹ Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 94.

¹⁰⁰ Falk, a.g.e., s. 83.

¹⁰¹ Hall, a.g.m., s. 56–57.

görünse bile, küreselleşme her iki süreci de aynı anda ihtiva etmektedir. Küreselleşme, bir taraftan evrensel bir kültür ve hayat tarzı empoze ederken, kendi varlığını sürekli kılabilmek için de başka bir kutbu beraberinde yaratmaktadır. Yani söz konusu olay, toplumsal bir etki tepki çerçevesinde şekillenmektedir. Kendine küresel kültür empoze edilen karşı kutup, kendini yani yerel özelliğini korumaya almaktadır. Bu bağlamda, homojenlik ve heterojenliğin bir arada var olduğu bir dünyada sadece egemen dinlerin değil, aynı zamanda geleneksel dinlerin ve kültürlerin de önemli bir yere sahip olduğu hatta giderek güçlendiği söylenebilir.

Küresel kültür ve inançlar karşısında bazı yerel din ve kültürler sadece bir savunmayı dile getirmeyip bunun ötesinde onlara karşı alternatif oluşturmaktadır. Kültürel küreselleşmeye bir yanıt niteliği taşıyan yerel tepki küresel ölçekte de etkili olabilmektedir. Bu bağlamda sadece yerel özelliklere sahip bazı dini hareketler daha sonra dünya ölçeğinde bir etki gerçekleştirebilmektedir. P. Berger bu hareketi “çıkarma” olarak isimlendirmektedir. *“Halk düzeyinde Hindistan çok etkili dinsel hareketler ‘çıkarmış’, bunlar zaman zaman toplumun yukarı katmanlarına da ulaşmıştır. Sai Baba hareketi ile Hare Krişna hareketi Hindistan’dan yayılan kültürel ‘ihracın’ en kolay görülebilen örnekleridir.”*¹⁰² Dolayısıyla küresellik, sadece öncü veya egemen kültürler için değil, aynı zamanda yerel kültürlere de dünya ölçeğinde imkânlar sunmaktadır. Küreselleşmenin sunduğu kitle iletişim vasıtaları ve kolaylaşan göçler yoluyla yerel kültürler küresele dâhil olabilmektedir. Hatta bu örnekteki gibi kendi coğrafyasında güçlendikten sonra, Batı ülkelerinde de içinde buldukları egemen kültürü tehdit edecek boyutlara erişebilmektedir. Bu bakımdan yerel ile küresel arasındaki ilişki, taraflardan birinin dışlanması veya ikisi arasındaki gerilimden ziyade, yerelin küresel içinde yeniden üretildiğini göstermektedir.

Öyle görünüyor ki, küreselleşme karşısında yerellikler ortadan kalkmamakta, tersine, küreselin ona sağladığı imkânları da kullanarak, küresel karşısında kendini daha iyi ifade edebilmektedirler. Yerelin küresel karşısındaki kendini ifade biçimiyle

¹⁰² Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 22.

ilgili Şu sorular akla gelmektedir. Birincisi; yerel, küresel içinde kendini yeniden keşfedip ona dâhil olurken, tamamen yalın ve ilk orijinal haliyle mi katılmaktadır? Değilse, yerelin küresele katılım biçimleri ne şekilde gerçekleşmektedir? Bu iki soruyu din fenomeni açısından değerlendirdiğimizde, Küre genelinde egemen olan dinin ifade şekillerinin yerel dinler üzerinde ne şekilde etkisi olduğunu sorgulamak gerekir.

Küreselleşmenin bir yönüyle Batılı öncü toplumların kültür kodlarının dayatıldığı türdeşleştirmeye; diğer yönüyle ise, Batı dışı toplumların kendilerini yeniden tanımalarına ve tanımlamalarına da imkân sunan bir süreç olduğuna dikkat çekmiştik. Yerel küresel ilişkisinin ilk biçimi dolaylı yoldan küresel kodların onaylanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu, “Batılı” denen şey, esasen kendi kültürümüzde de bulunmaktadır. Öyleyse Batılı denen şeyleri almak ve benimsemekte herhangi bir sakınca yoktur, düşüncesine dayanmaktadır.¹⁰³ Bu şekilde dolaylı yoldan küresel kültür kodları yerel tarafından onaylanmaktadır. Böylece yerellik bir taraftan kendini hâkim kültür karşısına alternatif olarak ortaya koymakta, diğer taraftan ise kendini küresel kültürden tamamen tecrit etmemekte, onun bir parçasıymış gibi göstermektedir. Bu ise, yerelin küresel karşısında kendini ifade etme biçimlerinden ilkin, “kendi kendini oryantalize etme”yi meydana getirir. Mesela, günümüzde sıkça duymaya alıştığımız küresel ısınma konusunda, hemen her kurum veya sivil toplum ve bu arada pek çok dini liderler¹⁰⁴ uyarıda bulunmaktadırlar. Konu küresel ölçekte ısrarla vurgulandıkça, pek çok farklı dinlere mensup insanlar da bu konunun aslında kendi dinleri tarafından da önemsendiğinin yeniden farkına varmakta ve bunları ifade etmeye başlamaktadırlar. Pek çok dini öğretilerde çevreye önem veren söylemin bulunduğu bilinmektedir. Ancak her nedense bunlar ancak küresel ölçekte ifade edilmeye başlandığında hatırlanmaktadır. Dolayısıyla, yerel bir din tamamen kendine özgü dini bir öğreti olsa bile, onu

¹⁰³ Sarıbay, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁴ Fatih Türkmenoğlu, “Dünyanın Geleceği İçin ‘Sessiz Dua’”, Erişim: 12.09.2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/09/guncel/agun.html>, (İklim değişiklikleri ve küresel ısınma hakkındaki konferans öncesinde, aralarında Fener Rum Patriği Bartholomeos'un da bulunduğu Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Budist ve Hindu din adamları "Dünya İçin Sessiz Dua" adı altında bir ayin gerçekleştirdi.)

yaymak üzere egemen küresel söylemi kullanmaktadır. Böylece o, kendi farkını ortaya koyarken, diğer taraftan da kendini tamamen küreselden tecrit etmemek üzere onunla eş zamanlı ve benzer bir söylem geliştirme yoluna gitmektedir.

Küreselleşmeye yüzeysel olarak bakıldığında homojenleşmeyi telkin ediyor gibi görünse de, aslında daha yakın bir bakış açısı yerel özelliklerin de fark edilmesini sağlayacaktır. Bu bakımdan küreselin sanki yereli dışıyormuş gibi tanımlanması pek de isabetli değildir. Bu yöndeki bir tanımlama, küresel sistem içindeki birimlerin dışlanarak, küreselin tüm yerelliklerin ötesinde bir anlam taşıdığını söylemeye gelir. Bu bakımdan en genel anlamıyla, dünyanın bir bütün olarak küçültülmesi diye tanımlanan küreselleşme, yerelliklerin irtibatını kapsar.¹⁰⁵ Kültürel küreselleşme ile birlikte kültürel farklılıklar canlanmakta, yerel ve alt kültürler, küresel ölçekte kendilerini gösterme ve seslerini duyurma imkânına kavuşmaktadır. Yerel toplumlar küreselleşme sayesinde kendilerini ifade edebilme fırsatı yanında, egemen toplumların kültürel kodları ile de etkileşime girmektedirler.¹⁰⁶ Yerel veya alt kültürlerin ister egemen toplumların kültürleri ile isterse farklı yerel kültürlerle etkileşime girmeleri ile birlikte, eğer yerel kültür giderek aşındırmamış ve çözülmemişse, yeni kültürel oluşumları da beraberinde getirmektedir. Yerelin kendini ifade etme biçiminin ikinci şekli, yeni oluşumlar, Bauman tarafından küreselleşmenin ‘meşru çocuğu’ olarak kabul edilmekte ve “melezleşme” olarak isimlendirilmektedir.¹⁰⁷ Melezlik düşüncesinin en temel unsuru basitçe ‘karışım’dır. Yani bir araya gelme, birleşme ve birbirine girmedir. Küreselliğin yeniden ürettiği sanal veya gerçek göç süreçleriyle birlikte, melezlik, kültürler arasında artan trafiğin sonucunda dünyanın farklı yerlerindeki kültürlerin birbirlerine karışmasıdır.¹⁰⁸ Melezlik küreselleşme ile birlikte sanki yeni keşfedilen bir olgu olarak kabul edilmemelidir. Tarihi süreç içerisinde savaş, göç, seyahat gibi hadiseler sayesinde kültürel karşılaşmalar hep ola gelmektedir. Burada “öyleyse yeni olan nedir?” diye bir soru akla gelebilir.

¹⁰⁵ Roland Robertson, “Glokalleşme: Zaman Mekân ve Homojenlik Heterojenlik”, s. 125-129.

¹⁰⁶ Robertson, a.g.m., s. 118.

¹⁰⁷ Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, s. 9.

¹⁰⁸ Thomlinson, a.g.e., s. 195.

Pek çok olgu gibi melezlik de küreselleşme ile birlikte bazı yeni anlamlar kazanmış gibidir. Uluslararası gelişmeler veya teknolojik buluşlar sayesinde evrensel ve yerel, başka bir ifade ile homojenleşme ve heterojenleşme birbiriyle paralel gitmektedir.¹⁰⁹ Gerek medya gerekse iletişim teknolojileri sayesinde, insanların kendi hayatları dışındaki hayat biçimlerini kavrama kapasiteleri artmakta ve bu durum toplumların kültürel, sosyal ve dini yaşantılarını etkilemektedir.¹¹⁰ Bu etkileşim sürecinde sadece yerel kültürler etkilenmemekte, Batı metropollerinde de Asya ve Afrika kültürleri ile karşılaşarak bu etkileşimi yaşamaktadırlar.¹¹¹ Ancak “*melez oluşumlar sadece kültürel alanlarda değil üretim biçimlerinde de görülmektedir.*”¹¹² Hall’ın çay örneği, bunun en çarpıcı örneğini meydana getirmektedir. Çay İngilizlerle özdeşleşmekle birlikte İngilizlerin çay yetiştirmedikleri bilinmektedir. Çay İngiltere’ye Sri Lanka, Seylan ve Hindistan’dan gelmektedir. Ancak İngilizlerin bir fincan çay olmadan bir gün bile geçiremeyecekleri dışında çayla ilgili pek de fazla bir şey bilmedikleri söylenmektedir. Hâlbuki çay onların kimlikleri ile özdeşleşmektedir.¹¹³ Bu örnekteki gibi bazı yerel unsurlar egemen kültürlerle tesir edebilmektedir. Hatta bu tesir o kadar etkilidir ki, yerel kültürden alınan unsur, egemen kültürün bir parçası haline gelebilmektedir. Örneğin yukarıda ifade edildiği gibi, çay denince, ilk önce İngilizler akla gelmektedir.

Küreselleşme sürecinde farklı alanlardaki toplumlar arası etkileşimlerin diğer tarihi süreçlerdeki etkileşimlere göre farkı, bu süreçte meydana gelen teknolojik gelişmelerdir. Mesela, 1989 yılında Doğu Avrupa’da ortaya çıkan gelişmeleri yeterince anlayabilmek için televizyonun etkisinin ihmal edilemeyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla, yirminci yüzyıldan itibaren iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, dünyanın tek kutupluluğa gitmesine yol açmaktadır.¹¹⁴ Böylece

¹⁰⁹ Roland Robertson, “Glokalleşme: Zaman Mekân ve Homojenlik Heterojenlik”, s. 131.

¹¹⁰ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 6. Baskı, s. 262.

¹¹¹ Aslanoğlu, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa, Bursa, 1998, s. 169.

¹¹² Aslanoğlu, a.g.e., s. 171.

¹¹³ Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 72.

¹¹⁴ Giddens, **Üçüncü Yol**, s. 43.

teknolojik gelişmeler sayesinde bireyler, toplumlar ve kültürler arası ilişkiler geçmişe göre daha da yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşan bu ilişkiler kültürel bir saflıktan söz etmeyi de imkânsız hale getirmektedir. Bunun sonucu olarak dünyanın en ücra köşesindeki kendi halinde yaşayan bir yerli kabileden, onların üretim, giyim, eğlence, dini ayin gibi pek çok hayat tarzlarından haberdar olabilmekteyiz. Bu sayede kendi dışındaki toplumlardan habersiz kapalı toplumlardan söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Demek ki, küreselleşme melezleşmeye yeni bir anlam kazandırmamakta ancak tarihte görülmemiş bir ivme kazandırmaktadır.

Küreselleşmenin sunduğu imkânlar sayesinde yerel kültürler, kendi müziklerini, yemek alışkanlıklarını, giyim ve eğlence tarzlarını, yerel sanat dallarına kadar tüm kültürel değerlerini ve dini motiflerine kadar pek çok alanda kendi karakteristik özelliklerini küresel düzeyde sergileme fırsatı bulabilmektedirler. Yerel toplumlar bu sayede küresel içinde yer alabilmektedirler. Ancak yerel toplumların küresel içinde nasıl yer alacağı o toplumların “iç özellikleri”¹¹⁵ tarafından belirlenmektedir. Toplumların iç özelliklerinden birinin de din olduğu gerçeğinden hareketle Japonya’nın küresel duruma katılımının belirlenmesinde Japon dininin katkısı bu konu bir örnek teşkil etmektedir.

Japonların Pasifik savaşı diye adlandırdıkları savaştan sonra yeni dini hareketler ortaya çıkmıştır. Bu yeni dini hareketlerin (Risso Kosei, Soka Gakkai) birleştikleri nokta, her ikisinin de Japonya merkezli bir dünya hakkında düşüncelere sahip olmalarıdır. Her iki hareket de bu hedeflerini gerçekleştirmek üzere hem uluslararası düzeyde hem de halka yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu etkinliklerin temeli barış düşüncesidir. Bu çerçevede her iki tarikat da Batı dünyasındaki düzenlenen konferanslar destekleyerek ve devlet adamlarına ödüller vererek kendilerini barışa adanıklarını göstermeye çalıştılar. Böylece bir yandan hem Japonya’nın küreselleşmesine katkı sağladılar hem de kendilerine kısmen de olsa meşruluk kazandırdılar. Aynı şekilde Japonya’nın küresel düzeydeki katılımına başka bir katkı da Devlet Şinto’su aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Japonya’nın

¹¹⁵ Nalân Yetim, “Küresel Üretim Yapılanmasında Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?” **Doğu Batı**, yıl 5 sayı 18, Şubat, Mart, Nisan, 2002, s. 138.

Pasifik Savaşındaki yenilgisinden sonra güçlenmesinde ve imalat ve ticaret etkinliğinde Devlet Şintos'un önemli rolü bulunmaktadır. Bu dini hareketlerin Japon küreselleşmesine katkısının, küresel arenadaki diğer toplumların fikirlerini seçici ve sistemli bir şekilde ithal etmesi ve aynı zamanda bunları Japon kültürüyle bağdaştırması şeklinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu bağdaştırıcılığın başka bir örneği Japon birey ve aile hayatında görülmektedir. Örneğin, Japonlar birden fazla dini yönelime sahiptir. Bu bağlamda, Japon bağdaştırmacılığının en somut örneği, Japon'ların bir taraftan yerli dinlere bağlı iken, diğer taraftan Hıristiyan evlilik törelerini benimsemeleridir.¹¹⁶ Demek ki, toplumların küresele katılımlarında onların iç dinamiği olan din önemli bir yere sahiptir. Japonya örneğinde görüldüğü üzere, o'nun küresele katılımında dinin üstelenmiş olduğu bağdaştırıcı tavır dini ve kültürel bir melezleşme de meydana getirmekle birlikte küresel özelliklerin özümsemesine de katkıda bulunmaktadır.

Küreselleşme sürecinde yerelin küresele katılımının bir şekli olan melezleşme sadece Japon diniyle sınırlı değildir. Benzer melezleşme örneklerine farklı yerel dinlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Tayvan'daki Budacı hareketler, kendi yerel öğretilerini yaymak üzere Amerikan Protestanlığının pek çok örgütlenme biçimlerini kullanmaktadırlar¹¹⁷ Örnekten anlaşılacağı üzere yerel bir din tamamen kendi özgün dini mesajını yaymak üzere, küresel egemenliği kendinden daha güçlü farklı bir dinin örgütlenme biçimini kullanabilmektedir. Dini öğreti, buradaki gibi her ne kadar yerel özellikler taşısa da küresel içerisinde kendini ifade edebilmek için Küredeki egemen bir dinin örgütlenme biçimini kullanarak melez bir özellik sergilemektedir.

Küreselleşme sürecinin sağladığı imkânlar, kültürel karşılaşmaları hızlandırmakta, toplumlar arası kültürel farklılaşmayı da giderek azaltmaktadır. Küreselleşme ile paralel gittiğini ifade ettiğimiz yerelin kendini ifade biçimleri de bu çerçevede farklılık arz etmektedir. Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle yerel, kendini küreselleşmeye karşı ya "kendi kendini oryantelize" etme, ya da

¹¹⁶ Robertson, a.g.e., s. 146-147, 155-157.

¹¹⁷ Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", s. 19.

“melezleşme” olarak ifade ettiğimiz iki şekilde ortaya koymaktadır. Yerelin bu iki şekilde küresele katılımına dikkat edilecek olursa, ortak bir özelliğe sahip olduğu görülür. Her iki şekilde de küresele bir tepki yerine küreselin bazı özellikleri yerel içinde kaynaştırılır. Buna bir tür küresel ve yerelin uzlaşması denebilir. Ancak yerelin küresel içinde kendini ifade edişinin bu iki şekli dışında üçüncü bir durum daha vardır.

Küreselleşme sürecinde, kültürler arası yaklaşma son derece hızlı bir şekilde meydana gelmekte ve küresel ile yerel birlikteliğine şahit olunmaktadır. Bu durum bir yönüyle geleneksel ve yerel kültürler ile dinleri tehdit etmektedir. Küreselleşme ile ortaya çıkan farklı kültürlerin bir arada yaşama zorunluluğu çoğu kez birilerinin kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfetmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu durum bir tür izafileştirme değildir. İzafileştirme öteki kültürlerle bir arada yaşama zorunluluğu karşısında bir tür meydan okumadır. İzafileştirme olarak nitelendirilen bu duruma ise, fundamentalizm denilmektedir.¹¹⁸ Yerelin küresel içinde kendini ortaya koymasının üçüncü şeklini fundamentalizm meydana getirmektedir. Aslında böylece fundamentalizm, kendini hem melezleşme, hem de kendi kendini oryantalize etme sürecine karşı bir tür tepki şeklinde sunmaktadır.

Fundamentalizm, temel metinlere ya da ‘temellere’ geri dönmeyi ifade eden bir hareket ya da inanç olup, 1920’lerden beri Hıristiyanlık içindeki Protestan eğilimler ve son zamanlarda İslamiyet içindeki bazı eğilimleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.¹¹⁹ Kavramın Hıristiyan teolojisindeki anlamı, modernizm karşısında kilise sisteminin temelinde yatan asli değerleri koruma amacıyla ortaya çıkan hareketi ifade etmektedir. Ayrıca ‘öze dönüş’ü ifade eden olumlu bir anlamı da bulunmaktadır. Bununla birlikte fundamentalizm, büyük ölçüde farklı kültürel ve dini bağlamlardan doğar ve kesin anlamını da ortaya çıktığı kontekst içinde kazanır.¹²⁰ Bu bağlamda, kavramın kültürler arası genellenebilirliği bakımından iki

¹¹⁸ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 355.

¹¹⁹ Marshall, a.g.e., s. 251.

¹²⁰ Temel Yeşilyurt, “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?”, **Türkiyenin Güvenliği Sempozyumu, 17-19 Aralık 2001**, Erişim: 15.04.2007,

<http://perweb.firat.edu.tr/default.asp?content=personelgoster.asp&uid=i-A-0063>, s. 763-764.

yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, değişik dinsel kültür ortamlarında gelişebilecek, ancak benzerlikler gösteren fundamentalizmlerin bulunabileceğini kabul etmektedir. Bu görüşün temel yaklaşımı, topluluğun ayırt edici kimliğini korumaya yönelik stratejiler olarak ifade edilmektedir. İkinci yaklaşım ise, *dini ideoloji* olarak betimlemektedir. Bu görüşe göre ise, fundamentalizm “*tüm sorunların ele alınarak çözüme kavuşturulduğu genel bir çerçeveyi teşkil eden katı, eleştirilemeyen inançlar, görüşler ve varsayımlar*” bütünüdür. Bu yaklaşım, fundamentalist grupların ortak paydasının “*Aydınlanma değerlerine yakın duran sekülerizm ve modernizme sıcak bakan tüm kişi ve kurumlara muhalefet etmek*” olduğunu ifade etmektedir.¹²¹ Wuthnow da benzer bir şekilde, “*fundamentalizmin temellerinin modernizasyon süreçlerine düşmanca tepkiler doğuran toplumsal krizlere dayandığını belirtir.*” Aynı zamanda o, “*fundamentalizmi mutlak değerler etrafında şekillenmiş ve kültürel farklılaşma sürecine bir karşı-akımı temsil eden totalistik dünya görüşü*” olarak tanımlamaktadır.¹²² Anlaşılan o ki, fundamentalizmle ifade edilmek istenen, öncelikle farklılaşmaya ve farklılıkların bir aradalığına bir tepki, ardından öze dönüş ve o özün korunmasına yönelik her türlü toplumsal faaliyetlerdir.

Fundamentalizm kavramında küreselleşme süreciyle birlikte bir anlam kayması görülmektedir. Kavramın ilk olarak Amerikan Hıristiyan ve Musevileri ile ilgili kullanılmaya başladığı biliniyor. Ancak, özellikle Avrupa’da kamuoyu fundamentalizm kavramını doğrudan İslam köktenciliği ile ilişkilendirmektedir.¹²³ Bundan başka, kavramın aslında olmamasına rağmen, çirkin, hoşgörüsüz, şiddet yanlısı, fanatik dindar gibi anlamlar da yüklenmektedir. Fundamentalizme bu tür olumsuz anlamların yüklenmesinde Batılı medyanın katkısı büyüktür. Hatta kavramın anlamı Batılı medya organları tarafından öylesine anlam kaybına uğratılmaktadır ki, bazen sadece İslam’ı ifade etmek üzere bile

¹²¹ Recep Yapar, “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”, **Din Kültür ve Çağdaşlık**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2007, s. 140-141.

¹²² Robert J. Wuthnow, “Din Sosyolojisi”, çev. Adil Çiftçi, **Din ve Modernlik**, s. 82.

¹²³ Faruk Şen, “Avrupa’daki Türkler Arasında İslam Köktendinciliği”, **Köktendincilik ve Çoğulculuk**, çev. Nezh Pala, ed. Coşkun San, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996, s. 69.

kullanılabilmektedir.¹²⁴ Fundamentalizm, Hıristiyan tarihiyle ilişkili bir kavram olduğu halde, özellikle Batılı yayın organları tarafından hem anlam kaymasına uğratarak olumsuz anlamlar yüklenmesi, hem de İslam'ı ifade etmek üzere kullanılması dikkat çekicidir. Çünkü İslam, Hıristiyan ülkelerde azınlıkların dini olarak yereli temsil etmektedir. Böylece, fundamentalizm kavramına yeni anlamlar kazandırılması küresel ve yerelin mücadelesi sürecine dönmektedir.

Fundamentalizm pek çok farklı anlamlar yüklenerek tartışmalı hale getirilmesine rağmen, Giddens kavrama nesnel bir anlam yüklenebileceğini belirtmektedir. Ona göre fundamentalizmin dinsel ya da başka inançlarla ilgisi bulunmamaktadır. Bilakis o, inançlara dayalı hakikatin nasıl savunulduğunu ifade ederek fundamentalizmi, küreselleştirici modernliğe ve küresel kozmopolitliğe karşı duruşu gösteren bir olgu olarak değerlendirmektedir.¹²⁵ Burada fundamentalizm fanatiklik veya benzer negatif anlamlarla ilgili değildir. Kavramla ifade edilmek istenen, literal bir yorumlama ile temel metinlere geri dönme özlemidir. İslamiyeti örnek vererek söylemek gerekirse fundamentalizmin, *“Kur'an ve Sünnet'e dönüş çağrısından başka, terör, hunharlık ve bilim düşmanlığı ile eşdeğer bir anlamı bulunmamaktadır”*¹²⁶ Bizim buradaki kullanımımız da *“seküler modernliğe ve çoğu zaman küreselliğe muhalefeti ve öze dönüşü”*¹²⁷ ifade etmektedir. Dolayısıyla, küreselleşmenin meydana getirdiği çok kültürlük ve bunların bir arada yaşama zorunluluğu, yani bir anlamda, dünyanın küresel bir köy halini alması, küresel ve yerelin bir biriyle çatışan durumları ortaya çıkarmıştır. Meydana gelen bu yeni durum, yerelin küreselliğe muhalefeti ve öze dönüşüne, yani fundamentalizm ile yeniden dirilmesine imkân vermiştir.

¹²⁴ Ahmed Akbar, **Postmodernizm ve İslam**, çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 28; Gerrie Ter Haar, “Religious Fundamentalism And Social Change”, **The Freedom To Do God's Will**, ed. Gerrie Ter Haar-James J. Busuttil, Routledge, London and New York, 2003, s. 5.

¹²⁵ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, s. 62.

¹²⁶ Necdet Subaşı, **Kutsanmış Görüntüler**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1999, s. 68.

¹²⁷ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 356.

Küreselleşmenin homojenleştirici etkisi ve aynı zamanda çok farklı ve zıt kültürleri bir arada yaşama zorunda bırakması, yerelin kendi kültürel ve dini değerlerini tehdit altında hissetmesine yol açmakta ve fundamentalist bir tepkiyle kendi dışlamacı ve savunmacı cephesine çekilmektedir. Örneğin, modernliğin reddi, köktendinci kimliğin yeniden keşfine yol açmaktadır.¹²⁸ Fundamentalist hareketlerin modernliği reddi, modern bilgiyi kendi akılcı bağlamından koparıp İslam'ın hizmetine vermeyi hedeflemektedir. Bu ise, modernizmden alınan öğeleri, sosyo/kültürel bağlamlarından ayırmak anlamına gelmektedir.¹²⁹ Aslında modern hayatın sosyo kültürel altyapısının arındırılması, tam fundamentalizmin tanımındaki öze dönüşü ifade etmektedir. Bu bakımdan fundamentalistlerin hem bilimsel bilgiden faydalanmak, hem de onun akılcılığa dayalı kültürünü reddetmek istedikleri söylenebilir. Dolayısıyla bir fundamentalistin hem modernizmin kazanımlarından faydalanmayı istediğini, hem de onun akılcı arka planını kültürel bir tehdit olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Modernliğe tepki sadece İslam'a has bir özellik olmayıp, aynı zamanda Hıristiyan fundamentalizminin de bir özelliği olarak sayılmaktadır. Çünkü Hıristiyan fundamentalizmi de modernliğin sebep olduğu, kentleşme, teknolojik devrim, etnik ve dini çoğulculuk gibi son derece radikal yapısal ve sosyal değişimler sonucu meydana gelen geleneğin parçalanması ve tahrip edilmesine karşı dini bir meydan okuma ve bir tepki ihtiva eder.¹³⁰ Amerika'daki fundamentalist Hıristiyanların 1929'daki ekonomik bunalım sonucu gösterdikleri tepki buna güzel bir örnektir. Fundamentalistlere göre büyük bunalım Tanrı'nın Amerika'ya dinden döndüğü için verdiği bir ceza ve İsa'nın yakında geri döneceğini göstermektedir. Bunalımdan kurtulmanın yolu ise Kitab-ı Mukaddese dönmekten geçmektedir. 1970 ve 80'li yıllarda ise fundamentalistler için asıl tehlike olarak artık komünizm, değil laik hümanizm görülmektedir. Çünkü laik hümanizm ahlaksız bir özgürlüğü övmekte, insanı Tanrı'dan ayırmakta, dine karşı aklın isteklerini ve içgüdülerin arzularını

¹²⁸ Hall, "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", s.57.

¹²⁹ Bassam Tibi, "Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakın Doğu'nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırı", **Köktendincilik ve Çoğulculuk**, çev. Nezih Pala, ed. Coşkun San, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996, s. 53.

¹³⁰ Gerrie Ter Haar, "Religious Fundamentalism and Social Change", s. 5.

teşvik etmektedir.¹³¹ Görünen o ki yerel kültürlerini veya dinlerini küresel modernliğin unsurları karşısında tehlikede gören dini veya dini olmayan gruplar, kendi kültürel özlerine dönmekte ve bu öze zarar veren her şeye tepki göstermektedir.

1979'da İran devrimi ile birlikte fundamentalizm kavramı modernliğe ve çoğu kez küreselliğe muhalefeti vurgulayan hareketler için kullanılmaya başlanmıştır. Küresellik karşıtı bu hareketler, katıksız değer ve inançlardan açık bir kopma olarak gördükleri bir döneme yeniden dönerek modern yaşamı dinselleştirmeye çalışmaktadırlar.¹³² Tarihsel süreç içinde fundamentalizmin tepkici ve anti modernist tavırları açısından farklı dinlere mensup fundamentalist grupların benzeşen yönleri bulunmaktadır. Bunların başında onların toplum görüşü gelmektedir. Fundamentalistlerin toplum görüşü aile merkezlidir. Aile yaşamının korunması ve çözülen aile değerlerinin yaşatılması önemlidir. Fundamentalistlere göre modern küresel toplumda kürtaj, eşcinsellik, pornografi, laiklik ve feminizm gibi türedi ve yapay yöntemlerle aile kurumu yıpratılmakta ve çözülmektedir. Ailenin çözülmesi ise uzun vadede toplumun çözülmesi demek olduğundan, yukarıdaki olgularla mutlaka mücadele edilmesi gereklidir. Bu nedenle fundamentalist gruplar hemen her alanda kendilerini modern toplum içinde özerkleştiren cemaatler ve kurumlar oluşturarak çocuklarını bu cemaatlerin kurduğu özel eğitim kurumlarında yetiştirmektedir. Dolayısıyla toplumu içten dönüştürme bu hareketin temel stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır.¹³³ O halde küreselleşme sürecinde yerel bir tepki olan fundamentalizm, dini ve kültürel temellere dayanan kurumların küreselleşme tarafından yıpratılmasına bir tepkiden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında bir tepki hareketi olarak fundamentalizmi tek bir dinle ilişkilendirmek mümkün değildir.

¹³¹ Neşet Toka, “‘İslami Fundamentalizm’ Mümkün müdür?”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz-1995, sayı 12, s. 15.

¹³² Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 356.

¹³³ Kadir Canatan, “Bir Okuma Biçimi Olarak Fundamentalizm ve İslamcılık”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz-1995, sayı 12, s. 49-65.

Faklı ülke ve dinlere mensup fundamentalist gruplar bulunmaktadır. Mesela, ABD’de Hıristiyan, Hindistan’da Hindu ve Tayland’da Budist fundamentalist gruplara rastlanmaktadır. Dini ya da değil fundamentalist gruplar yerel kültürlerini küresel karşısında korumaya alırlarken, karşı oldukları küreselleşmenin imkânlarından da faydalanmaktadırlar. Özellikle televizyon ve yeni iletişim teknolojileri bu gruplara küresel ölçekte kendilerini ifade etme fırsatı sunmaktadır. Örneğin Ayetullah Humeyni İran’da iktidarı ele geçirmeden önce kendi öğretilerini anlatan sesli ve görüntülü kasetler çıkarmıştı. Hindutwa militanları bir Hindu kimliği duygusu yaratmak için internet’ten ve elektronik postadan geniş biçimde yararlanmışlardır.¹³⁴ Fundamentalist hareketlerden medyayı da çok iyi kullanan diğer bir grup, Dünya Evangelizm Hareketidir. Hareketin lideri vaiz Moris Cerullo evrensel uydu ağı ile faaliyet göstermektedir. Vaiz, hedeflerinin iki binli yıllarda İsa’nın öğretilerine bir milyar kişinin iman etmesi olduğunu söylemektedir.¹³⁵ Anlaşılan o ki, fundamentalist grupların yerel özelliklerini küreselleşmenin etkilerine karşı koruma altına alırken onun sunmuş olduğu teknolojik imkânlardan faydalanmaları küreselleşmenin sadece homojenleştirici bir süreç olmadığını göstermektedir. Bu yüzden küreselleşme yerel kültürler için hem bir tehdit, hem de onlara kendilerini zinde tutabilme fırsatları sunan bir süreç olarak görülebilir.

Küreselleşme ve moderniteyi kendileri için tehdit olarak gören yerel fundamental hareketler, kimi zaman küresel nitelikteki kültürler veya dinler için tehdit unsuru olabilmektedir. Nitekim günümüzde, Uzak Doğu kaynaklı fundamentalist gruplar Batı ve Hıristiyanlık için tehdit unsuru olarak görülmektedir. Küresel süreçteki ekonomik, siyasal ve kültürel Batı egemenliğine rağmen, Doğu felsefesi ve dini geleneklerinin Batı toplumları üzerindeki etkisinin gittikçe arttığı hatta, adeta bir doğululaşma sürecinin yaşanmakta olduğu söylenmektedir. Saka Gakkai, Hare Kirişna, Transendental Meditasyon, Batı Budist Tarikatı Dostları ve Feng Sui felsefesi gibi Doğulu akımların Batıda her geçen gün daha da güçlenip taraftar bulması bu görüşü desteklemektedir.¹³⁶ Örneklerden de anlaşılacağı gibi,

¹³⁴ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, s. 62-63.

¹³⁵ Akbar, **Postmodernizm ve İslam**, s. 29.

¹³⁶ Şinasi Gündüz, **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 77.

küreselleşme sürecinde görülen ekonomik, kültürel, siyasi ve teknolojik Batı egemenliğine rağmen; yerel din, inanç ve felsefelerin de kendini ifade etme hatta küresel nitelikteki Batı kültürü ve dini için tehdit oluşturacak bir tesirinden söz etmek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Batı'daki sekülerleşme ve çok kültürlülüğün geleneksel Hıristiyanlık için önemli bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Küreselleşme sürecindeki ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmeler sayesinde bireyler ve toplumlar giderek hem birbirine bağımlı, hem de rakip hale gelen bir dünyada bir arada yaşamak mecburiyetindedir. Böyle bir dünyada yaşama zorunda olan kültürler kendilerini korumaya, kendi özlerine gitmeye mecbur kalmaktadırlar. Bir taraftan modern dünyanın icapları olan sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte dinin toplumsal işlevi zayıflarken, diğer taraftan farklı kimlik ve kültürlerle daha yoğun bir şekilde karşılaşma durumunda kalan bireyler kendilerini güvende hissedecekleri bir çevre aramaya girişmektedirler. İşte bireylerin ve toplumların bu küresel gerekçeler karşısındaki çabaları, onların kendilerini daha güvende hissettikleri yerel kültür ve dinlerine dönüşü ile neticelenmektedir. Dolayısıyla, yerel kültür ve dinler küresellik karşısında farklı şekillerde yeniden canlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dünyanın büyük bir bölümünde insanların birbirleriyle teknolojik, kültürel, ekonomik, sosyal veya siyasal bir bağlantısı mevcuttur. Bir bakıma coğrafi sınırların ifade ettiği anlamlar artık değişmekte, eskiden olduğu gibi onların aşılmasını zorlayan şartlar ortadan kalkmaktadır. Küresel unsurlar sayesinde coğrafi sınırların kolaylıkla aşılması, toplumsal hayatta da bazı değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu değişimlerden önceki bölümlerde bahsettik. Bu bölümde ise küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen toplumsal değişmelerin, özellikle de dini alandaki etkilerinin ülkemizdeki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

Gündelik hayatta küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve kültürel etkisini bir arada görmek mümkündür. Basit bir gündelik hayat kurgusu, hatta kurgudan ziyade, gündelik hayatın ta kendisi diyebileceğimiz şu örnek bu etkileri bize yansıtmaktadır. Merkezi İngiltere’de bulunan bir petrol şirketinin İstanbul şubesinde çalışan bir vatandaşımız iş çıkışında Japon arabasıyla, yine merkezi Amerika’da bulunan bir bilgisayar şirketinde çalışan eşini alarak bir restorana gider. O gün bütün dünya için özel bir gün, yani “sevgililer günü”dür. Menüdeki Yeni Zelanda pirzolası, Kaliforniya havucu, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan yemekleri yendikten sonra beyefendi eşine hediyesini verir. Restorandan ayrılan mutlu eş, huzur evinde yaşayan annelerine de telefon edip onun da sevgililer gününü kutlamayı ihmal etmezler. Daha sonra evlerine gidip Alman yapımı televizyonlarından kültürel değerlerimizin önemine dair bir programı seyrederken, sevgililer gününde huzur evinde kalan annelerini aramakla ne kadar isabetli bir davranış yaptıklarını bu program sayesinde idrak eder ve Türk örf ve adetlerine bağlılığın mutluluğu içinde uyurlar.

Benzer örneği bizler de kim bilir günde kaç kez yaşamakta ve küreselleşmenin farklı boyutlarının hayatımızdaki etkilerini yansıtmaktayız. Bu karşılaşmalar ve etkileri sadece ekonomik, siyasal ve teknolojik alanlarla sınırlı değildir. Toplumsal hayatımızın önemli bir yönü olan dini alan da etkilenmektedir. Çünkü bu süreçte yaşanan ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmeler birbirleriyle ilişkili olduğu kadar, insan ve toplum hayatında son derece belirleyici bir güce sahip dini alanla da alakalıdır. Önceki bölümde genel bir bakış açısıyla küreselleşmenin din üzerindeki etkilerini incelemeye çalıştık. Bu bölümde ise, küreselleşmenin ülkemizin dini yaşantısı üzerindeki etkilerini görmeye çalışacağız. Bu çerçevede, özellikle 1980'lerin başından beri dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik gelişmelerin küreselleşmenin ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ilgili etkilerini anlamada önem taşıdığını düşünüyoruz.

3.1.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ EKONOMİK GELİŞMELERİN TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Ekonominin küreselleşmesiyle birlikte dünya ölçeğinde karşılıklı ekonomik etkileşimler yoğunlaşmış ve yaygınlaşmıştır. İkinci dünya savaşı sonrasına rastlayan hızlı ekonomik gelişmelerin nedenlerinden biri ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki azalma, diğeri de uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik çabalardır.¹ Bu ve benzeri ekonomik gelişmeler Türkiye'deki ekonomik hayatı da etkilemiş ve dolayısıyla dini hayat üzerinde çeşitli yansımaları görülmüştür.

Nitekim ithal mallardan alınan bazı yükümlülüklerin azaltılması ile meydana gelen serbestleşme sonucu; daha düşük fiyata tüketim, daha bol seçenek, yerel üretim ile ithal ürünler arasında rekabeti ve tüketici refahını da beraberinde getirmektedir.² Ekonomide yaşanan bu değişim sürecinin, toplumun sosyal ve kültürel hayatına da yansımaları kaçınılmazdır. Tüketim kültürümüzdeki değişim ve ekonominin rekabetçi yapısı toplumsal hayatımıza da etki etmiştir. Mesela bu bağlamda tüketim,

¹ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 44; Haluk Tözüm, "Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?", **Doğu Batı**, yıl 5, sayı 18, Şubat, Mart, Nisan 2002, s. 156.

² Aktan, Vural, a.g.e., s. 84.

bir ihtiyacı karşılamamanın ötesinde, kimlik ve statü belirleme gibi farklı bir anlam ifade etmektedir.

Küresel ölçekte meydana gelen ekonomik gelişmelerin beraberinde taşıdıkları bir de kültürleri bulunur. Bu kültür, egemen kültürün yaygınlaşmasını, farklılıkların ortadan kalkarak toplumların homojenleşmesini hedefler.³ Dünyanın pek çok ülkesinde gençlerin aynı tarzda giyinmesi ve aynı tarzda beslenmeleri bunun en belirgin göstergesidir. Küreselleşme sürecinde yaşanan ekonomik gelişmeler şüphesiz ülkemizi de etkilemekte ve gündelik hayatımızda bu gelişmelerin kültürel yansımaları görülmektedir. Bu açıdan, Türkiye'deki küreselleşme sürecindeki ekonomik gelişmeler nelerdir? Ekonomik gelişmelerin beraberinde getirdiği kendine özgü kültürü nedir? Ve tüm bunların Türkiye'deki dini hayat üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? gibi soruların yanıtlarını ele almaya çalışacağız.

3.1.1. Küreselleşme Sürecinde Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler

Türkiye'nin genel ekonomik yapısı, dünya ticaretine entegrasyon süreci bakımından üç döneme ayrılabilir.⁴ 1979 yılına kadar olan birinci dönemde devlet, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) aracılığıyla ekonomide hem üretici, hem de yatırımcı olarak sanayileşme sürecini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu dönemin en belirgin özellikleri, istidamın artması, kırsal kesimlerden kentlere göç ve dolayısıyla yaşanan yapısal bir değişimdir. Çalışanlar açısından ise, ekonomik ve sosyal hakların elde edildiği bir dönemdir. 1973 yılında gösteren birinci petrol krizi ile başlayıp 1980 döneminde yaşanan döviz krizleriyle bu dönem sona ermektedir.⁵

1980'li yıllar dünya ölçeğinde liberalleşme ve dışa açılma programlarının uygulandığı yıllar olarak bilinir. Liberalleşme politikaları ile piyasalara ilişkin aşırı düzenlemeler ortadan kaldırılmakta, kaynak dağıtımında piyasa mekanizmasının

³ Berger, "Küresel Kültürün Dört Yüzü", s. 75.

⁴ Aktan, Vural, a.g.e., s.330.

⁵ Hasan Ejder Temiz, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Genel-İş Matbaası, Ankara, 2004, s. 153-154.

işleyişine daha çok rol yüklemek amaçlanmaktadır. Öte yandan dışa açılma programları ile rekabet özendirilerek piyasa mekanizmasının etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir.⁶ Aynı dönemde Türkiye’de, 1980 yılı 24 Ocak’tan itibaren Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun önerileri ile pek çok gelişmekte olan ülke gibi dışa açık, ihracata dayalı kalkınma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Yeni dönemde ise, ekonomiye müdahalenin kalkması, özelleştirme, iş gücü maliyetlerinin düşürülmesi ve kamunun ekonomik etkinliğinin azaltılması gibi ticari liberalizasyon süreçleri uygulanmaktadır. Amaç, dünya piyasaları ile rekabet edebilen ihracata dayalı bir ekonomidir. Ancak yanlış özelleştirmeler, devalüasyonların ithal malların fiyatlarını artırması, ihracat teşviklerinin üreticiden çok ağırlıklı olarak tüccara yönelik olması, dışa dönük büyüme politikalarını hem ekonomik hem de sosyal düzeyde istenilen seviyeye ulaştırmamıştır.⁷ 1981 yılında uygulamaya konulan Gümrük Birliği Anlaşması Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla rekabet gücümüzün daha az olması nedeniyle ithalata yönelik ticareti artırırken, ihracata yönelik aynı etkiyi yapmamıştır.⁸

1990 sonrası girilen yeni ekonomik dönemde klasik üretime yönelik birikim ve yatırım süreci terk edilerek, yerine kısa vadeli, rant ve spekülatif kazançla yönelik büyümeye geçilmiştir. Yeni dönemde Türkiye ekonomisi tamamen dışa açık bir ekonomik yapıya sahiptir. Yaşanılan bu liberalizasyon süreci uluslararası finans kuruluşları denetimi ve yönlendirmesi altındadır. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri, ticarete konu olan sektörlerdeki yabancı yatırım, üretim, tüketim ve istihdamı olumlu yönde etkilemesidir. Dışa açık ekonomik kalkınma stratejisinin en belirgin tarafı olan finansal liberalizasyon, ihracatı artırırken, aynı zamanda ve daha yüksek oranda ithalatı da artırmaktadır. Bu politikaların olumsuz taraflarından biri de, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve beraberinde gelen yoksulluktur. Bunun sebebi, Dünya

⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme Ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, Yayın No: Dpt: 2375 - Öik: 440, 1995, s. 25. Erişim: 25.02.2007, <http://ekutup.dpt.gov.tr/>

⁷ Temiz, a.g.e., s. 155-159.

⁸ Aktan, Vural, a.g.e., s. 330.

Bankası aracılığı ile uygulanan liberal politikaların sosyal açıdan elde edilmiş haklara kısıtlamalar getirmesidir.⁹

Türkiye'nin küresel ekonomiye dâhil olma süreci üç temel döneme ayrılarak incelenmektedir. Birinci dönemin belirgin özelliği, ekonominin devlet eliyle idame ettirilmesi ve toplumsal açıdan istihdama bağlı olarak köyden kentlere göçün başlamasıdır. Küresel piyasalara entegrasyonu karakterize eden ikinci ve üçüncü dönemin özellikleri ise, piyasaların serbestleşmesi, rekabetin özendirilip artması, kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi ve ithalatın artmasıdır. Bu dönemlerdeki ekonomik gelişmelerin toplumsal hayatımızda karşılıkları bulunmaktadır. Öyle ise, "Türkiye'nin küresel ekonomiye geçmesiyle, ekonomik hayattaki değişimlerin sosyal ve dini hayatta ne gibi etkileri olmuştur; ekonomik hayattaki bu yeni yapılanmaların benzer modellerinin bazı yansımalarını dini hayatımızda da görmek mümkün müdür?" gibi soruların yanıtlanması gerekmektedir.

3.1.2. Türkiye'deki Ekonomik Gelişmelerin Dini Hayat Üzerindeki Yansımaları

Ekonomik küreselleşme ile bir yandan dünya çapında mal ve insan hareketliliği artmakta, diğer yandan da sosyal ve kültürel açıdan hızlı bir değişim ve farklılaşmayı beraberinde getirmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin önemli bir özelliği olan pazar ekonomisi yapısının, ekonomik alanın dışında dini alanda da etkili olduğu söylenmektedir. Rasyonel seçime dayalı pazar ekonomisinin temel etkilerinden birini dini grupların yapılanmalarında görmek mümkündür. Rasyonel seçim mantığı çerçevesinde geliştirilen bu görüşe göre, dini kurum veya grupları birer teşhir merkezine, bu grupların sunduğu hizmetler ise pazarlanan ürünlere benzetilebilir. Dini gelenek önceleri sadece otorite olarak empoze edilirken, şimdi adeta pazarlanmaktadır. Artık dini kurum ve gruplar tekelleşmekten uzaklaşmış olduğu için, aralarında, aynı ekonomik yapılanmada olduğu gibi, rekabet de ortaya çıkmaktadır. Önceleri her dini

⁹ Temiz, a.g.e., s. 159-169.

grup veya dini teşkilat, örgütlenme şekliyle kendi müntesip kitlesi üzerinde tek elci denetime sahip bulunmaktaydı. Ancak şimdi öyle örgütlenilmelidir ki, benzer amacı güden diğer gruplarla rekabet edebilmelidir. Böylece, hem mevcut grup üyelerini korurken hem de yeni müntesipler kazanabilmelidir. Meydana gelen bu rekabetçi ortamda tüm grup hizmetlerin gerçekleştirilmesi için elbette ki hâsılat gerekmektedir. Bu gereklilik ise dini grupların rasyonel bir şekilde yapılanmasını zorunlu kılmaktadır.¹⁰ Ekonomik küreselleşmeyle bağlantılı olarak, dini alanda meydana gelen bu değişimler ülkemizdeki dini hayatı nasıl etkilemektedir? Bu sorunun cevabı ekonomik küreselleşmenin Türkiye ekonomisinde meydana getirdiği değişimler çerçevesinde aranmalıdır.

1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'de ekonomik hayat büyük bölümüyle, belirli bir kültürel kimlik taşımayan ulusal sanayiler çevresinde örgütlenmişti. 1990'lı yıllardan itibaren ise, dini kimliği daha belirgin, popüler olarak 'İslami sermaye' diye isimlendirilen, dini kimliklerini ön plana çıkaran sermaye sahipleri güçlü bir ekonomik aktör olarak yükselişe geçmektedir. Dini kimliğe sahip yeni sermaye sahipleri hem söylem, hem de örgütlenme bakımından Türkiye'deki kapitalist gelişmelerin içinde yer almaktadırlar. Böylece bu dönemde İslam, serbest piyasa ideolojisine açık bir ekonomik sistem içinde çalışmaya başlamaktadır. Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (MÜSİAD) kuruluşu, İslam'ın ve onun serbest piyasa ideolojisi ile bir arada var olmasının açık bir ifadesi olmuştur. Bu örgütün İslami nitelendirilmesi üyelerinin genellikle dini bir grup veya tarikatla ilişkilerinin bulunmasına, göstermiş oldukları etkinliklerde İslam'ı referans almalarına ve siyasal İslam bağlantılı Refah ve Fazilet Partileri ile bağlantılı olmalarına dayanmaktadır.¹¹ Anlaşılan o ki, 1980 sonrası Türk ekonomisinde, dini kimliğini ön plana çıkararak yer alan yeni bir ekonomik aktör bulunmaktadır. Bu yeni dönemle birlikte sermayenin, sadece belirli bir kültürel kimlik taşıyan toplumsal kesimden dini kimliğini ön plana çıkartan toplumsal bir tabakaya doğru yayılmaya başladığı söylenebilir. Bu sermaye desteğiyle birlikte, dini kimliği ön plana çıkan

¹⁰ Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, s. 201-202.

¹¹ Ergun Özbudun, Fuat Keyman, "Türkiye'de Kültürel Küreselleşme", ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme** s. 309-311.

toplumsal kesim, ekonomik, sosyal, kültürel pek çok alanda faaliyetler göstererek kamusal alanlardaki görünürlüğünü artırmaktadır.

1980 öncesi Türk toplumunda birbirini dışlayan tekçi ideolojik bir yapılanma hâkimdi. Her bir sosyal hareket, devleti ve toplumu yönlendirmede kendilerini tek ve alternatifsiz olarak görür ve diğerini dışlardı.¹² Küreselleşmenin etkilerinin dünyada görülmeye başladığı 1980'li yıllardan itibaren,¹³ Türkiye'de de yeni bir dönem başlamaktadır. Bu dönemdeki iktidar partisi ANAP'ın parti kimliğini, piyasacı değerlerle İslamcı muhafazakâr değerler arasında tanımlaması artık 1980 öncesi durumu değiştirmiştir. İktidarın bu tutumuyla, Türkiye'de en çok ekonomik, kültürel ve ahlaki konulardaki girişimleriyle İslamcı hareketler ön plana çıkmıştır. ANAP, kültürel düzeyde, özellikle birey, aile, toplum ilişkilerine bir yandan İslam'dan kaynaklanan muhafazakâr değerleri, diğer yandan batılı akılcı-rasyonalist değerleri savunmaktadır. Böylece yerel kültürün değerleriyle, modern Batı kültürünün akılcılığını birleştirmeye çalıştığı görülmektedir.¹⁴ Bununla birlikte ANAP, neo-liberalizmin küresel düzeyde hâkimiyetini artırdığı bir dönemde, liberal söyleme sahip mevcut siyasi partilerden daha liberal politikalar benimsemektedir.¹⁵ Uygulanan bu siyasi politikalar sayesinde çeşitli dini gruplara mensup toplumsal tabaka, toplumun ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal hayatında varlık göstermeye başlamıştır.¹⁶ Dolayısıyla küresel ölçekte etkili liberalizmin Türkiye'deki etkilerinden birinin dini kimliğe sahip toplumsal kesimin görünürlük kazanması olduğu söylenebilir. Böylece dini gruplar liberalizm sayesinde kendilerini pek çok toplumsal alanda görünür kılma ve meşrulaştırma imkanına sahip olmuştur. Dini gruplar bu dönemde ekonomik alan başta olmak üzere, birbirleriyle pazar ekonomisi şartlarında rekabet edecek düzeyde faaliyetlere girişmişlerdir.

¹² Nilüfer Göle, **İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 42.

¹³ Robertson, a.g.e., s. 91.

¹⁴ Göle, a.g.e., s. 46.

¹⁵ Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", **Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, c. 7, s. 37.

¹⁶ Göle, a.g.e., s. 43-45.

Küreselleşme sürecine paralel, ülkemizde meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeler, dini gruplar açısından geniş bir faaliyet zemini oluşturmuştur. Bu süreçte, liberal ekonominin serbest pazar ve rekabete dayalı çoğulcu yapısının¹⁷ yansımaları, ülkemizdeki dini grupların yapılanmalarında da görülmektedir. Nitekim F. Gülen hareketinin böyle bir yapılanma için örnek teşkil edebilecek özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu hareketin insan kaynakları dikkate alındığında genç bir üniversite kuşağı ile geniş bir esnaf ve iş adamı grubu çerçevesinde oluştuğu görülecektir.¹⁸ O halde, pazar ekonomisi rekabetçi rasyonel seçim mantığı çerçevesinde değerlendirildiğinde, her dini grup hem kendi mensuplarını koruyabilmek, hem de yeni üyeler edinebilmek için bu tür faaliyetlere yönelmektedir.

Rasyonel seçime bağlı değerlendirmeler, 'İslam imanını yayma' gibi bazı değer yargılarını dışlayıp daha çok maddi beklentileri oluşturduğu için eleştirilmektedir.¹⁹ Bu kuramın bazı değerleri dışladığı kabul edilmekle birlikte, günümüzde dini gruplar sadece dini kaygılarla birbirleriyle rekabet etmemektedirler. Örneğin, yukarıda verdiğimiz örnekteki grubun liderinin, camiler ve dini eğitim veren okullar yerine, laik eğitim kurumları ile ekonomik teşebbüslere önem verilmesi konusunda ısrarlı teşviki²⁰ dini gruplar arasındaki rekabetin sadece dini alanlarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Dini gruplar, elbette İslam imanını yayma veya benzeri ilahi amaçlara yönelik müşterek değerlere sahiptir. Dini grupların müşterek değer ve amaçlara sahip olmaları, bir grubun diğerinin lehine, kendi menfaatinden fedakarlıkta bulunması sonucunu doğurmamaktadır. Kurban bayramlarında deri toplamak için dini gruplar arasında yaşanan rekabet ve gerilim gruplar arasındaki rekabetin bir örneğidir. Buradan hareketle, dini grupların müşterek hedef ve değerleri bulunmakla birlikte aralarındaki rekabetin rasyonel seçimle izahı mümkün görünmektedir.

¹⁷ Haluk Tözüm, "Küreselleşme: Gerçek Mi, Seçenek Mi?", **Doğu Batı**, sayı 18, Şubat, Mart, Nisan, 2002, s. 152.

¹⁸ Uğur Kömeçoğlu, "Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gülen Cemaat Hareketi", Nilüfer Göle, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 151.

¹⁹ Kömeçoğlu, a.g.m., s.152.

²⁰ Elisabeth Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 245-246.

Ülkemizde yaşanan bu siyasi değişim sürecinde, dini grupların adeta birer ‘ticari firma’ gibi faaliyet göstermeye başladıklarını söylemek mümkündür.²¹ ‘Ticari firma’ benzetmesi, hiçbir zaman onların ilahi bir hedeflerinin olmadığı anlamına gelmez. Ancak bu yeni dönem onların hem çalışma, hem de hizmet çeşitliliğinin arttığı bir dönemdir. Çünkü siyasi ve ekonomik liberalizasyonun yaşanmaya başladığı 1980’li yıllardan itibaren hemen her alanda rekabet artmıştır. Yeni rekabet ortamında dini gruplar da dini ve mistik fonksiyonlarının dışında seküler nitelikte sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal vb. pek çok çeşitli alanlarda birbirleriyle rekabet içine girmişlerdir.²² Bu açıdan her bir dini grubun kendine ait bir piyasa oluşturma çabası içinde olduğu görülmektedir. Burada geniş bir ürün yelpazesine sahip grup olarak Gülen hareketi örnek gösterilebilir.²³ Görünen o ki, küresel süreçte yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmeler ülkemizde hem seküler alanı, hem de dini hayatın farklı alanlarını etkilemektedir.

Dini grupların asli faaliyetleri olan dini ve mistik alanların dışındaki faaliyet alanlarını, eğitim, sağlık medya, ticaret, finans ve hatta siyaset alanları gibi sıralamak mümkündür. Yukarıdaki örneğe benzer faaliyetler gösteren bir başka dini grup ise, başında sanayici ve iş adamı olan Haydar Baş’ın bulunduğu gruptur.²⁴ Önceleri sadece dini ve kültürel alanlarda faaliyet gösterirken daha sonra kendisinin de sanayici olmasının etkisiyle olsa gerek, ticaret, eğitim ve benzeri alanlarda da faaliyet göstermeye başlamıştır. Nihayet bu grubun lideri Baş, 25 Eylül 2001 tarihinde “Bağımsız Türkiye Partisi”²⁵ adında bir parti kurmuş ve bu partinin başında siyaset yapmaya başlamıştır. Dini grupların seküler alanlarda ne kadar çeşitli faaliyetlere giriştiğini göstermesi açısından bu örnek son derece önemlidir. Çünkü bir dini grup lideri eğitim, sağlık ve benzer faaliyetlerini grup üyeleri ile yürütmesi mümkünken, bir siyasi parti başkanı olarak bizzat kendinin seküler bir faaliyet içine

²¹ Kirman, “Küreselleşme Sürecinde Dini Pazarlar”, s. 102.

²² Kirman, a.g.m., s. 103.

²³ Özdalga, a.g.e., s. 237.

²⁴ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 72.

²⁵ Bağımsız Türkiye Partisi, Erişim: 15.05.2008, <http://www.btp.org.tr/>

girmesi, dini grupların faaliyetlerinin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Küreselleşmenin meydana getirdiği yeni ekonomik yapılanmaların ülkemizdeki etkileri sonucu dini grupların hizmet alanlarını seküler nitelikteki faaliyetlerle zenginleştirmeye giriştikleri gözlenmektedir. Onlar, bu farklı faaliyet alanları ile rakip dini gruplarla rekabet edebilmeyi ve mensuplarının sayılarını artırmayı hedeflemektedirler. Ekonomik dille söylenecek olursa, pazar paylarını artırmayı hedefledikleri söylenebilir.

Guruplar arasında görülen seküler hizmet alanlarındaki rekabeti, sosyolojik bir gözlemlerle, grupların mensupları arasında da görmek mümkündür. Hemen herkesin bu rekabeti rahatlıkla gözlemleyebileceği alanlardan biri, dergi veya gazete aboneliğidir. Çünkü neredeyse hemen her dini grubun bir yayın organı bulunmaktadır. Bir arkadaşın başından geçen olay, konuya örnek teşkil edecek bir gözlem niteliğindedir. Apartman komşularından bir esnaf, arkadaşımızın ilahiyatçı olmasını da değerlendirmiş olsa gerek, ona kendi mensup olduğu dini grubun hizmetlerini övdükten sonra bu grubun gazete ve dergi aboneliğini teklif eder. Arkadaşımız nazikçe bu teklifi geri çevirir. Ancak, ileriki günlerde bu teklifler ısrarını artırarak devam eder. Bu ısrarlı teklifler karşısında arkadaşımız net bir şekilde tavrını koyar ve bundan sonra böyle bir teklifle kendine gelmemesi konusunda komşusunu uyarır. Fakat konu burada kapanmaz, ve bu dini grup mensubu her nasılsa bir sponsor bulup arkadaşımızın iradesi dışında onu aboneliğe ulaştırmaya çabalar.

Bu örnek tekil bir gözlemin sonucu olabilir. Ancak buna benzer daha pek çok alanda ve herkesin gözlemleyebildiği başka rekabet örneklerini görmek mümkündür. Dini gruplara ait, eğitim, fakirlere yardım, uluslararası yardım gibi farklı amaçları bulunan yardım derneklerinin bulunduğu herkesçe bilinmektedir. Bu derneklerin reklamları, her grubun görsel ve basılı yayın organları tarafından yayınlanmaktadır. Bu reklamlara bakıldığında tıpkı birer firma gibi en iyi kurumun kendi kurumları olduğunu anlatmaktadır. Sanki başka bir yardım kurumu yokmuş, ya da en iyi hizmeti sadece kendileri veriyormuş gibi reklamları yayınlanır. Bu durum belki insanları teşvik etmek ve onların bu amaca yönelik gayretlerini artırmak gibi dini bir

girişim olarak da değerlendirilebilir. Ancak, kanallar arasındaki rekabet ve bu faaliyetlerin reklamının yapıyor olması bile, dini gruplar açısından onları bir ticari firma görünümüne getirmektedir. Zira sözkonusu gruplar dini hassasiyetlerini tamamen terk etmemekle birlikte, tıpkı birer ticari firma mantığı ile faaliyet göstermektedirler.

Küreselleşmeyi meydana getiren etkenlerden biri de, meydana gelen teknolojik gelişmeler ve buna bağlı gelişen medya araçlarıdır. 20. Yüzyılın sonlarından itibaren tüm dünyada olduğu gibi²⁶ 1980'lerden itibaren de Türkiye'de özel kitlesel medya kurumlarıyla yeni bir kamusal alan meydana getirmeye yönelik çalışmalar gözlenmektedir. Aynı yıllarda farklı türde özel eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasıyla medya kurumları ile oluşturulmak istenen yeni kamusal alan desteklenmektedir.²⁷ Yaşanan bu gelişmelerle doğru orantılı hızlı bir değişim geçiren dini gruplar, yukarıda sözü edilen toplumsal değişiklikler doğrultusunda ve siyasi iktidarın kendilerine olan desteğiyle birlikte yürütmekte oldukları dini inanca yönelik faaliyetlerini farklı bir kamusal alana taşıyarak kendilerine yeni mekanlar edinmişlerdir.²⁸ Bu çerçevede, televizyon ve radyolar ile kitle iletişim sektörü, gazete, dergi, kitapçevleri ile yayın sektörü, özel okullar, kolejler, öğrenci yurtları ile de eğitim sektörü dini gurupların yeni eylem alanları haline gelmiştir. Daha sonraları dini gurupların faaliyet göstermeye başladıkları kamusal alan artarak genişlemiştir. Günümüzde ise, dini guruplar yukarıda ifade edilenlerden başka özel hastane, poliklinik ve sağlık merkezleri ile sağlık sektörü, finans kurumları ile ekonomi sektörü gibi çok farklı geniş faaliyet alanlarına sahiptir.

Dini gurupların birer ticari firma benzeri bir yapılanmaya gitmelerini zorunlu kılan etkenlerden biri, yeni küresel şartların dini grup ve cemaatleri seküler alanlarda faaliyet göstermeye zorlamalarıdır. Küreselleşme sürecinde uluslararası ekonomik

²⁶ Davut Dursun, "Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi", **Yeni Türkiye**, Ocak-Şubat 1998, yıl 4, c. I, sayı 19, s.154-155.

²⁷ Özdalga, a.g.e., s. 256.

²⁸ Nilüfer Göle, "Giriş", **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8.

ilişkilerin yoğunlaşması, dünya ekonomisinin giderek bağımlı hale gelmesi²⁹, Türkiye'deki ekonomik şartları da değiştirmiş ve serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomik programlar uygulanmaya başlanmıştır.³⁰ Uygulanan yeni ekonomik programın etkileri farklı toplumsal çevreleri de etkilemiştir. Bu değişimden etkilenen çevrelerden biri de dini gruplardır. Bu gruplar, artık klasik yapılanmalarının dışında, yeni ekonomik yapılanmanın toplumsal bir yansıması olarak seküler alanlarda da faaliyet göstermeye başlamaktadır. Çünkü bu şartlara bağlı olarak bireyler sadece dini ve mistik hizmetlerin ötesinde muhtelif ihtiyaçlarına da cevap oluşturacak kurumları tercih etmektedirler. Dolayısıyla dini gruplar küresel pazarlara uygun hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sayede yeni müntesip/müşteriler ve kaynaklar elde etmektedirler.³¹ Böylece, din, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, ekonomi, iletişim, tüketim gibi modern toplumun gereksinimleri ışığında farklı alanlarda kendini göstermektedir. Dini grupların yeni küresel şartlar içinde ayakta kalabilmek için ticari firma benzeri yapılanma gerekçelerinden diğeri de, bir sebebi de onların toplumsal planda meşruiyet elde etme çabalarıdır. Çünkü modernleşme yolunda ilerleyen ve otoriter laiklik yanlısı bir rejime sahip olan Türkiye'de dini grupların klasik usulde yapılanmalarına devam ederek faaliyet göstermelerine imkan yoktur.³² Bu nedenle, meşruiyetlerini sağlayabilmek için ekonomik, kültürel, sağlık, iletişim gibi çok farklı alanlarda yeniden yapılanma yoluna gitmektedirler. Dolayısıyla, Türkiye'nin dünya piyasalarına açılmasıyla hemen her alanda görülen girişimci rekabet örneğini bu gruplarda da görmek bir zihniyet değişimi olarak değerlendirilebilir.

Ekonomik küreselleşmenin dini gruplar üzerindeki yansımaları, onların yeni oluşan küresel şartlara uyacak şekilde yeniden yapılanmaları ile sonuçlanmaktadır. Dini grup veya hareketlerin bu yeni yapılanmaları ekonomik bir mantık çerçevesinde sunulması, bunların tamamen seküler birer firmaya dönüştükleri anlamına

²⁹ Hirst, Thompson, a.g.e., s. 44.

³⁰ Ziya Öniş, "Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları", Erişim: 25.02.2006, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_ziyaonis.html

³¹ Kirman, "Küreselleşme Sürecinde Dini Pazarlar", s. 107.

³² M. Emin Köktaş, **Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 200-204; Özdalga, a.g.e., s. 256.

gelmemektedir. Elbette bu grupların dini kaygıları hala devam etmektedir. Ancak hem şekil hem de sektörel olarak, birer ticari firma görünümüleri de gözlenmektedir. Dini gruplar bu yapılanmalarıyla kendileri ve mensupları açısından bazı avantajlara da sahiptirler. Bu yapılanmalarının sağladığı imkanlardan biri istihdamdır. İstihdam, gruplar için ilk olarak yeni taraftar/mensup kazanma açısından bir getiri sağlamakta ve onları diğer gruplar karşısında güçlü bir duruma getirmektedir. Bu tür yapılanma içindeki bir dini grup sahip olduğu istihdam imkanını yeni üyeler elde etmek için kullanabilmektedir. İkincisi ise, bu tür yapılanmalar özel sektör şeklinde gerçekleştiğinden, çalışanlar kılık kıyafet tercihlerini inançlarına göre seçebilmektedir. Bu açıdan başı örtülü bayanların devlet kurumlarında bu kıyafetleriyle çalışamamalarından kaynaklanan sıkıntılarına da özel sektör çare olmaktadır. Bu yüzden, grupların yeni yapılanmaları onlar için bir taraftan laik devlet içinde meşruiyetlerini sağlarken, diğer taraftan gruplar arasında rekabeti de beraberinde getirmekte; gözlenen rekabet, hem dini hem de seküler alanları kapsamaktadır.

Dini grupların seküler yapılanmaları sonucu yaşanan başka bir rekabet ise, seküler alanda yeni yapılanmış dini gruplar ile aynı piyasa sektöründe faaliyet gösteren, herhangi bir dini grup bağlantısı olmayan firmalar arasında gözlenmektedir.³³ Bu çerçevede dini gruplar diğer firmalarla rekabet edebilmek için, kendi yayın organlarında, sıklıkla bazı marka gıda maddeleri hakkında İslami bakımdan sakıncalı olduğuna dair yayınlar yapmaktadırlar. Bazı markalar için de seküler ifadelerle sağlığa zararlı olduğuna dair yazılara rastlamaktadır.

Ekonomik yönü ağır basan küreselleşme sürecinde pek çok olgu, ekonomik faktör ve kavramlarla açıklandığı gibi, aynı değerlendirmelerin dini alana yansımaması düşünülemez. Bu çerçevede her dini grup dini ve mistik hizmetleri dışında kendi mensupları için bir pazar oluşturmakta, onlara sağlık, eğitim, basın yayın v.b. pek çok alanda seçim imkânı sunmakta; böylece hem kendi devamlılıklarını sağlamak, hem de mensuplarının dini gerekçelere dayanan grup bağlılıklarını seküler alanlarda da değerlendirmektedir. Bu sayede gruplar,

³³ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 200.

gerçekleştirmeyi hedefledikleri yeni çalışmaları için maddi olanaklar da sağlamaktadır. Dini grupların seküler alanlarda birer ticari firma gibi faaliyetlerine dikkat çekerken, onların dini kaygıları göz ardı edilmemektedir. Ancak görünen o ki, günümüzde pek çok dini grup seküler bir takım faaliyetler sunmaktadır. Ayrıca, verilen bu hizmetlerden bir ücret talep edilmekte ve sırf Tanrı'nın hoşnutluğu adına hareket edilmemesi ticari firma değerlendirmesini ortadan kaldırmamaktadır.

3.1.3. Ekonomik Küreselleşmenin Kültürel Boyutunun Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Yansımaları

Küreselleşmenin başat unsurlarından biri olan ekonomi yalın bir şekilde, tek başına cereyan eden bir olay değildir. Ekonomik hadiseler aynı zamanda belirli kültürel kodların taşıyıcılığını da üstlenmektedirler. Bu kültür, Huntington tarafından, Dünya Ekonomik Forumu'nun yapıldığı beldeden esinlenerek “Davos kültürü” olarak isimlendirilmektedir.³⁴ Bu kültürden kastedilen, küresel ekonomik sürecin belirli davranış biçimlerini empoze etmesidir. Giyim kuşamdan, konuşma üslubuna, belirli mekânların kullanımından, esprilere kadar tesir eden geniş bir muhtevaya sahiptir. Dahası; yaşam biçimlerine, değer yargılarına, boş zaman etkinliklerine ve aile hayatlarına kadar uzanan bir tesir söz konusudur. Böylesine hayatın pek çok alanını kapsayan bir kültürel yapı dini hayatı da etkilemektedir. Bu yüzden, biz de ekonomik hadiselerin toplumsal hayatın muhtelif alanlarında meydana getirdiği etkilerden biri olan dini hayat üzerindeki tesirlerini ülkemiz açısından ele almaya çalışacağız.

Küresel ekonomik sürecin empoze ettiği kültür, elit kesimler ile temel sosyal haklardan mahrum ve yoksul halk arasındaki ilişkileri zorlaştırmaktadır. İlişkilerin zorlaşması ile elitler ve halk arasındaki gerilim sonucu milliyetçi veya dini kimlikli yeni, karşıt bir elit zümrenin doğmasına neden olmaktadır.³⁵ Küreselleşme ile birlikte meydana gelen dünya sistemindeki farklılaşmalar, Türkiye’de de hızlı sosyal ve ekonomik değişimi de beraberinde getirmektedir. Örneğin, toplumsal kimliklerin

³⁴ Berger, “Küreselleşmenin Dört Yüzü”, s. 74.

³⁵ Berger, a.g.m., s. 75.

görünürlüğü önem kazanmaktadır. Böyle bir ortamda, Kürtler, İslamcılar, Aleviler ve başka dini kimlik sahibi diğer gruplar doğal olarak kendilerini kabul ettirme çabasına girişirler.³⁶ Çünkü daha önce değindiğimiz gibi, 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de yaşanan serbestiyet ve liberal politikalar toplumun değişimini çok hızlandırmıştır. Köyden kente göç artarken, geçim kaynakları tarımdan sanayiye kaymaktadır. Eğitim seviyesi hızla yükselmekte, küreselleşen dünya ile paralel kültürel ve toplumsal değişim yaşanmaktadır. Dolayısıyla tüm bu değişim, hem ekonomik hem de siyasal elitler karşısına yeni bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmaktadır.

Bu bağlamda, Alevi bir Türk vatandaşı kendi ödediği vergilerle başka bir dini grubun ihtiyaçlarının karşılanmasını sorgulamakta, hatta eleştirmekte ve kendi taleplerini ortaya koymaktadır. Kendi ödediği vergilerle, kendi dini kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanmasını talep etmektedir. Ya da başka bir vatandaş, sahip olduğu dini kimliği ile kamusal alanda var olmayı talep etmektedir.³⁷ Öyle görünüyor ki, ekonomik küreselleşmenin etkisiyle toplumsal katmanlarda hızlı bir farklılaşma ve değişim meydana gelmektedir. Bu değişimin sonucu dini veya milliyetçi kaygılar taşıyan, siyasetçi/ekonomik elitlere tepkili ve toplumsal alanda kendilerini daha rahat ifade etmek isteyen talepleri ortaya çıkarmaktadır.

Bir başka açıdan küresel ekonomik kültür, insanları ya tamamen etkisine almakta ya da onları karmaşık bir uzlaşma yoluna mecbur bırakmaktadır. Bu kültürle karşılaşarak karmaşık bir uzlaşma yoluna giden grup için şu örnek verilir. Budist mabedinde ibadet etmek üzere tütsü yakan siyah takım elbiseli bir iş adamı, hem tütsü yakmakta, hem de cep telefonu ile konuşmaktadır.³⁸ Bu örnekten hareketle, küresel ekonomik kültürün ülkemizdeki benzer etkilerini tespit etmeye çalışalım. Ülkemizdeki ekonomik kültürün etkilerinden bazılarını belki sadece iş adamları düzeyinde gözlemlemek mümkün ise de, cep telefonu gibi bazı alışkanlıklar toplumun genelinde artık yaygın bir hale gelmiştir. Hayatımıza kısa bir süre önce

³⁶ Ahmet İçduygu, E. Fuat Keyman, “Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”, **Global/Yerel Ekseninde Türkiye**, Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 182.

³⁷ İçduygu, Keyman, a.g.m., s. 183-184.

³⁸ Berger, a.g.m., s. 75-76.

giren ve hızlı bir şekilde sıradan hale gelen bu ticari nesnenin toplumsal hayatımızın bazı unsurlarıyla, mesela dini alanla tam bir uzlaşım içinde olduğu söylenemez. Zira teknolojik bir nesnenin farklı bir kültüre girmesiyle, sadece o yenilik alınmamakta; onunla birlikte bazı toplumsal alanlardaki uyumsuzluklar da beraberinde gelmektedir.³⁹ Budist tapınağında iş adamı düzeyinde gözlemlenen tablo, ülkemizde farklı bir şekilde daha sık görülmektedir. İbadet için camiye giden Müslümanlar, konuşmak ibadeti bozduğu için namaz esnasında çalan telefonları ile konuşmalar bile, bu durum, ibadet ve ibadethanenin huzur ve huşuu ile bağdaşmamaktadır. Böyle bir olayla karşılaşmayanımız herhalde yoktur. Bu durum o kadar çok rahatsız edici boyutlara ulaşmaktadır ki, cami görevlileri, ibadet esnasında, sesli telefon çağrılarının ibadetin huzurunu bozduğu konusunda cemaati defalarca uyarmaktadır. Daha da ötesi, namazda sesli çağrı gelen cep telefonunu kapatılmasının namazı bozup bozmadığı; bundan başka cep telefonlarından ezan ve Kur'an ayetlerinin zil sesi olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmaktadır. Bu bakımdan, ekonominin küreselleşmesi sadece yalın bir halde gerçekleşmeyip farklı kültürel etkileri de beraberinde getirmektedir.

Küresel ekonominin dini hayatımız üzerindeki etkisini, zihniyet ve ahlak açısından da sorgulamak mümkündür. Bu soruya, kapitalist ekonomiyi ortaya çıkaran değerler ile bugünkü ekonomik yapıyı kıyaslayarak cevap bulunabilir. Bilindiği gibi, kapitalizmin ortaya çıkışında çalışma, tasarruf, üretim ve nefisten feragat gibi değerler bulunmaktadır.⁴⁰ Ancak günümüzün ekonomisi, kâr, hep daha büyük kâr elde etmek üzere tüketime dayalı bir şekilde yapılanmakta, toplum da tüketim toplumuna dönüşmektedir. Sadece kâr elde etme ve tüketime dayalı bir ekonominin temeli ise, muhtemel rakipleri püskürtüp, tüketicileri ise ayartan 'çığırından çıkmış' bir rekabete dayanmaktadır.⁴¹ Günümüz Türk ekonomisinin Weberci anlamda "bir zihniyete sahip" olduğu tezi söylenemez. Bilakis o, türlü değer ve inanç sisteminden

³⁹ Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 397.

⁴⁰ Adil Çiftçi, "Toplum Bilimi Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi", **Din ve Modernlik**, s. 43.

⁴¹ Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, s. 91.

ayıklanmış batılı kapitalist bir ideolojinin ürünüdür.⁴² Bununla birlikte, ekonomik yapının aktörlerinin sahip olduğu, geçmişten gelen kültürel değerlerle İslam dininden aldıkları ahlaki değerlerin onların ekonomik faaliyetlerine tesir ettiği düşünülebilir.

Öyle görülüyor ki, küresel ekonomik sistem, tüketim kültürü üzerine temellenmektedir. Bu açıdan İslam üzerindeki muhtemel olumsuz etkisi, onu küresel bütüne çekerek, geçmişte özdeşleşmiş olduğu gelenekten uzaklaştırıp, otantikliğini kaybettirmektedir.⁴³ Türk ekonomisinin zaten özgün bir zihniyet yapısı olmadığını yukarıda belirtmiştik. Ayrıca, küresel tüketimin etkisinde kalan, en gelenekçi sermaye sahipleri bile küresel ekonomik değerleri benimsemektedir. Bu yüzden, “*iş yerlerine gelen müşteriye, ‘karşı esnaf henüz siftah etmedi ondan al’ veya faizin haram olduğu inancıyla, mallarını ‘peşin şu kadar, taksitle şu kadar’ diye pazarlamaktan geri duran*”⁴⁴ esnaf bulmak bugün hiç de kolay olmasa gerektir. Bunu daha özelleştirerek örneklendirirsek, herhangi bir dini gruba mensup kişilerin bile, artık rasyonel piyasa şartlarına göre hareket ettiklerinin bir örneğine, Menzil Nakşîliği üzerine yapılan çalışmada rastlamak mümkündür. Otomobil alışverişi ile uğraşan bir mürid satış yapmakta olduğu müşterisine paranın peşin olması durumunda farklı, taksitli durumda farklı bir fiyat söylemektedir. Müşterinin ayrılmasına müteakiben “bu fiyat farkı faiz olmuyor mu?” diye sorulduğunda, müridin verdiği cevap bu farkın enflasyondan kaynaklandığı şeklindedir.⁴⁵ Görüldüğü üzere, yapılan ticaret, tamamen rasyonel piyasa şartları ekseninde sürdürülmekte ve günümüzde yapılan her türlü ekonomik faaliyet İslami esaslar ya hiç dikkate alınmaksızın, ya da bir şekilde meşrulaştırılarak tamamen mevcut rasyonel piyasa koşullarında gerçekleşmektedir.

Ayrıca, günümüz toplumunun ‘sırf’ tüketim toplumu olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bütün insanlar dahası bütün canlılar ezelden beri

⁴² Orhan Türkdoğan, **İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 270.

⁴³ Beyer, **Religion and Globalization**, s. 10.

⁴⁴ Adil Çiftçi, “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu”, **İslamiyat**, c. 7, sayı 4, Ekim, Aralık, 2004, s. 126.

⁴⁵ Niyazi Usta, **Menzil Nakşîliği: Sosyolojik Bir Araştırma**, Töre Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 112.

tüketmektedir. Öyleyse bugünü farklı kılan nedir? Bu sorunun muhtemel cevaplarından biri şu olsa gerektir: “kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağ nasıl bir üreticiler toplumu ise aynı temelde bizim toplumumuz da bir ‘tüketiciler toplumu’ dur. Bu toplumun üyeleri de bu rollerini oynamak üzere biçimlendiriliyorlar. İki toplum arasındaki tüketim farkı ise, ‘insanın yaşamak için mi tükettiği, yoksa tüketebilmek için mi yaşadığı’” sorusunda gizlenmektedir.⁴⁶

Yeni dönemin tüketim alışkanlığının ne olduğu yukarıdaki soru cevabındadır. Çünkü küreselleşen toplumlarda ve bu sürecin yaşandığı ülkemizde alışverişin anlamı her zamankinden farklıdır. Öncelikle “ihtiyaç” kavramının anlamı değişmiştir. İslami anlayışta, tüketim bir gaye değil, insanın tabiat ve yaratılışının gerektirdiği bir zorunluluk durumudur.⁴⁷ Daha önce kullanım ömrünü doldurmadan yenisi alınmayan, yani gerçekten ihtiyaç duyulduğunda değiştirilen kıyafet, eşya v.s. artık mevsimlik değiştirilir hale gelmektedir. Dolayısıyla bu kavramın anlamı, ihtiyaç duyulan bir eşyanın temini yerine, sadece haz amaçlı yapılan bir eyleme dönüşmektedir.

İhtiyacın anlamının, öncelikle İslam literatüründeki “*israf haramdır*”⁴⁸ ilkesi çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Çok değil yirmi yıl öncesine kadar maddi durumu kifayet etmeyen ailelerin durumu zaten müsait olmadığından, ama zengin sayılabilecek ailelerin bile sıkça eşyalarını değiştirdikleri gözlenmezdi. Günümüz Müslüman Türk toplumu ise, tüketim kültürünün etkisiyle önce sahip olduğu değerleri ve bu değerlerin oluşturduğu kimliğini tüketmektedir. Daha sonra tüketilen yerel kimliğinin yerine yeni küresel tüketim kültürünün değerleriyle örülü bir kimliğe bürünmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla, insanlar kendilerini tüketim aracılığı ile dikkate değer bir konuma getirmektedir. Nihayet tüketim, farklı bir kimlik dayatması

⁴⁶ Bauman, a.g.e., s. 92-93.

⁴⁷ İzzet Er, **Sosyal Gelişme ve İslam**, Furkan Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 69.

⁴⁸ Furkan Suresi, 67.

⁴⁹ Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, s. 30.

olmaktan çıkarak bir hayat tarzına dönüşmekte ve bu hayat tarzına uygun değerler meydana gelmektedir.

Tüketimin bir hayat tarzına dönüşmesiyle birlikte, tüketim, sadece metaların tüketiminden ibaret kalmaz. Boş zamanlarını, tatil günlerini tüketmek için de insanlar “tüketim”i tercih etmektedirler.⁵⁰ Tüketimin asıl amaç haline gelmesi, Türk toplumunu boş zamanlarını değerlendirdiği aile ve komşu ziyaretleri gibi dini ve kültürel alışkanlıklarından da uzaklaştırmaktadır. Tüketim kültürü insanları öylesine sarıp sarmalamıştır ki dini hayatın pek çok ögesini içine katarak onlara inanmayı anlamsızlaştırmaktadır.⁵¹ Örneğin, sıradan günlere göre kutsiyeti dinler için son derece önemli bayramlarda bile, aile büyükleri ve eş dost ziyaretlerinin yerini çoktan tatil mekanları almıştır. Şehirlerde kalanlar ise en yakın birkaç akraba ziyaretlerinden sonra ‘kutsal’ alışveriş mekânlarını tercih etmektedirler. Çünkü küresel ekonominin enstrümanları moda, reklamlar, seri sonu indirimleri, promosyonlar hepsi tüketim için insanları zorlamaktadır. Anlaşılan o ki, yeni ekonomik sistemdeki bu olgular, insanların tüketiminde öncelikli belirleyici etkisi bulunan dini veya kültürel kaygılarını/gerekçelerini unutturmakta “*kurtuluşa giden yolun tüketimden geçmekte*”⁵² olduğuna dair bir zihniyet değişikliği meydana getirmektedir.

Tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle meydana gelen dini ya da kültürel anlamdaki zihniyet değişikliği beraberinde dinin diğer fonksiyonlarını da, örneğin dini birlik ve cemaat teşkil etme fonksiyonunu da etkilemektedir. Çünkü din, inançlar, değerler, kurumlar, pratikler, ayinler ve teşkilatlardan meydana gelen bir sistemdir. Bu sistem içerisindeki dini inanç ve pratiklerin kapsamı, düzenli işleyişi, bunların ortaya çıktıkları sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel çevreler ve şartlarla yakından alakalıdır.⁵³ Sadece tüketmek için tüketmeyi tercih eden Müslüman birey, sonuçta sahip olduğu tüm gelirini kendisi için harcamak zorunda kalmaktadır. Bu

⁵⁰ Bauman, a.g.e., s. 94-95.

⁵¹ Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, “Giriş”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, s. 21.

⁵² Bauman, a.g.e., s. 95.

⁵³ Günay, a.g.e., s. 252.

durumda Müslüman'ın, İslam dininde toplumsal bütünlüğü tesis etmede önemli bir fonksiyonu bulunan ve “*komşusu açken kendisi tok yatan bizden değildir*”⁵⁴ veya “*veren el alan elden üstündür*”⁵⁵ gibi ifadelerle önemini vurguladığı maddi yardımlaşma, zekât, sadaka, gibi mali imkânlarla bağlı yükümlülükleri yerine getirebilmek üzere yeterli imkâna sahip olamamaktadır. Bu durumda, günümüz Müslüman'ı “*Sizden biriniz, kendisi için arzu ettiği şeyi (mümin) kardeşi için de istemedikçe (gerçek) mümin olamaz*”⁵⁶ hadisine göre davranış sergileyebilmesi günümüz tüketim toplumu açısından pek de mümkün görünmemektedir. Örneğin, bir market arabasını tıka basa doldurarak alışveriş yaptıktan sonra “kardeşi” için düşünecek maddi ve manevi imkânı kalmayacaktır. Dolayısıyla bu durum dinin, mensupları arasında “*kardeşini kendine tercih edebilecek vicdanı tesis etmeye*”⁵⁷ yönelik bütünleştirici ve bu ilkenin zengin fakir arasındaki dengeleyici fonksiyonuna zarar vermektedir.

Tüketime dair meydana gelen bu gelişmeler, toplumsal hayatı, “*sosyal gelişme açısından maddi ve manevi yönleriyle bir bütün olarak değerlendiren*”⁵⁸ İslam dininin yardımlaşmaya değer veren manevi yönünü zayıflatmaktadır. Böylece toplumsal ilişkiler yapay birlikteliklere dönüşmekte, toplumsal yapının en önemli bağdaştırıcı unsuru olan dini değerler etkinliğini yitirmektedir.

Küreselleşme sürecinde tüketim, ekonomik sınırlarının ötesinde, “*kültürel tüketimcilik*” şeklinde ifade edilen yeni bir anlama bürünmektedir. Tüketim, özellikle Batı dışı toplumlarda toplumsal, kültürel ve politik değerlere de sahiptir. İnsanlar tükettikleri şeyler üzerinden toplumsal, kültürel ve siyasi belirlilik kazanmakta, yine tükettikleri oranda toplumsal konumlarını yükseltmekte veya pekiştirmektedirler.⁵⁹

⁵⁴ Fazlullah, El-Cilani, **Şerhu Edebi'l Müfred**, c. I, Kahire, 1388, II. baskı, s. 201:112.

⁵⁵ Müslim, Ebu'l-Huseyin el-Kuşeyri, el-Câmiu's-Sahih, thk: Muhammed Fuâd Abdalbâki, Beyrut, trs., Zekât 32, hadis nr. 94 (1033), Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, II, 717.

⁵⁶ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail El-Buhari, **Sahihul-Buhari**, c. IX, Ahmet M. Şakir Neşri, Kahire, 1378, Kitabu'l İman, I/10.

⁵⁷ Er, a.g.e., s. 60.

⁵⁸ Er, a.g.e., s. 62.

⁵⁹ Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 105.

Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde de tüketimin toplumsal, kültürel ve politik bir değer kazanmakta olduğu görülmektedir. Kültürel tüketimciliğin bu etkisi seküler alanlarda görüldüğü gibi, dini gerekçelerle giyilen kıyafetlerde de kişinin statüsünü belirlemede önemli hale gelmektedir. Özellikle ‘tesettür’ giyim olarak isimlendirilen giyim tarzının da modası, markası olduğu gibi, ünlü mankenlerin sunumuyla, kamuoyunda adından çokça söz ettiren defileleriyle tüketim kültürünün bir meta haline gelmektedir. Hatta dini amaçlı giyim sektöründeki bu gelişmeler, 1990’lı yıllardan itibaren günümüze kadar İslamcı yazarlar arasında tartışılmaktadır.⁶⁰ Artık tesettür sadece İslam’ın bir gereği olarak örtünmeden farklı bir anlam ifade etmektedir. Bu anlam ise, kimi zaman marka, kimi zaman da giyinme tarzı yani moda ile ortaya konmaktadır. Dolayısıyla Müslüman bireyin kıyafeti inandığı değerler dışında daha seküler unsurlar tarafından belirlenmektedir. Anlaşılan o ki, artık tüketim, ihtiyacı karşılamaya yönelik basit ekonomik bir olgudan ziyade, dini hayatın da pek çok ögesini de içine alacak şekilde gündelik hayatı kuşatan, sosyal ve kültürel bir olgu haline gelmektedir.

3.2. KÜLTÜREL KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’DE DİNİ HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Küreselleşmenin belirleyici unsurları arasında ekonomi, siyaset ve teknoloji yanında kültür de bulunmaktadır. Dünyanın neredeyse tek bir mekan haline geldiği küreselleşme sürecinde toplumlar, devletler, bireyler hatta bu zamana kadar birbirinden hiç haberdar olmayan kültürler dünya çapında, yoğun bir sosyal ve kültürel iletişim imkanlarına kavuşmaktadır. Bu süreç içinde, küresel kültürel yapılar ile yerelliklerin kültürel pratikleri eş zamanlı meydana gelmekte ve etkileşime girmektedir.⁶¹ Bu açıdan küreselleşme ve yerelleşme süreçleri birbiriyle eş zamanlı bir etkileşimini ifade etmekte ve bu etkileşimi anlamak için her iki süreci birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

⁶⁰ Göle, **Melez Desenler**, s. 71; <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8782363.asp?gid=233&sz=78513>

⁶¹ Stuart Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 88; Robertson, a.g.e., s. 164-167.

Küresel kültürü ifade ederken kimi zaman homojenleşme terimini kullandık. Çünkü küreselleşme, aynı zamanda homojenleştirici bir süreç olarak da değerlendirilmektedir.⁶² Konunun diğer tarafını ise, yerelleşme meydana getirmektedir. Küresel kültür, bir kitle kültürü olup, dünyanın her yerine kolayca nüfuz edebilen bir dile ve Batı merkezli ve türdeşleştirici özelliğe sahiptir. Yerel ise küresel kültür sayesinde kendini adeta yeniden keşfetmektedir. Ancak yerelin küresel karşısındaki kendini keşfi tek bir biçimde gerçekleşmemektedir. Çalışmamız boyunca yerelin küresel karşısındaki durumunu üç şekilde değerlendirmeye çalıştık. Birincisi Batı’da olan zaten bizim kültürümüzde de vardı tutumuyla özdeş “kendi kendini oryantalize etme”, diğeri yerel kültürün küresel kültürün bazı unsurları ile özdeşleşmesi sonucu ortaya çıkan melezleşmedir. Üçüncüsü ise yerel kültürü küresel etkilere karşı katı bir biçimde temsil eden fundamentalizmdir. Tüm bunları İkinci Bölümde genel olarak din bağlamında ele almaya çalıştık. Bu bölümde ise küresel ve yerel kültürün Türkiye’de dini hayat üzerindeki yansımalarını/etkilerini tespit etmeye çalışacağız.

3.2.1. Homojenleşmenin Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Etkileri

Küresel kültür, egemen Batı kültürü ile Batılı olmayan kültürlerin, küreselleşme sürecindeki ilişkilerini tanımlamakta veya bir bakış açısı getirmektedir.⁶³ Bu kültür, belirli bir sosyal ve kültürel değerlerin taşıyıcılığını da yapan sosyo-kültürel bir olgudur. Aynı zamanda Amerikan değerlerini, Batı normlarını ve yaşam tarzlarını, kısacası bugünün popüler kültürünü ifade etmektedir.

Küresel kültürün en önemli taşıyıcıları uydu yayını yapan tv’ler, internet, müzik, video, tiyatro, filmler, kitaplar, reklamlar ve onların sloganlarıdır. Bu bakımdan, İran’da uydu antenlerini yasaklanırken, Fransızlar da film ve televizyon ithalatına kota koymaktadır. Homojenleşmenin sosyo-kültürel yönü anlatılmak üzere “McDonalddlaşma” terimi kullanılmaktadır. McDonalddlaşma ile bu kültüre adını veren hamburger restoranları dikkate alınarak, kültürel faaliyetlerin, akılcı, kişisel

⁶² Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 25–28, 66–67.

⁶³ Robertson, a.g.e., s. 186.

olmaktan uzak, rutin, tekdüze ve standartlığı, genel olarak da Batı tarzı bir hayat tarzı anlatılmaktadır.⁶⁴ Günümüzde bu kültürün taşıyıcıları olan iletişim araçları her ne kadar yasaklansa da hem Amerikan hem de Batı kültürü dünyanın pek çok yerine onun taşıyıcıları tarafından yayılmaktadır.

Ekonomik küreselleşmenin kültürel boyutu incelenirken, konu edilen tüketimin ekonomik bir olgudan ziyade farklı bir anlama bürünerek sosyo-kültürel bir tutum ve yaklaşımı⁶⁵ ifade ettiğini göstermeye çalıştık. Daha sonra bu boyutun din üzerindeki etkilerini incelemeye gayret ettik. Homojenleşmeyi ele alırken de tüketim kavramını farklı bir boyutuyla, homojenleşmenin taşıyıcı bir unsuru olarak ele almaya çalışacağız.

Homojenleşmenin taşıyıcılarından olan tüketim kültürünün ülkemizdeki izleri, küreselleşmenin de hissedilmeye başladığı 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Homojenleşmenin Türk toplumun dini hayatındaki etkilerini, aynı yıllardan bu yana hızlı bir değişim sürecine giren İslamcı hareketlerde gözlemlemek mümkündür. Çünkü bu yıllarda Türkiye’de uygulanmaya başlanan liberal politikalar sayesinde, çoğulcu bir kültürel yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sayede İslami hareketlerin, eğitim, sağlık, medya, turizm gibi çok farklı alanlarda kamusal görünürlüğü artmıştır. Böylece İslami hareketler, kendi dünyalarının dışında piyasa ekonomisi ve tüketim sayesinde homojenleşmenin hayat tarzlarıyla da karşı karşıya gelmektedir.⁶⁶ Bu dönemden itibaren yaygınlaşan çoğulcu yapıyı destekleyen özel televizyonlar sayesinde, film, dizi, belgeseller homojen kültürün pek çok unsuru Türk kültürünün içine girmeye başlamıştır. Öyle ki, bu kültürün etkileri dini hassasiyetleri olan gruplar arasında bile görülmektedir.

İslam’ı hayatlarında her şeyin önüne koyan, esas olarak Nakşibendîliğin İskender Paşa Cemaati destekli ve toplumun dindar kesimleri tarafından teşkil

⁶⁴ Steger, a.g.e., s. 101.

⁶⁵ Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olark Globalleşme**, s. 104-105.

⁶⁶ Nilüfer Göle, “Giriş”, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, s. 7-17.

edilmiş siyasi bir yapılanmanın başında bulunan Necmettin Erbakan'ın⁶⁷ söylemi ile davranış tarzı arasındaki fark, homojen kültürün dindar veya cemaatçi kesimde meydana gelen davranış değişikliğinin de bir göstergesidir. 1994 yılında Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın kızının Ankara Sheraton otelinde yapılan düğünü bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Bu düğüne, lüks giyimli misafirlerin kiralık limuzinlerle gelmeleri entelektüel İslamcı yazarlarca “*İslami jet sosyetenin şovu*” diye eleştirilmiştir.⁶⁸ Bu eleştirinin bizim için değeri ise, olayın, köklü bir cemaat desteği ile kurulmuş bir parti liderinin tertip ettiği düğünde meydana gelmesidir. Kendisi, “*Bana biat etmeyen kendine din arasın*”⁶⁹ diyebilecek kadar hem siyasi hem de dini alanda tek seçeneği kendi şahsını gösteren ve her fırsatta dini kimliğini ön plana çıkaran bir liderdir. Bu açıdan bakıldığında bu düğün hadisesinin, homojen kültür ve onun tüketim kalıplarının, bu liderin hitap ettiği kesime nüfuz etmeye başladığının da bir göstergesi olduğunu söylenebilir.

Çağdaş dünya, diğer bölümlerde görüldüğü üzere ekonomi ile kültürün iç içe geçtiği bir toplumsal yapıdır. Dolayısıyla toplumların dini ve geleneksel kültürleri de bu yapının içinde bir değişime uğramaktadırlar. Tüketim kültürü gündelik hayatı öylesine etkilemektedir ki, dini hayatımızın pek çok yönünü de değişime uğratmaktadır. Tüketimin sunduğu çoğulluk ve çeşitlilik ile birlikte sürekli bir üretim ve tüketim mekanizmalarıyla toplumların sahip olduğu değerlerini, inançlarını ve her türlü katılığını yumuşatmakta ve değiştirmektedir.⁷⁰ Küreselleşmenin etkisiyle günlük hayat formlarında da bir rekabet ve geleneksel dindarlıkta da bir değişim görülmekte ve İslam postmodernize olmaktadır. “*İslam'ın canlanması*”⁷¹ olarak popüler bir şekilde ifade edilen olgu, aslında küresel tüketim vasıtaları ile İslam'ın kamusal alanda daha görünür bir hale gelmesi şeklinde değerlendirilmektedir.⁷²

⁶⁷ Çakır, **Ayet ve Slogan**, s. 217.

⁶⁸ Göle, **Melez Desenler**, s. 71.

⁶⁹ Çakır, a.g.e., s. 224.

⁷⁰ Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, “Giriş”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Orientalizm**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999. s. 21.

⁷¹ Sarıbay, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, s. 27.

⁷² Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, s. 33.

Görünen o ki, dini kimliğini öne çıkaran toplumsal kesim, siyasi alandaki görünürlüklerini özel eğitim kurumları, moda, turizm gibi artık tüketime yönelik alanlara taşımaktadır. Aslında konuya bu açıdan bakıldığında, küreselleşmenin medya, televizyon, reklam gibi homojenleştirici unsurlarının etkisiyle, yeni bir üretim alanı ve yeni bir tüketici kesimi yaratılmaktadır. Çünkü ülkede, İslami hassasiyetlere sahip bir tüketici kesim bulunmakta ve bu tüketici kesimin sahip olduğu dini hassasiyetler tüketime dönüştürülmelidir. Dolayısıyla dini gruplar tarafından kurulan yeni sektörler, yine onların medyası tarafından reklamlarla teşvik edilerek yeni tüketim alanları oluşturulmaktadır. Bu pazarda satılan her ürünün öncesinde muhakkak “İslami” kelimesi bulunmaktadır. Böylece, İslami kıyafetten başlayıp, İslami müzik, İslami tatil, İslami usullere uygun gıda, İslami tv programları neredeyse hayatın her alanını kapsayan, ‘İslami tüketim’ pazarı oluşturulmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz tespitlerden sonra; “Bu ve benzeri ürünler daha önceleri İslami değil miydi; veya Müslümanlar, bu ürünlerin İslami olanı çıkmadan önce kullandıkları ürünlerden dolayı günah mı işlediler?” sorusu akla gelmektedir. Bu ve benzeri soruları, homojenleşmenin ortaya çıkardığı popüler kültürün Türkiye’deki tüketim kalıplarını belirlemede etkili olduğunu söylemek suretiyle cevaplayabiliriz. Dolayısıyla, siyasal tercihleri, dini hassasiyetleri, ekonomik konumları birbirinden farklı olan kimliklerin tüketim kalıplarına bakıldığında bu farklılıklar ortadan kalkmaktadır.⁷³ Demek ki, kendini İslamcı söylem içerisinde ya da batılı veya seküler tanımlayanların çoğu Batılı tüketici kültüründen etkilenmektedir. Bu ürünlerin ‘İslami’ ön ismiyle takdim edilmesi, kendini İslamcı olarak tanımlayan tüketiciyi rahatlatmak ve eylemini meşrulaştırmak üzere sırf bir pazarlama taktiği olarak değerlendirilebilir.

Küreselleşme sürecinde homojenleşmeyi sağlayan unsurlardan biri, aynı zamanda tüketim kültürünün taşıyıcısı turizmdir. Turistlerin dünyaya karşı tutumları onları aynı hedefte birleştirmektedir. Onları aynı hedefte buluşturan şey ise, dünya hazlarını sonuna kadar yaşamaktır. Bunun gerçekleşebilmesinin yolu da tüketimden

⁷³ Özbudun, Keyman, “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, s. 324-325.

geçmektedir.⁷⁴ Bunun Türkiye’deki örneği ise, 1980 sonra oluşmaya başlayan İslami orta sınıfın değişen tüketim kalıpları sonucu yaygınlaşmaya başlayan tatil olgusudur. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi bu olgunun da “İslami”leştirilmesi gerekmektedir. ‘İslami kurallara uygun’ yaz tatili imkânı sunan, bu çerçevede namaz saatlerini gözeten, alkollü içki bulunmayan, kadın ve erkekler için ayrı plaj, havuz seçeneği sunan, İslami mayolar üreten ve haremlik selamlık aktivite ve eğlence mekanları bulunan lüks bir otel, örneğin Caprice Otel, yeni tüketim kültürünün başat bir örneğidir. Bu örnek “*İslami kimliğin piyasa ekonomisinin yerel ve küresel yönelimleri tarafından belirlenen tüketim, ürün, mülkiyet ve hatta eğlence kalıplarından ayrılmaz oluşumunu ispat etmektedir.*”⁷⁵ Sunulan ürünlere “İslami” sıfatı eklenerek dindar tüketici için meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla, yeni tüketici sınıf küresel bütüne çekilerek homojen kültürün bir öznesi haline getirilmektedir.

Küresel kültürün homojenleştirici etkisi bakımından değerlendirdiğimizde ise tüketim kültürü, daha önce de ifade ettiğimiz pek çok temel İslami prensiplerin önceliğini değiştirecek ölçüde zihniyet ve ahlak değişikliğine neden olmuştur. Bununla beraber sözünü ettiğimiz dini prensiplerin icabı olan yardımlaşmanın önceliği yeni tüketim alışkanlığı ile farklı bir yöne kaymıştır. Bu bakımdan dinin hem pratik anlatımı olan ibadet, hem de toplumsal bütünleştiriciliği ve cemaat teşkil edici fonksiyonların ikinci planda kaldığını, küresel tüketimin unsurlarından biri olan tatil kavramının dini fiillerin önüne bile geçtiğini söylemek mümkündür.

Toplumları küresel bütüne çekerek, onları homojen kültürün bir parçası haline getiren bir unsurun da dil olduğundan söz etmiştik.⁷⁶ Çünkü dil, kültürün bir deposu olup bireyin düşünme şeklini ve eşyayı algılama tarzını belirlemektedir. Dil, kültür ve davranışlar birbirini etkileyerek birlikte gelişmektedir. Dolayısıyla dili değişen bir toplumun kültürü, düşüncesi, düşünüş biçimi, töresi ve göreneği de

⁷⁴ Bauman, a.g.e., s. 106-109.

⁷⁵ Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, s. 36.

⁷⁶ Berger, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, s. 11.

değişmektedir.⁷⁷ Dinin anlaşılmasında dilin önemi sebebiyle dildeki bozulmaların dindeki sapmaları doğuracağı açıktır. Dolayısıyla dinin, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında önemli bir rolü olduğu⁷⁸ düşünülürse, küresel dilin etkileri insanların hem kültürel, hem de dini yapılarını etkileyerek aşınmasına neden olacaktır. Bunun örneğini, en basitinden, günlük konuşmalarımızdaki dini muhtevalı tepkisel sözlerimizde görmek mümkündür. Örneğin, şaşırduğumuzda “Hay Allah” veya takdir ettiğimizde kullandığımız “maşallah” yerine, “aman tanrım!”; kızdığımızda kullandığımız “fesuphanallah”, “estağfurullah” gibi sözlerin yerine de “lanet olsun” diye dilimize geçen kelimeler sıkça duyulur hale gelmektedir. Yine, İslamiyet için çok özel anlam ifade eden “anne”, “komşu” gibi kelimeler örnek verilebilir. Çünkü İslamiyet bu iki kelimeye de literatüründe çok özel anlamlar yüklemektedir. Aynı anlamları farklı dillerde özellikle küresel kültürün dili konumundaki İngilizce’de bulmak kolay değildir. Zira bu kelimeler, kendi yalın anlamlarının dışında kültürel ve dini anlamları da taşımaktadır.

Küreselleşme sürecinin ve homojenleşmeyi meydana getiren faktörler arasında teknolojik gelişmelerin diğer faktörler arasında çok daha önemli bir yere sahip olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda yukarıda örneğini verdiğimiz dildeki değişimi sağlayan belki de en önemli unsurlardan biridir. Günümüze gelene kadar farklı mekân ve kültürlerle karşılaşmanın yegâne yolu seyahatlerdi. Oysa bugün web sayfalarında ışık hızıyla dünyanın dört bir yanına koşuşturup pek çok farklı kültürel ortamlarda fiziksel ve bedensel olmasa da gezebilme imkânına sahibiz. İnternet aracılığı ile mümkün değilse, kablolu veya uydu antenli tv’ler aracılığı ile neredeyse ülkenin en ücra köşeleri bile artık bu imkâna sahiptir.⁷⁹ Küreselleşme sürecindeki toplumların etkileşim alanlarından biri, tekno-mekân ve medya-mekân diye adlandırılan⁸⁰ bu alan, kültürel anlamların ve kimliklerin yeniden inşasını mümkün

⁷⁷ Latif Tokat, “Dil, Düşünce ve Kültür İlişkisi Açısından Din Dili”, **İslamiyat**, c. 8, sayı 4, Ekim-Aralık, 2005, s. 43.

⁷⁸ Nilgün Çelebi, “Kimlik ve Din”, Orhan Türkoğan, **Etnik Sosyoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 76-77.

⁷⁹ Bauman, a.g.e., s. 89.

⁸⁰ Arjun Appadurai, “Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy”, s. 222-224.

kılmaktadır.⁸¹ Ülkemizde de 1990'lı yıllardan itibaren medyada yer alan Batı menşeli “talk show”lar, reality showlar, mahremiyeti ve gizemi ortadan kaldırmaktadır.⁸² Nitekim “Biri Bizi Gözetliyor” (BBG), “Biz Evleniyoruz”, “Size Anne Diyebilir Miyim”, gibi Batı kaynaklı yarışma programlarının Türk toplumunun dini ve ahlaki yapısına uygun olmadığı ve toplumsal ahlaki etkilediği ve aile mahremiyetini ortadan kaldırdığı söylenebilir. Televizyonların dışında internetin de giderek yaygınlaşması, hem mahremiyetin ortadan kalkması, hem de farklı kültürlerle buluşmayı daha da çeşitlendirmesi açısından benzer etkilere sahip bulunmaktadır. Beyer'in de işaret ettiği gibi, küresel kültürün olumsuz etkileri bağlamında insan bedeninin korunması, cinsel sapkınlıklar ve ailenin korunması gibi konular gelmektedir.⁸³ Ülkemizdeki gelişmelere paralel olarak teknolojik imkânların artması benzer sorunları bizim de gündemimize taşımaktadır. Bu bağlamda, homojenleşmenin Türkiye'deki dini hayat üzerindeki olumsuz etkileri dini, kültürel, ahlaki yapıyı tahrip ederek bir zihniyet değişikliğine neden olmaktadır.

Buraya kadar, homojenleşmenin, başka bir ifade ile küresel kültürün ülkemizdeki dini gruplar, dini hayat veya dini düşünce üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalıştık. Küreselleşme toplumların homojenleşmesine imkân verdiği kadar yerelin de eş zamanlı olarak kendine ifade etmesine imkan sağlamaktadır. Homojen kültürün bu etkilerine karşın, Türkiye, yerel anlamda ne tür bir tepki vermektedir? Böyle bir tepkiyi görebilmek mümkün müdür?

3.2.2. Yerelleşmenin Türkiye’de Dini Hayat Üzerindeki Etkileri

Küreselleşme, genelde, toplumların birbirine benzeme süreçlerini akla getirmektedir. Aslında bu durum çok da yadırganmamalıdır. Zira günümüzde insanlar ve toplumlar, zamansal ve mekânsal açıdan, birbirleriyle bu kadar yakınlaşmamışlardır. Her ne kadar küreselleşme kavramının ilk çağrışımı küresel/homojen bir kültürün ortaya çıkmasına işaret etse de, toplumların ve

⁸¹ Tomlinson, a.g.e., s. 49.

⁸² Göle, **Melez Desenler**, s. 9.

⁸³ Beyer, a.g.e., s. 123–125.

toplulukların farklılıklarını ifade etme süreçlerine vurgu yaptığını özellikle belirtmek gerekir.

Kavramın ihtiva ettiği her iki nitelik, yani bir taraftan kültürün küreselleşmesi diğer taraftan farklılıkların, yerelliklerin eşzamanlı meydana gelmesi, bu sürecin belki de en iyi tanımını ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin bu yönüne işaret eden S. Hall, “... *küresel ve yerel arasında daima ve süregelen bir diyalektiğin bulunduğu*” vurgulamaktadır.⁸⁴ Robertson ise “*tikelciliğin evrenselleşmesi, evrenselciliğin tikelleşmesinin iç içe geçtiğini*” ve bu ikisi arasındaki ilişkinin günümüzün küreselleşme süreci ile onun sonuçlarını anlamada merkezi bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁵ Anlaşılan o ki, küreselleşme sürecinde küresellik ve yerellik, ya o ya da diğeri anlamında bir ayrışmadan ziyade eş zamanlı meydana gelen bir duruma işaret etmektedir. Küresel kültür bir taraftan, toplumlar, ülkeler, kıtalar arasında sınırları ve medeniyetlere ait özellikleri ortadan kaldırarak homojenleştirirken, diğer taraftan aynı süreç geleneksel, etnik ve dini kimliklere de pek çok imkânlar sunmaktadır. Küreselleşmenin sunduğu muhtelif imkânlarla yerel, kendi tarihini yeniden keşfederek varlığını koruyup sürdürmektedir.⁸⁶

Bu açıdan değerlendirildiğinde kültürel küreselleşme alternatif moderniteleri ve kültürel kimlik tanımlarını beraberinde getiren yerel tepkiler doğurarak, evrensel Batı değerleri ile tekil/yerel özgürlük iddiaları arasındaki etkileşimleri meydana getirmektedir.⁸⁷ Bu anlamda, Türkiye bir istisna oluşturmayıp, tam tersine, daha önce söz ettiğimiz, son yıllarda çok hızlı bir toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişim geçirmiş ve bu değişim toplumsal yaşamın her alanında kendini göstermektedir. Bu toplumsal değişim alanlarından biri de hiç kuşkusuz, dini alandaki meydana gelen değişimlerdir. Daha önce dini alanda meydana gelen değişimin küreselleşmenin homojenleşme boyutuyla olan ilişkisini değerlendirdik. Burada ise, dini düşüncenin veya dini grupların küreselleşmenin etkilerine karşı –

⁸⁴ Hall, “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, s. 88.

⁸⁵ Robertson, a.g.e., s. 173.

⁸⁶ Falk, a.g.e., s. 83; Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, s. 56–57.

⁸⁷ Özbudun, Keyman, “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, s. 303-304.

İkinci Bölümde bahsettiğimiz– yerelin kendini yeniden üretme biçimlerinden, hangileri ile ne şekilde kendilerini ifade ettiklerini ortaya koymaya çalışacağız.

Küreselleşme karşısında yerelin kendini yeniden üretmesinin ilk şekli küresel veya egemen kültür kodlarının esasen kendi yerel kültür kodlarında da bulunduğu gerçeğine dayanmaktadır.⁸⁸ Mesela, İslam dininin özelliklerinin kapitalizmin gelişmesine engel teşkil ettiği iddiası karşısında,⁸⁹ aslında İslam’ın ticarete dayanan bir ekonomiyi meşrulaştırdığı ve dolayısıyla kapitalizme engel teşkil etmediği şeklinde karşı bir iddiaya başvurulmaktadır. Aslında bu tür iddialara, değişik ideolojilerin yükselişte olduğu farklı dönemlerde genellikle rastlamak mümkündür. Sosyalizmin yükseldiği dönemlerde ‘İslam Sosyalizmi’ formülü ortaya atılarak, “*Batılı deneni şey, esasen kendi kültürümüzde de bulunmaktadır*” gerekçelendirmesiyle kendi kendini oryantalize etme gerçekleşmektedir.⁹⁰ Bunun benzeri bir tutumu, teknoloji ürünleri ile ilgili olarak bazı dini grupların davranışlarında görebiliriz. Örneğin ülkemizdeki bazı dini grup mensupları önce bazı teknolojik ürünlerin kullanımını şiddetle reddetmekteydiler. Ancak daha sonraları akla gelebilecek her türlü teknolojik aleti “müminin yitik malı” sayarak dini açıdan gerekçelendirip onları kullanmakta bir sakınca görmediler.⁹¹ Geçmişte modern teknolojik gelişmelere bağlı araç bolluğunun eleştirisini yapanlar,⁹² bugün, yine yukarıdaki benzer gerekçelerle, televizyon, internet, bilgisayar gibi teknolojik aletleri kendi düşüncelerini yaymak üzere kullanmaktadırlar.

Sıkça karşılaştığımız, “aslında Batıda olan bizim kendi kaynaklarımızda da vardır” meşrulaştırması, çoğu zaman pek çok dini grup veya bir cemaat mensubu tarafından dile getirilmektedir. Bir tarikatın ileri gelen üyelerinden, “*Biz Batı’ya Müslümanlığı öğretiyoruz ama onların ahlakı tam Müslüman ahlakı, orada insana,*

⁸⁸ Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, s. 44.

⁸⁹ Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam**, çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 27.

⁹⁰ Sarıbay, a.g.e., s. 83.

⁹¹ Adil Çiftçi, “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu”, s. 120.

⁹² Ali Bulaç, **İslam ve Fundamentalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 176.

hayvana sevgi var”⁹³ ifadesi Batının değerler sistemi karşısında dini grupların sıklıkla bu yola başvurduklarını göstermektedir.

Küreselleşmenin, Türkiye’de İslami gruplar için sunduğu hem yeni bir teşkilatlanma fırsatı, hem de “Batılı denen şey, esasen kendi kültürümüzde de bulunmaktadır” çerçevesinde kendi kendini oryantalize etme örneğini sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu söylenebilir. Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının Batı’daki benzerleriyle karşılaştırıldığında ne kadar benzedikleri tartışmalıdır.⁹⁴ Biz bu tartışmalara girmeden, konuyu küreselleşme ve dini gruplarla bağlantısı açısından değerlendireceğiz. Bilindiği gibi 1980 askeri müdahalesinden sonra 1983’te yapılan genel seçimlerle birlikte, Türkiye’de demokrasinin yeniden tesisi sürecinde sivil toplumların önemi ortaya atıldı.⁹⁵ Türkiye’de yaşanan toplumsal-siyasal değişimin temelini, güçlü devlet geleneğinden bağımsızlaştırmaya yönelik arayışlar çerçevesinde bazı gelişmeler yaşanırken, sivil toplum kuruluşları da Türkiye siyasetinin önemli aktörleri durumuna gelmekteydi. Ancak, Türkiye’de sivil toplum bize has bir tutumla, devletle toplumun kurumsal bir ayrışması olarak değerlendirildi. Nihayet devletin sınırları dışında yer alan kuruluşlar sivil toplum kuruluşu olarak kabul edildi. Bu durumda sivil toplum kuruluşlarının çoğu, ideolojik ve normatif söylemleri ve stratejileri dolayısıyla devlete karşı bir yaklaşımı benimsediler. Bu anlamda, ‘İslami Düzen’, ‘Sosyalist Türkiye’ gibi isimlerle anılan sivil toplum kuruluşları bir örnek olarak söylenebilir.⁹⁶ Hâlbuki sivil toplum devletten özerk bir kurum niteliği taşıırken, ona karşı ve yabancı olmayı içermez.⁹⁷ Bu durumda, bu kavramın Türkiye’ye özel bir anlam kazanması, aslında kendi kültürel geçmişimizde örneklerinin bulunduğunu sandığımız “sivil toplum” kavramının gerçekte öyle olmadığını göstermektedir.

⁹³ Fulya Atacan, **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, Hil Yayınları, İstanbul, 1990, s. 126.

⁹⁴ Fuat Keyman, “Sivil Toplum Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye”, haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Yazıları**, no: 4, 2004, Erişim: 31.03.2006, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_4.pdf

⁹⁵ Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil toplum”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, s. 95.

⁹⁶ Özbudun, Keyman, “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, s. 323-324.

⁹⁷ Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, s. 101.

Türkiye’deki yeni demokrasi arayışları çerçevesinde, sivil toplum kurumları İslami gruplar tarafından yeni bir teşkilatlanma biçimi olarak benimsenmektedir. Ancak Batı tarzı bir yapılanma şeklinin bu gruplar tarafından meşrulaştırılması için İslami bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihi ve kültürel yapı bu açıdan incelenerek, İslam toplumlarında görülen “Ulema”, “Eşraf”, “Hisbe”, “Tarikat” ve “Zanaat örgütleri” sivil toplum kurumlarının kendi kültürümüzdeki uzantıları olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸ Görünen o ki, küreselleşme sürecinde demokratik bir toplum için gerekli görülen sivil toplum kuruluşları, dini gruplar için de yeni bir yapılanma imkânı sunmaktadır. İslami gruplar ise bu kuruluşları meşrulaştırmak üzere, kendi yerel kökenlerine müracaat edip bu kurumların benzerlerini aramak suretiyle, bir bakıma kendi kendilerine oryantalize etmenin bir örneğini daha göstermektedirler.

Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’deki etkinliği 17 Ağustos Marmara ve 1999 Düzce depremlerinden sonra devletin çözüm bulmada gecikmesi üzerine artmıştır.⁹⁹ Bu dönemde hızlı itibar kazanan sivil toplum kuruluşları arasında dini gruplara ait sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Bu acılı dönemi yazılı ve görsel basından takip eden biri olarak diyebilirim ki, o döneme ait kayıtlar incelendiğinde pek çok dini grup yaptıkları yardım kampanyalarını göstermek üzere büyük bir yarış içine girmişlerdir. Dolayısıyla bu ve benzeri gruplar yeni yapılanma biçimleriyle, bu felakette gerçekleştirdikleri faaliyetleri anlatırken kullandıkları ifadelerle, güçlü devlet geleneğine karşı hoşnutsuzluklarını da göstermekteydiler.

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, görünen o ki, küreselleşme sürecinde yerelin kendini ifade etme biçimlerinden biri, küresel değerlerin aslında kendi öz kültürü veya dininde de mevcut olduğunu ortaya koyma çabası şeklinde gerçekleşmektedir. Yerel ortaya koyduğu bu tavır ile güzel ve iyi şeylerin sadece Batı veya küresel kültüre ait olmadığını, aynı zamanda kendi öz kültürü ve dini kaynaklarında da mevcut olduğunu göstermektedir. Böylece yerel, küresel kültürün değerlerine veya egemen dinin yapılanmasına benzer bir yapılanmayla kendi dini ve

⁹⁸ Sarıbay, a.g.m., s. 100.

⁹⁹ Özbudun, Keyman, a.g.m., s. 321.

kültürel değerlerinin mevcudiyetini ispatlama ve küresel süreçte yer alma çabasına girişmektedir.

Küreselleşme bir taraftan homojen bir kültürün ortaya çıkmasını sağlarken, sunmuş olduğu ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik imkânlar yerel kültürlerin canlanmasına da fırsat tanımaktadır. Ancak yerelin küresel ölçekte ortaya çıkışı her zaman otantik bir biçimde gerçekleşmemektedir. Çünkü küreselleşme, yapısı gereği, yerel kültürleri hem küresel kültürün unsurları ile hem de farklı yerel unsurlarla karşı karşıya getirerek onları etkileşime sokmaktadır.¹⁰⁰ Yerel kültürlerin birbirleriyle veya küresel kültürle girdikleri bu etkileşim sonucunda yerel kültür tamamen aşınıp çözülmediği takdirde yeni bir kültürel oluşumdan söz edilecektir. Bu yeni oluşum ise, “melezleşme”dir.¹⁰¹ Böylece yerel, kendini saf ve yalın haliyle değil, kendi özellikleri yanında farklı kültürlerden edindiği yeni kültürel öğelerle birlikte, küresel kültür karşısında kendini yeniden konumlandırmaktadır.

Ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanların küreselleşmesiyle birlikte dinin sosyal alandaki tesiri zayıflamaktadır. Bu gelişmeler karşısında Hıristiyanlık, örneğin modern eğitim sistemleri geliştirmek suretiyle toplumdaki etkinliğini artırmak üzere yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹⁰² Hıristiyanlığın toplumda yeniden etkinliğini artırmak üzere, girişmiş olduğu yeni yapılanma şekillerinin benzerlerini ülkemizdeki dini gruplarda da görmek mümkündür. Türkiye’deki dini gruplardaki benzer teşkilatlanma örneklerini, Türkiye’nin küresel süreçlerle karşılaşmaya başladığı 1980 sonrası dönemden itibaren görebiliriz. Dini grupların bu yeni teşkilatlanma girişimleri aynı zamanda yeni liberal siyasi yapılanma ile ilişkilendirilebilir.

1980 öncesinde Türkiye’nin diğer Müslüman ülkelere göre daha radikal bir laiklik deneyime sahip bulunduğu ifade edilmektedir. 1983’te Anavatan Partisi’nin iktidara gelmesi yeni bir dönemi başlatmış, muhafazakâr değerlerle liberalizm

¹⁰⁰ Robertson, “Glokalleşme: Zaman Mekan ve Homojenlik Heterojenlik”, s. 118.

¹⁰¹ Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, s. 9.

¹⁰² Beyer, **Religion and Globalization**, s. 102.

arasında yeni bir sentez arayışı başlatmıştır. Bu çerçevede İslami hareketler, laiklik kuralları dâhilinde yeni demokratik açılımlar sayesinde yükselişe geçmişlerdir. Laik bir eğitime sahip yeni tip Müslüman aydın bir taraftan geleneksel İslam'ı eleştirirken, diğer taraftan Batı'yı tamamen reddetmeksizin ona alternatif üretme yoluna girmiştir. Böylece, İslami hareketler kendilerini Batı karşısında yeniden konumlandırmaya çalışmakta ve pek çok farklı alanlarda kurumsallaşmaktadır.¹⁰³ Bu çerçevede 1980'li yıllardan başlayarak, İslami hareketler, küreselleşmenin etkileri karşısında Hıristiyan grupların toplumdaki etkinliklerini artırmak için eğitim kurumlarına yönelmeleri gibi aynı yolla kamusal görünürlük ve etkinliklerini artırmaya başlamışlar. 1980'li yıllardan itibaren eğitim yolu ile yapılanmasını sürdüren F. Gülen cemaati bu konunun örneklerinden biridir. Küreselleşme sürecinde dünyada benzerleri görülen dini grupların yeni bir yapılanma biçimine paralel olarak, bu cemaat de, kendi misyoner projesini gerçekleştirmeye koyulmuştur.¹⁰⁴ Bu grubun projesi küreselleşmenin kendine sağladığı avantajları kullanarak,¹⁰⁵ diyalog, hoşgörü, çoğulculuk gibi söylemlerle birlikte hem yerel, hem küresel ölçekte şebekeleşip genişlemeye çalışmak olmuştur.¹⁰⁶ Ülkemizde benzer yapılanma şekilleriyle faaliyet gösteren başka gruplar olmakla birlikte, uluslararası düzeyde daha fazla ülkede eğitim faaliyetleriyle bu cemaat dikkat çekmektedir.¹⁰⁷ Bu durumu, P. Berger'in 'çıkarma' olarak isimlendirdiği, Hindistan'daki halk düzeyindeki dini hareketlerle kıyaslamak mümkündür. Hindistan'daki bu dini hareketler önceleri halk düzeyinde faaliyet göstermekte iken, daha sonra toplumun yukarı katmanlarına ve ardından küresel ölçekte teşkilatlanarak, kültürel 'ihracın' örneklerini oluşturmuştur.¹⁰⁸ Bu çerçevede, ülkemizde bir müstakil dinden söz etmemiz mümkün değildir. Ancak yukarıda ifade edilen Gülen hareketi küresel ölçekte örgütlenen dini bir grup olarak bu tür bir yapılanma ile benzerlik göstermektedir.

¹⁰³ Göle, **Melez Desenler**, s. 54.

¹⁰⁴ Kömeçoğlu, "Fethullah Gülen Cemaat Hareketi", **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, s.152-153.

¹⁰⁵ Filiz Başkan, "Küreselleşme Sivil Toplum ve Fethullah Gülen", **Global Yerel Eksende Türkiye**, s. 278.

¹⁰⁶ Bodur, "Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumunu Üzerindeki Yansımaları", s. 54.

¹⁰⁷ Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri**, s. 237.

¹⁰⁸ Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", s. 22.

Anlaşılan o ki, küreselleşen dünyada ülkemizdeki dini gruplar etkinliklerini devam ettirmek üzere, dünyadaki farklı dinlerin yapılanma şekillerinden etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda ülkemizdeki dini gruplar da benzer şekillerde teşkilatlanarak yeni melez yapılanmalara girmişlerdir. Böylece hem küresel ölçekte hem de ulusal düzeyde kendileri için daha geniş bir faaliyet ve meşruiyet alanı oluşturmuşlardır.

Küreselleşme sürecinde meydana gelen televizyon, internet ve diğer iletişim araçları gibi teknolojik gelişmeler sayesinde insanlar ve toplumlar kendi hayatları dışındaki hayat biçimlerini de kavrama imkânına kavuşmuştur. Bu sayede birey ve toplumların hayatları doğal olarak etkilenmiştir.¹⁰⁹ Sözü edilen gelişmelere ilaveten seyahat imkânlarındaki gelişmelerin geçmiş yıllara nazaran son derece ileri düzeyde olması da toplumların karşılaşmalarını ve etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Toplumlar arası etkileşim, ekonomi başta olmak üzere siyasal, sosyal, kültürel, sağlık ve dini de kapsayacak şekilde çok farklı toplumsal boyutlardadır.¹¹⁰ Bu gerçeklikler karşısında dini gruplar kendi misyonlarını/düşüncelerini gerçekleştirmek üzere alternatif irşat metotları arama çabalarına girişmektedir. 1990'lı yıllarda yayıncılıkta devlet tekelinin kaldırılmasıyla İslami cemaat ve gruplara ait radyo ve televizyon kanalları hızla arttı. Küreselleşmenin sunduğu teknolojik fırsatları değerlendiren cemaatler bu sayede hem grup içi haberleşmeyi etkinleştirmekte, hem de kendi cemaatlerinin İslam anlayışlarını yaymaktadırlar.¹¹¹ Daha yakın zamanlara gelindiğinde ise, cemaat veya tarikat liderleri kendi isimleriyle anılan internet sitelerinden hem tüm dünyaya ulaşma, hem de gruplarına daha rahat mesaj gönderme imkânına kavuşmuştur. Bu potansiyele bağlı olarak, toplumun genelini ilgilendiren afet, önemli kişilerin vefatları ve memleket meseleleri hakkında bile mesajlar yayınlayarak toplumsal etkinliklerini artırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bilinen geleneksel şeyh mürid ilişkisi düşünüldüğünde birebir gerçekleşen görüşmeler artık çok daha farklı sanal ortamlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, gruba ilk defa katılan bir kişi için grup lideri ulaşılması daha zor bir pozisyonda olacağından, yeni nesil grup üyeleri için bu

¹⁰⁹ Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, s. 262.

¹¹⁰ Giddens, **Üçüncü Yol**, s. 42.

¹¹¹ Umut Azak, "Radyolar ve Türbanlı Spikerler", **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, s. 93.

liderlerin daha karizmatik bir durum arzedeceği de söylenebilir. Bu yüzden, küresel teknolojik imkânların dini grupların geleneksel şeyh mürit ilişkilerinde ve grup içi iletişimde yeni gelişmeleri doğurduğu söylenebilir. İslami gruplar bir taraftan bu gelişmelerle etkinliklerini artırırken, diğer taraftan saflıklarını, farklılıklarını kaybetmekte ve küreselleşmenin olumsuzlukları karşısında güç kaybederek melezleşmektedir.¹¹² İlginçtir ki, bu gruplar yakın zamana kadar kadının toplumsal konumuyla ilgili son derece katı tutum benimsemekte, kadın sesinin haramlığından bahsetmekteydiler. Ancak günümüzde sahip oldukları yayın organlarında kadın programlarının yapılmasında ve kadınların görünür olmasında hiçbir sakınca görmemektedirler.¹¹³ Dini grupların teknolojik imkânları kullanarak elde ettikleri bu yeni yapılanma biçimi onlar için aynı zamanda bir risk de taşımaktadır. Çünkü “*Bati, teknolojisini ve ona eşlik eden bilgiyi oluşturma ve geliştirme sürecinde tehlikeli biçimde, insani ve ahlaki değerleri bir yana atma noktasına ulaşılmıştır.*”¹¹⁴ Bu bakımdan dini gruplar ve grup üyeleri teknolojiden faydalanırken, onun beraberinde getirdiği gayri ahlaki tarafıyla karşı karşıya kalmaktadır. Anlaşılan o ki, dini gruplar bir taraftan küreselleşen teknolojik imkânlarla kendilerine yeni açılımlar sağlarken, diğer taraftan grup üyelerini kültürel ve ahlaki bir takım risklerle de karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim aynı yollar kullanılarak bağış toplanması, kurban ibadeti için düzenlenen organizasyonlar bu ibadetlerin otantikliğini yitirmesine ve ibadetlerin toplumsal bütünleştirici fonksiyonlarında aşınmaya yol açmaktadır.

Küreselleşme sürecinde, kültürler arası yakınlaşmanın hızlanması küresel kültür ve yerel kültürleri yoğun bir etkileşim sürecine sokmaktadır. Bu kültürel yoğunlaşma sonucu, geleneksel ve yerel kültürler hem dinlerini hem de kültürel özelliklerini tehdit altında görmektedirler. Küreselleşme ile ortaya çıkan farklı kültürlerin bir arada ve çoğulcu bir yapıda yaşama zorunluluğu bir tür izafileştirmeyi beraberinde getirerek, fundamentalist hareketleri ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁵ Hızı modernleşme sürecine giren bir ülke olarak Türkiye’de meydana gelen kentleşme,

¹¹² Nilüfer Göle, “Giriş”, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, s. 16.

¹¹³ Azak, a.g.m., s. 105.

¹¹⁴ Adil Çiftçi, “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu”, s. 118.

¹¹⁵ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 355.

sanayileşme, Batı'ya ve dünyaya açılım, büyük toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin başında ise, kültürel hususlarda göreceli bir homojenlik gelmektedir. Geleneksel toplumlarda birey kimliğinin oluşumunda aile, akrabalık ilişkileri ve dini kurumların belirleyiciliği ön planda iken, çağdaş toplumlarda bu belirleyicilerin yerini çok farklı kültürel unsurlar almaktadır. Kimliklerin belirlenmesinde dinin rolü de dikkate alındığında Türkiye gibi bir İslam ülkesinde dini bir öze dönüşü savunan grupların bulunması doğaldır.¹¹⁶ Türkiye'de gelişen fundamentalist gruplar, küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan dış kaynaklı ve yerel gruplar olmak üzere iki grupta değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz.

1979'da Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilen ve küresel ölçekte fundamentalist bir hareket olarak değerlendirilen İran İslam Devrimi,¹¹⁷ küresel teknolojiler yardımıyla pek çok ülkede yankı bulduğu gibi Türkiye'de de taraftar bulabilmiştir. Kendilerini 'Hizbullahi Müslüman' olarak isimlendiren bu grup, halk arasında 'Humeynici' olarak tanınmaktadır. İran Devrimi'nin ABD ve emperyalizm karşıtı söylemini Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelterek, Türkiye'de yaymak üzere dergi çıkarmak, uçak kaçırmak gibi eylemlerle duyurmaya çalıştılar. Ancak bu grup, çoğunluğu Sünni olan Türkiye'de İran Devrimini dini olarak yeterince savunma imkânı bulamamışlardır.¹¹⁸ Görünen o ki, bir taraftan zaman içerisinde İran'ın dünyaya ayak uydurmaya çalışarak yumuşama göstermesi, diğer taraftan bu gurubun İslam dinini kendi politik ideolojileri uğruna kullanmaları, onların Türk toplumsal, kültürel ve dini hayatında bir yer edinmelerini imkânsız kılmaktadır.

Batılılaşma ve modernleşme ile birlikte Türkiye'deki fundamentalist gruplar Müslüman kimliğin korunmasına yönelik, hayatın hemen her alanı için (yeme, içme, giyme gibi) İslami düşüncede temel kaynak kabul edilen Kur'an ve Sünnete yönelmektedirler. Böylece Asr-ı Saadetle bağı yeniden canlandırmaya çalışmaktadırlar.¹¹⁹ Türkiye'deki dış kaynaklı olmayan yerel fundamentalist

¹¹⁶ Özdalga, a.g.e., s. 58-61.

¹¹⁷ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, s. 62-63.

¹¹⁸ Çakır, a.g.e., s. 155-163.

¹¹⁹ Göle, **Melez Desenler**, s. 28-29.

grupların en dikkat çekicisi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun şeyhliğini yaptığı Nakşibendîliğin İsmail Ağa Cemaati'dir. Modern dünyanın tüm nimetlerine Mahmut hoca tarafından neredeyse şüpheyile bakılmakta ve büyük bir çoğunluğu sorgulanmaya bile gerek duyulmadan kökten reddedilmektedir. Cemaat içinde günlük hayat en ince ayrıntılarına kadar 'İslami çerçeve'de belirlenmektedir. Kadın ve erkeklerin görünürlükleri son derece katı kurallara bağlıdır. Kadınlar muhakkak çarşafı, erkekler ise, sakallı olup şalvar, sarık ve cübbe kullanmak zorundadırlar.¹²⁰ Görünen o ki, bu tür dini gruplar modernliğe tepkilerini İslam'ın özüne dönerek ortaya koymakta ve kendi yorumları çerçevesinde hayatlarında uygulamaya koymaktadırlar. Çoğu zaman onların bu tavırları küreselleşen dünyanın en modern kentlerinden biri olan İstanbul'da son derece marjinal bir görüntü oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin homojenleştirici etkisi karşısında, yerelin buna tepkisini kendi kendini oryantalize etme, melezleşme ve fundamentalizm olmak üzere farklı şekillerde gerçekleştirdiğini Türkiye'deki örnekler üzerinden değerlendirmeye çalıştık. Bu çerçevede 1980'lerden buyana daha belirgin bir şekilde gerçekleşmekte olan küreselleşmenin tek boyutlu bir süreç olmadığını gördük. Süreç içinde meydana gelen gelişmeler, birbiriyle etkileşim içinde bulunan pek çok kurum bu süreçler tarafından etkilenmektedir. Toplumsal etkinliği belirgin kurumlardan biri olan dini bu çerçeve değerlendirmeye çalıştık. Görünen o ki, küreselleşme sürecinde, diğer kurumlar gibi din de dini tecrübenin ifade şekilleri ve teşkilatlanma açısından bazı değişimlere uğramıştır.

¹²⁰ Çakır, a.g.e., s. 60-64.

SONUÇ

Küreselleşme tüm dünyayı az veya çok, doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyen farklı boyutlara sahip, tarihi bir geçmişi bulunan toplumsal bir süreçtir. Bu bakımdan o “*kendi başına ne şeytani ne de rahmani bir güçtür*”. Bu süreci meydana getiren unsurlar oldukça farklılık sergilemektedir. Coğrafi keşifler ve daha sonra başlayan uluslararası ilişkilerin hızlanması, miladi takvimin evrensel olarak kabul görmeye başlaması, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin kurulması, soğuk savaş ve onun sona ermesiyle birlikte kapitalist değerlerin yayılması ve nihayet teknolojik gelişmelerle birlikte bu güne kadar görülmemiş bir hızla ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi, tarihi seyir içinde küreselleşmenin oluşumuna etki etmiştir. Dolayısıyla, küreselleşme ne sadece Amerikan ya da Avrupa eksenli, ne de tek başına kapitalizmin, sanayi devriminin veya modernleşmenin bir sonucudur. Bilakis, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik faktörlerin tümünün etkisiyle ortaya çıkmış ve halen devam etmekte olan bir süreçtir. Öyleyse küreselleşme, dünyanın belli dönemlerindeki kaydettiği aşamaları ve modern iletişim ve ulaşım araçları vasıtasıyla toplumlar arasındaki bağımlılığı belirtmek üzere kullanılıp dünyanın “*tek bir mekân*” haline gelişini ifade eden bir kavramdır.

Günümüzde hızlı bir şekilde gelişen teknolojik imkânlar bireyler ve toplumlar arası ulaşım ve iletişimi kolaylaştırarak zaman ve mekân açısından bağımlılığı neredeyse önemsiz hale getirmiştir. Bu bakımdan “bağımlılık” küreselleşmeyi anlamada anahtar kavramlardan biridir. Küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel ve teknolojik boyutları bağımlılık kavramı ile ilişkili olarak ele alındığında meydana gelen değişimler daha anlamlı hale gelmektedir. Bağımlılıkla ilişkili olarak küreselleşmenin boyutları konusunu incelerken ekonomik küreselleşmenin, onun diğer boyutları yanında daha etkin rol üstlendiğini gördük. Ancak, elbette, ekonomik gelişmeler küreselleşmenin yegâne belirleyicisi de değildir. Ekonominin küreselleşmesi öncelikle dünya ekonomik sisteminin birbirine daha çok entegre

olmasını ve ticari serbestleşmeyle birlikte rekabeti meydana getirmiştir. Ekonomik meseleler salt ‘ekonomik’ olmayıp, ekonomik yönleri dışında toplumlar arası ilişkilerde kültürel etkileri de doğurmaktadır. Nitekim ekonomik alanda meydana gelen “serbestleşme” ve “rekabet” siyasi ve teknolojik gelişmelerin de tesiriyle kültürel alanda da etkisini göstermeye başlamıştır.

Küreselleşmenin kültürel alandaki etkilerini “homojenleşme” ve “yerelleşme” olmak üzere iki başlık altında topladık. Sermayenin küreselleşmesi, teknolojik gelişmeler, sürekli anlatılan Batı toplumlarının öyküleri ve görselliği ve nihayet küreselleşmenin Batı merkezli dili, homojenleşmeyi meydana getiren unsurlardır. Bunlar içinde homojenleşmeyi belirginleştiren ve yaygınlaştıran başlıca unsur tüketim kültürüdür. Bu kültür Adidas, McDonald’s, Disney, MTV gibi pek çok şirket tarafından bütün dünyaya yayılmaktadır. Tüketimcilik ilk önce ekonomik bir olgu olarak ortaya çıkmış, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yayılarak zamanla toplumsal konum göstergesi haline gelmiştir. Nihayet, tüketim artık sadece ihtiyacı karşılamaya yönelik basit bir ekonomik olgudan ziyade bir değer olarak yaptırım gücüne ulaşmıştır.

Küreselleşme bir yönüyle Batılı öncü toplumların kültür kodlarını yaygınlaştırıp türdeşleştirme/homojenleşmeyi meydana getirirken, diğer yönüyle ise, Batı dışı/yerel toplumların kendilerini yeniden tanımlamalarına ve tanımlamalarına da imkân sunan bir süreç şeklinde işlemektedir. Dolayısıyla küreselleşme süreci küresel/homojen olan ile yerelin iç içe geçmelerini de ifade etmektedir. Günümüzde küresel kültürün taşıyıcısı pek çok unsur, örneğin ekonomi, turizm veya medya ve diğer iletişim teknolojileri aynı zamanda yerelin de kendini küresel içinde ifade etmesine yardım etmektedir. Bu yüzden küreselleşme süreci eşit seviyede olmasa da hem egemen kültür hem de yerel kültürler için fırsatlar sunmaktadır.

Çalışmamız boyunca cevabını aradığımız sorulardan biri yerelin küresele katılım biçimlerinin ne şekilde ortaya çıktığı üzerineydi. Anlaşıldı ki, yerel küresel içinde kendini yeniden keşfedip küresele dâhil olurken bunu üç değişik şekilde gerçekleştirmektedir. Birincisi yerel, küresel içinde var olurken “Batılı denen şey,

esasen kendi kültürümüzde de bulunmaktadır” önermesine dayanarak bir tür kendi yerelliğinin Batılı bir desteğini arar. Bunu “kendi kendini oryantalize etme” olarak isimlendirdik. Yerel kültür, ister egemen toplumların kültürleri ile isterse farklı yerel kültürlerle etkileşime girsin, eğer yerel kültür giderek aşınmamış ve çözülmemişse yeni bir kültürel oluşum meydana getirmektedir. Yerelin kendini ifade etme biçiminin ikinci şeklini meydana getiren bu durum ise “melezleşme”dir. Küreselleşme sürecinde, kültürler arası yakınlaşmanın son derece hızlanması ve farklı kültürlerin bir arada yaşama zorunluluğu çoğu kez birilerinin kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfetmesi ile sonuçlanmaktadır. Öteki kültürlerle bir arada yaşama zorunluluğu karşısında bir tür meydan okuma ve aynı zamanda bir öze dönüşü de ifade eden yerelin küresel içinde kendini ortaya koymasının üçüncü şeklini de fundamentalizm meydana getirmektedir.

Küreselleşme ile ilgili ulaştığımız yukarıdaki sonuçlardan sonra bu çerçevede küreselleşme ve din arasındaki ilişkiyi ele aldık. Küreselleşmenin ekonomik ve çoğulcu yapısının ortaya çıkardığı etkiyi dini alanda da gördük. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni durumda önceleri tek bir biçimde empoze edilebilen dini geleneğin, artık pazarlanabilir bir duruma geldiği görülmektedir. Bu bağlamda dini aktivitelerin pazar ekonomisinin mantığına göre belirlendiğini söylemek mümkündür. Meseleye dini gruplar açısından baktığımızda, onların yeniden yapılanarak mensuplarına dini ve mistik hizmetler dışında eğitim, sağlık gibi alanlarda hizmetler götürmeye başladıkları tespit edilen bir gerçektir. Dini grupların yeni yapılanma şekli onlara hem yeni üyeler kazanma, hem mevcut üyelerini koruma, hem de yapacakları hizmetler için yeni maddi kaynaklar sağlamaktadır. Aynı zamanda, küreselleşmenin sunduğu televizyon, internet gibi teknolojik imkânlarla da dini gruplar bu yeni yapılanmalarını güçlendirmektedirler.

Tüketimin ekonomik bir olgudan ziyade, ondan esinlenen sosyo-kültürel bir tutum ve yaklaşım şekline dönüşmesi; bireylerin tüketimine yön veren ihtiyaç, tutumluluk ve israf gibi dini olguları bir tarafa bırakmakla dinin toplumsal belirleyiciliğini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin homojenleştirici unsuru tüketim kültürünün kimlik inşası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hemen

her ilahi dinin, özü dışında neredeyse hayatın bütününe kapsayan bir takım tavırlardan ibaret bir “zihniyet”e sahip olduğunu düşünürsek, bu zihniyetin küresel kültür tarafından yeniden şekillendirildiğini ve dini kimliğin veya zihniyetin aşınmaya maruz kaldığını ifade edebiliriz.

Küreselleşme sürecinin çoğulcu ve homojen yapısı sayesinde meydana gelen ahlaki ve sosyal problemlerin dini gruplar açısından olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. İnsan bedeninin muhafazası, ailenin korunması ve kürtaj gibi konuları düşündüğümüzde, küreselleşme, bir taraftan dinlerin bu konular üzerinde geliştirdikleri öğretileri tahrip ederken, diğer taraftan bu toplumsal tahribatın önlenmesi için dini gruplara yeni faaliyet alanları oluşturduğunu söylemek gerekir.

Küreselleşmenin homojenleştirici etkisi yanında onunla paralel bir şekilde gerçekleşen bir diğer etkisi, yerelliklerin ortaya çıkmasına fırsat tanınmasıdır. Yerelin küresel içinde kendini ortaya koyma şekillerini az önce belirttik. Yerelin küresel içinde kendisini temsil düşüncesinden hareketle, egemen kültürlerin dinleri karşısında yerel dinler de küresel içinde kendilerini ifade etmektedirler. Örneğin, Tayvan’daki Budacı hareketler, Amerikan Protestanlığının örgütlenme biçimlerini kullanarak kendi özgün dini mesajını yaymak üzere kendinden daha güçlü farklı bir dini yapılanmadan etkilenebilmektedir. Dolayısıyla yerel bir din küresele dâhil olurken, egemen küresel kültür/dinin yapılanma şekillerinden etkilenecek melez bir durumu tercih edebilmektedir. Yerel dinler, küreselleşme ile ortaya çıkan farklı kültürlerin bir arada yaşama zorunluluğu karşısında bazen de kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfedip kendi özlerine dönmeyi tercih etmektedir. Buna örnek olarak ise, 1979’da Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilen ve küresel ölçekte fundamental bir hareket olarak değerlendirilen İran İslam Devrimi gösterilebilir. Bu durumu da, küreselleşme karşısında yerel dinlerin fundamenteal tepkilerinin bir göstergesi olarak değerlendirmek gerekir.

Türkiye’de küreselleşmenin etkileri 1980’lerden itibaren uygulanmaya başlayan liberal siyaset ve ekonomideki serbestleşme ile görülmeye başlamıştır.

Daha sonraki yıllarda gerçekleşen teknolojik alt yapılar ile bu süreç desteklenmiştir. Dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de meydana gelen ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelerin dini hayatı etkilediği görülmüştür. Bu dönemde uygulanan liberal siyaset ve serbest piyasa ekonomisi dini kimliğiyle öne çıkan kişilerin ve dini grupların dini alanlar dışında görünürlüklerini artırmıştır. Özellikle dini gruplar dini ve mistik hizmetlerinin yanında seküler alanlarda da hizmet vermeye başlamışlardır. Türkiye’deki dini grupların yapılanmalarındaki bu gelişmeler bazı tarikat ve cemaatleri pek çok kamusal alanda görünür kılmıştır.

Homojenleşme çerçevesinde küreselleşmenin Türkiye’deki etkileri, ekonomik küreselleşmeyle birlikte tüketime sokulan teknolojik bazı aletlerin beraberinde taşıdıkları kültürel kodları empoze etmesidir. Örneğin, uydu televizyonlarının yaygınlaşmasıyla birlikte farklı kültürel yapılar Türkiye’deki dini ve toplumsal yapıyı etkilemiştir. Başka bir etkisi ise, tüketim kültürü üzerine temellenmiş bulunan küresel ekonomik sistemin İslam dini üzerindeki etkisi, onu küresel bütüne çekerek, geçmişte özdeşleştiği gelenekten uzaklaştırıp otantikliğini kaybettirmesinde görülmüştür. Örneğin, yeni dönemin tüketim alışkanlığı küreselleşen toplumlarda ve bu sürecin yaşandığı ülkemizde alışverişin anlamı farklıdır. Öncelikle “ihtiyaç” kavramının anlamı değişmiştir. Tüketim, İslami anlayışta bir gaye değil, insanın tabiat ve yaratılışının gerektirdiği ihtiyaç duyulan bir eşyanın temini iken, günümüzde sadece haz amaçlı yapılan bir eyleme dönüşmüştür. Bu bakımdan, ihtiyacın anlamı, öncelikle İslam literatüründeki “israf haramdır” ilkesi çerçevesinde şekillendiği dikkate alınırsa, küreselleşmenin meydana getirdiği tüketim kültürü ve onun etkileri daha belirgin olarak anlaşılacaktır.

Küreselleşme bir taraftan homojen bir kültürün ortaya çıkmasını sağlarken, sunmuş olduğu ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik imkânlar yerel kültürlerin canlanmasına da fırsat tanımaktadır. Bu bağlamda küreselleşen dünyada ülkemizdeki dini gruplar etkinliklerini devam ettirmek üzere, dünyadaki farklı dinlerin yapılanma şekillerini benimsemişlerdir. Mesela, eğitim kurumları veya sivil toplum kuruluşları gibi kurumlaşmalar bunlar arasında sayılabilir. Benzer şekilde, teşkilatlanan Türkiye’deki dini gruplar da yeni melez yapılanmalarıyla hem küresel ölçekte, hem

de ulusal düzeyde kendileri için girerek daha geniş bir faaliyet ve meşruiyet alanı oluşturmuşlardır.

Hızlı modernleşme sürecine giren ülke olarak Türkiye’de meydana gelen kentleşme, sanayileşme, Batı’ya ve dünyaya açılım büyük toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin başında ise, kültürel hususlarda göreceli bir homojenlik gelmektedir. Geleneksel toplumlarda bireysel kimlik aile, akrabalık ve dini kurumlar gibi toplumsal yapılar tarafından belirlenirken, çağdaş toplumlarda farklı kültürel unsurlar etkili olabilmektedir. Kimliklerin belirlenmesinde dinin rolü de dikkate alındığında, Türkiye gibi bir İslam ülkesinde dini bir öze dönüşü savunan az da olsa fundamentalist gruplar göze çarpmaktadır.

Bu tespitlere ilave olarak, küreselleşme ve din arasındaki ilişki bağlamında şunlar söylenebilir. Küreselleşme dinî tecrübenin anlatım biçimleri bakımından bir takım değişim ve dönüşümlere de neden olmaktadır. Nitekim dinin toplumsal bütünleştirici işlevi zayıflayıp, değişime uğrayarak, küresel toplumda din sosyal alandan ferdî ve dinî grupların kendi iç alanlarına sıkışmıştır.

Son olarak ifade etmek gerekir ki, liberal siyaset, ekonomik serbestiyet ve rekabet ile teknolojik gelişmeler gibi küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında belirleyici olan öğelerin dini alanı da etkilediği açıktır. Küreselleşmenin oluşumuna etki eden bu unsurlar dini gruplar için de bir fırsat olmuş ve ekonomi ağırlıklı yeni bir yapılanmayla farklı toplumsal alanlarda varlık kazanmışlardır. Bu bağlamda küreselleşmenin sözü edilen etkileri toplumdaki dini yapıyı son derece bölünmüş bir hale getirmiştir. Din artık bütün bir toplumun bütünleştirici unsuru olmaktan ziyade dini grupların kendi iç bütünleştirici unsuru haline gelmiştir. Dolayısıyla küreselleşme süreci ülkemizdeki dini gruplar ve cemaatler için son derece elverişli bir ortam oluşturmuş ve böylece hem küresel, hem de ulusal ölçekte kendilerini ifade etmelerine ve meşrulaştırmalarına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKLAR

- ADDA, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKBAR, Ahmed, **Postmodernizm ve İslam**, çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1995.
- AKTAN, Coşkun Can, İstiklal Yaşar Vural, **Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi?**, Zaman Kitap, İstanbul, 2004.
- AKTAY, Yasin, “Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı’nın İntikamı mı?”, **Din Sosyolojisi**, der. Y. Aktay, M. E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998.
- ALTAN, Mehmet, “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutları”, **Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye**, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- AMİN, Samir, “Küreselleşmecilik mi? Yoksa Küresel-Ölçekli Apartheid mi?”, **Modern Küresel Sistem**, İmmanuel Wallerstein, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.
- APPADURAI, Arjun, “Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy”, **The Cultural Studies Reader**, ed. Simon During, Routledge, London and New York, Second Edition.
- ASLANOĞLU, Rana A., **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Yayınevi, Bursa, 1998.
- , “Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme”, **Küreselleşme: Sivil Toplum ve İslam**, der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- ATACAN, Fulya, **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, Hil Yayınları, İstanbul, 1990.

AZAK, Umut “Radyolar ve Türbanlı Spikerler”, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

BAĞIMSIZ TÜRKİYE PARTİSİ, Erişim: 15.05.2008, <http://www.btp.org.tr/>

BAUMAN, Zygmunt, **Özgürlük**, çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.

-----, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

BECK, Ulrich, “Küreselleşme nedir?”, çev. Kudret Bülbül, **Küreselleşme Okumaları**, ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, 2006.

BERGER, Peter L., **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.

-----, “Dini Kurumlar”, **Toplum Bilimi Yazıları**, Adil Çiftçi, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

-----, “Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi”, **Din ve Modernlik**, telif, der. ve çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, Ankara, 2002.

-----, “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik**, ed. Peter L. Berger, Samuel Huntington, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

-----, “Küresel Kültürün Dört Yüzü”, **Laik Ama Kutsal**, haz. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

BEYER, Peter, **Religion and Globalization**, Sage Publication, London, 1994.

BODUR, Hüsnü Ezber, “Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumunu Üzerindeki Yansımalarının Bir Değerlendirmesi”, **Dini Araştırmalar**, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003.

BOZKURT, Veysel, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, Alfa, İstanbul, 2000.

-----, “Enformasyon Toplumu ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, sayı 20.

BULAÇ, Ali, **İslam ve Fundamentalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

CALHOUN, Craig, “Küreselleşmeye Direnmek Mi, Yoksa Ona Şekil Vermek Mi?”, **Küresel Kuşatma Karşında İnsan**, haz. Mustafa Armağan, Ufuk Kitap, İstanbul, 2004.

CANATAN, Kadir, “Bir Okuma Biçimi Olarak Fundamentalizm ve İslamcılık”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz 1995, sayı 12.

-----, “Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı”, **İslamiyat**, c. 8, sayı 4, Ekim-Aralık 2005.

CASTELLS, Manuel, “Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, haz. Mustafa Armağan, çev. Şahabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.

CHEVİRON, Nilgün Tatal, “Küreselleşme Söylemleri ve İletişimin Mitleştirilmesi”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, sayı 19, Bahar-Kış, 2004.

ÇAKIR, Ruşen, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇELEBİ, Nilgün, “Kimlik ve Din” , **Etnik Sosyoloji**, ed. Orhan Türkoğan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇİFTÇİ, Adil, **Toplum Bilimi Yazıları**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

-----, “Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik**, telif, der. ve çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu, Ankara, 2002.

-----, “İslam Çağdaşlarının Çağdaşlık Yorumu”, **İslamiyat**, c. 7, sayı 4, Ekim-Aralık, 2004.

DURŞUN, Davut, “Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, sayı 20.

EL-BUHARİ, Ebu Abdillan Muhammed b. İsmail, **Sahihul-Buhari**, c. IX, Ahmet M. Şakir Neşri, Kahire, 1378.

- EL-CİLÂNİ, Fazlullah, **Şerhu Edebi’l Müfred**, c. I, Kahire, 1388, II. baskı.
- ER, İzzet, **Sosyal Gelişme ve İslam**, Furkan Yayınevi, İstanbul, 1994.
- ERDEM, Mustafa, “Küreselleşme ve İslam Dünyası”, **Dini Araştırmalar**, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, c. 7, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- FALK, Richard, **Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim**, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- FEATHERSTONE, Mike, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- FRİEDMAN, Thomas, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, çev. Elif Özsayar, Boyner Yayınları, İstanbul, 2003.
- GİDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı, İstanbul, 1998.
- , **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000.
- , **Üçüncü Yol**, çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- GÖLE, Nilüfer, **İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- , “Giriş”, **İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Nilüfer Göle, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- , “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- GÜNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- GÜNDÜZ, Şinasi, **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

- GÜRCAN, Halil İbrahim, “İnternet, Küreselleşme ve Sanal Toplum”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, sayı. 20.
- HAAR, Gerrie Ter, “Religious Fundamentalism And Social Change”, **The Freedom To Do God’s Will**, ed. Gerrie Ter Haar-James J. Busuttil, Routledge, London and New York, 2003.
- HALL, Stuart, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat, Ankara, 1998.
- , “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat, Ankara, 1998.
- HANNERZ, Ulf, “Çevre Kültür Senaryoları”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Der. Anthony D. King, Çev. Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- HARVEY, David, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- HASAN Ejder Temiz, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Genel-İş Matbaası, Ankara, 2004.
- HIRST, Paul, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- İÇDUYGU, Ahmet, Fuat Keyman, “Globalleşme Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”, **Global/Yerel Ekseninde Türkiye**, Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- KEYMAN, E. Fuat, “Globalleşme Söylemleri ve Türkiye”, Erişim: 31.05.2006, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale6.htm>
- , “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, der., E. Fuat Keyman- A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

- , “Globalleşme ve “Öteki” Sorunu”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, der., E. Fuat Keyman- A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- , “Sivil Toplum Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye”, haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Yazıları**, no: 4, 2004, Erişim: 31.03.2006, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_4.pdf.
- KILIÇ, Recep, **Dini Anlamak Üzerine**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.
- KIR, Yavuz, “Global Köyde İnteraktif (Etkileşimli) Sanal Bir Toplum”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, sayı 20.
- KİRMAN, M. Ali, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- , “Dinin Ekonomik Modeli: Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 18-19, Samsun, 2005.
- KOCACIK, Faruk, “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2003, c. 27, no: 1.
- KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- , “Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık”, Erişim: 23.12.2006, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php
- KÖKTAŞ, M. Emin, **Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- KÖMEÇOĞLU, Uğur, “Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gülen Cemaat Hareketi”, **İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Nilüfer Göle, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- LİON, David, “Ağ, Benlik ve Gelecek”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, haz. Mustafa Armağan, çev. Şahabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

- MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- MCLUHAN, Marshall, **Understandig Media The Extensions of Man**, London and New York, Routledge Classics, Reprinted 2002 (twice), First Published in the United Kingdom, 1964 by Routledge and Kegan Paul.
- NAİR, Güney, “Bilgi’nin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 2, sayı 1, Nisan 2001.
- NEWMAN, Christopher, “Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet”, çev. Muammer Türker, **Türkiye Günlüğü**, sayı 64, Kış 2001.
- NTVMSNBC, “Karikatür Krizi Tırmanıyor”, Erişim: 03.03.2006, <http://www.ntvmsnbc.com/news/359620.asp>
- ORAN, Baskın, “Kaçınıcı Küreselleşme?”, **Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları**, No.9, 2000, Erişim: 19.12.2006, <http://www.rekabet.gov.tr/haziran2000.html>
- ÖNİŞ, Ziya, “Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları”, Erişim: 25.02.2006, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_ziyaonis.html
- ÖZBUDUN, Ergun, Fuat Keyman, “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik**, ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ÖZDALGA, Elisabeth, **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZKÖK, Aydın, “Bilgi Teknolojileri Penceresinden Geleceğe Bir Bakış”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1998, Yıl 4, sayı 20.
- PERRATON, Jonathan, David Goldblatt, David Held, Anthony McGrew, “Küreselleşen Bir Dünyada Ekonomik Aktivite”, çev. Nedret Demirci,

Küreselleşme Okumaları, ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, 2006.

REÇBER, Mehmet Sait, “Değerlerin Küreselleşmesi ve Küreselleşmenin Değerleri”, **Felsefe Dünyası**, 2005/1, sayı 41.

RİGEL, Nurdoğan, “Parmakucu Toplumu”, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan, 1998, Yıl 4, sayı 20.

RİTZER, George, **Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

ROBERTSON, Roland, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

-----, “Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, der. Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

-----, “Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat, Ankara, 1998.

-----, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, çev. İhsan Çapcıoğlu, **Dini Araştırmalar**, c. 6, sayı 17, Eylül-Aralık 2003.

SARIBAY, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

-----, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil toplum”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, der., E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

-----, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, der., E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

- , “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- , **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- SELAMOĞLU, Ahmet, “Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, Alfa, İstanbul, 2000.
- STEGER, Manfred B., **Küreselleşme**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- SUBAŞI, Necdet, **Kutsanmış Görüntüler**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1999.
- , **Sınırları Yoklamak: Din Sosyolojisi Okumaları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- ŞAYLAN, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1995.
- ŞEN, Faruk, “Avrupa’daki Türkler Arasında İslam Köktendinciliği”, **Köktendincilik ve Çoğulculuk**, çev. Nezh Pala, ed. Coşkun San, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996.
- , “AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar”, **İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu Bildiri Metni**, 25–27 Kasım 2004.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dünyada Küreselleşme Ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, Yayın No: Dpt: 2375 - Öik: 440, 1995, s. 25, Erişim: 12.03.2008, <http://ekutup.dpt.gov.tr/>
- TİBİ, Bassam, “Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakın Doğu’nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırı”, **Köktendincilik ve Çoğulculuk**, çev. Nezh Pala, ed. Coşkun San, ed. Hasan Coşkun, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996,
- TİMUR, Taner, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

- TOKAT, Latif, “Dil, Düşünce ve Kültür İlişkisi Açısından Din Dili”, **İslamiyat**, c. 8, sayı 4, Ekim-Aralık 2005.
- TOKU, Neşet, “‘İslami Fundamentalizm’ Mümkün müdür?”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz-1995, sayı 12.
- TOMLİNSON, John, **Küreselleşme ve Kültür**, çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- TOPÇUOĞLU, Abdullah, Yasin Aktay, “Giriş”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
- TÖRENLİ, Nurcan, **Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2004.
- TÖZÜM, Haluk, “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?”, **Doğu Batı**, Yıl 5, sayı: 18, Şubat, Mart, Nisan 2002.
- TURNER, Bryan S., **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.
- , Bryan S., **Max Weber ve İslam**, çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1991.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- , **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- , **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- TÜRKMENOĞLU, Fatih, “Dünyanın Geleceği İçin ‘Sessiz Dua’”, Erişim: 12.09.2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/09/guncel/agun.html>
- ULAGAY, Osman, “Küreselleşme Nereye?”, **Perşembe Konferansları**, s. 88. Erişim: 19.12.2006, <http://www.rekabet.gov.tr/haziran2000.html>
19.Aralık.2006

- UYGUN, Oktay, “Ulus Üstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul, 2001.
- , “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, Erişim: 22.12.2006, www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/uygun.pdf
- VATAN Gazetesi, Erişim: 25.11.2006, <http://www.gazetevatan.com/root.vatan?exec=haberdetay&tarih=30.03.2007&Newsid=114520&Categoryid=7>
- VATANDAŞ, Celalettin, **Çok Kültürlülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- WACH, Joachim, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990.
- WATERS, Malcolm, **Globalization**, Routledge, Second Edition, New York, 2001.
- WUTHNOW, Robert J., “Din Sosyolojisi”, çev. Adil Çiftçi, **Din ve Modernlik**, Ankara Okulu, Ankara, 2002.
- YAPAREL, Recep, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, sayı IV, 1987, s. 405.
- , “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”, **Din, Kültür ve Çağdaşlık**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- YEŞİLYURT, Temel, “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?”, **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu**, 17-19 Aralık 2001, Erişim: 10.11.2006, http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_471/471_441.pdf
- YETİM, Nalân, “Küresel Üretim Yapılanmasında Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?” **Doğu Batı**, yıl 5, sayı 18, Şubat, Mart, Nisan, 2002.